

J U R A

A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

Tartalomjegyzék

STUDIUM

KAJTÁR István: Ikonográfia – ikonológia

BALOGH Ágnes: A német büntetőjogi reform aktuális kérdései

COLLOQUIUM

HERKE Csongor: A katonai büntetőeljárás

KOMANOVICS Adrienne: Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja

BÉRCESI Zoltán: A magyar reklámjog rendszere

JURISPRUDENTIA

BANKÓ Zoltán: Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata

SZÉCSÉNYI László: A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupa-mérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai

HISTORIA

KIRÁLY Eszter: Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében

NAGY Zoltán: 120 éves a Csemegi-kódex

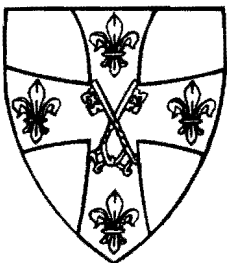
PROSPECTUS

NOCHTA Tibor: Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvéről

SZLOVÁK Tibor: Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámveréseinek tükrében

CURRICULUM

KUPA László: Somló Bódog

V. évfolyam 1. szám
1998. május

Tartalomjegyzék:

STUDIUM

- Kajtár István: Ikonográfia - ikonológia 1
Balogh Ágnes: A német büntetőjogi reform aktuális kérdései 5

COLLOQUIUM

- Herke Csongor: A katonai büntetőeljárás..... 10
Komanovics Adrienne: Az emberi jogok európai védelmi
mechanizmusának reformja..... 15
Bércesi Zoltán: A magyar reklámjog rendszere..... 21

JURISPRUDENTIA

- Bankó Zoltán: Az „üzemi igazságszolgáltatás”
elmélete és gyakorlata..... 25
Szécsényi László: A Német Labdarúgó Szövetség (DFB)
európai kupamérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai..... 28

HISTORIA

- Király Eszter: Az állam és az egyház kapcsolata
az Amerikai Egyesült Államok történetében..... 30
Nagy Zoltán: 120 éves a Csemegi-kódex..... 34

PROSPECTUS

- Nochta Tibor: Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog
(polgári jog) általános része című tankönyvéről..... 38
Szlovák Tibor: Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz.
második felének politikai hullámveréseinek tükrében 41

CURRICULUM

- Kupa László: Somló Bódog 43

JURA - a JPTÉ Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

HU-ISSN 1218-0793

Postacím: 7601 Pécs, Pf.: 9., Polgári Jogi Tanszék; Tel/Fax: (72)-251-444/3216

Felelős kiadó: Dr. Kengyel Miklós dékán

Szerkesztőbizottság: Dr. Benedek Ferenc főszerkesztő, Dr. Szécsényi László
főszerkesztő-helyettes, Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Petrétei József.

A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a szerkesztőbizottsághoz eljuttatni. Önként be-
küldött kéziratokért a szerkesztőbizottság felelősséget nem vállal. A lap a Studium rovatba
másodközlésre nem fogad el tanulmányokat.

Tipográfia: Martin & Tsa. Bt.

Nyomdai munkálatok: Kódex Gmk.

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői
jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Ez kü-
lönösen a sokorosításra, fordításra valamint elektronikus rendszereken keresztül történő
feldolgozásra és tárolásra vonatkozik. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az
egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált má-
solatok díjkötelesek.

Kajtár István
egyetemi tanár

Ikonográfia - ikonológia

(„Előétel” jövődő jogászok és jogtörténészek számára.)

1. kép

1. A jog és a hatalom világa legalább annyira összefonódik az emberiség kultúrtörténetével, mint amennyire kapcsolódik a történelmi események véres valóságához. Amikor alkotmány- és jogtörténeti vizsgálódásokat végzünk, a következtetések ritkán választhatók el a politikától és szinte mindig összekapcsolódnak kulturális jelenségekkel: ekkor *jogi kultúrtörténettel* állunk szemben, hatások metszéspontjában - interdiszciplinális jelleggel. A mindenképpen szükséges körvonalakat öltő jogi kultúrtörténet azután vizsgálati körébe vonja a tárgyiasult jogi világot és a reáliákban megtestesült hatalmat, figyelme kiterjed a jog és a hatalom jelképeire, viselkedéskultúrájára, és természetesen irodalmi teljesítményeire, „szent szövegeire” és ugyanakkor „profán firkálmányaira” - hogy a lehetséges érvényesülési területeket letagogató felsorolást egyáltalán ne tekintsük teljesnek.

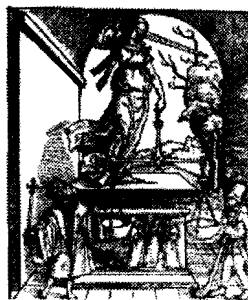

2. kép

vágygerjesztőként, azaz „előételként” kedvet kíván csinálni a joghistoriái - ikonográfiai kalandozáshoz.

Maradjunk azonban jog- és hatalom képi világánál és annál a tudományos módszer-nél, amely képelemzéseként - *ikonográfiként* vagy *ikonológiként* - vállalkozik arra, hogy - a tárgy, a jog és a hatalom lévén - jogintézményeket, jogi nyilatkozatokat, jogi jelképeket, hatalmi aktusokat és szimbólumokat deriváljon a vizuálisan megjelenő dokumentumokból. Ez a tanulmány erre az útra kívánja meghívni az ifjú jurátusokat, és hogyha gasztronómiai hasonlaltal kívánunk élni, ét-

2. Fejtegetéseink révén rögtön megállapítható, hogy az igazságszolgáltatás *mennyei jelképeként* ábrázolt figura már az ókori egyiptomiaknál megjelent *Ma'at* istennő alakjában (1. kép). A görög *Themisz* és főképpen a római *Justitia* (2. kép) kimeríthetetlen forrásává vált ennek az ábrázolási törekvésnek. Ennek a motívumnak a gazdagságát jogi ikonográfiai munkák mutatják be, többek között *O. R. Kissel* tavaly a C. H. Beck Kiadónál megjelent könyve² több mint száz ábrázolást felsorakoztatva, amelyek a XVI. századtól kezdve (3., 4. kép) egész napjainkig vonulnak szemünk előtt.³

3. kép

3. A kronologikus és geográfiai kitekintést továbbfolytatva konstatálnunk kell, hogy az antik világból, de a reneszánsz és a barokk korszakából is ezrével maradtak fenn olyan allegorikus ábrázolások, amelyek tulajdonságokat jelenítettek meg, erényeket, bűnöket, érzelmeket és szenvedélyeket ábrázoltak, földrészeket, folyókat, városokat jelképező férfi és nő alakok tűntek fel rajtuk. A képelemzés, az *ikonológia* szabályainak segítségével egyrészt behatolhatunk ezekbe a rejtett tartalmakba, amikor gyönyörködünk a régi festményekben, szobrokban, másrészt (ami legalább ennyire izgalmas) a leírások alapján szinte megrajzolható az, hogy milyen az aranykor, az ékesszólás, a szerelem öröme, vagy például Romagna tartomány, s bonyolultabb jelképeként képpé formálódhat a munkálkodásra való nap, az engedelmesség, a hiú gyönyörűség. A kulcsot jelentő könyvet először 1593-ban jelentette meg Cesare Ripa a Szent Mór és Lázár rend lovagja. 1997-ben Sajó Tamás fordításában, jegyzeteivel ellátva és utószavával a Balassi Könyvkiadó magyarul is közrebocsátotta.⁴

4. kép

Természetesen rengeteg ábrázolás értelmezhető *jogtörténeti* szempontból is, és kapcsolatba hozható az igazságszolgáltatás és a hatalom történetével, a jogélet évszázadaival. Ezen jelképeknek már csak egy töredékét bemutatva sajátos asszociációkra utalhatunk.

¹ Ennek irodalmát könyvtárakban mérhetjük, szerény válogatás lehet csak: *H., Fehr. Das Recht in Bilde, 1923.*, *G. Kocher. Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. München 1992.*, *G. Köbler. Bilder aus der deutschen Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. München 1988.*, *Kengyel M.: Az igazságszolgáltatás szimbólumai. Adalékok a jogi kultúrtörténethez. Tudományos Dialóg, 1998. 2.sz. 14-19.l. és Kajtár I.: Egy hatalmi jelkép kultúrtörténeti gyökerei - a sas. JURA 1994/2. 11-17.l. A cikk további részében más lehetséges forrásokat is az olvasó figyelmébe kívánunk ajánlani.*

² *O.R. Kissel. Die Justitia. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst. München 1997.*

³ Az 1-4. kép ebből a kötetből.

⁴ *Iconologia, azaz különféle képek leírása, amelyeket az antikvitásból feltalált vagy tulajdon leleményével megalkotott és magyarázatokkal ellátott a perugiai Cesare Ripa Szent Mór és Lázár lovagja. Balassi Kiadó, Bp. 1997. 694. l. A könyv kardinális jellegű az ikonológia, így a jogi ikonológia tanulmányozása során a fordító és sajtó alá rendezése kiváló. Minden művelt jogász könyvespolcára ajánlhatjuk! A 5-9. ábrát ez alapján a kiváló kötet alapján közöljük.*

5. kép

Ugyanis az *államérdek* a következőképpen jelenik meg (5. kép): páncélingbe és sisakba öltözött nő, oldalán szablyával. Páncélinge alatt kék színű alsóruhát visel, telehímezve szemekkel és fülekkel. Jobb kezében botot tart, s lássék, hogy hátrafelé sújt vele, ahol mákgubók nőnek. A legnagyobbak fejei a bot csapása alatt már a földön hevernek, úgyhogy csak a szár áll magában. Balját egy oroszlán fején nyugtatja, s jobb lába alatt egy könyv legyen IUS felirattal.⁵ A *fejedelmek dicsőségét* a következőképpen lehet megjeleníteni: gyönyörű nő, akinek homlokát különféle nagy értékű gyöngyökkel kirakott aranyaróncs öveze. Göndör fürtjei szókék legyenek. Ezek a fejedelmek elméjét foglalkoztató magas és dicsőséges gondolatokat jelképezik, mint-hogy ezek eredményeiben tündöklék legfőképpen dicsőségük. Baljával piramist tartson, amely azon fejedelmek fényes és magasan szárnyaló dicsőségét jelenti, akik nagy bőkezűséggel fényűző és hatalmas épületeket emeltek, hogy ezek tanuskodjanak dicsőségükről. A *szabadság* (6. kép) fehérbe öltözött nő, jobbában jogarral, baljában pedig süveggel. Lábánál macska látható⁶, a *zsarnokság* viszont páncélba öltözött sápadt nő, gögös és kegyetlen külsővel, páncélja alatt bíbor alsóruhát visel, s fején vaskorona. Jobbjában meztelen kardot tart, baljában pedig jármot.⁷ Az állam hatalma nem csak szárazföldön nyilvánulhatott meg, hanem a vizeken is. Erre utal a *tengeri győzelem* allegóriája, amikor a Győzelem az ellenség hajójának orrán állt, vagy diadalmi jelként tengeri eszközök, kormánylapát, horgony, evezők vannak mellette.

6. kép

Az igazsággal kapcsolatos jelképes ábrázolások köre is igen gazdag. *Justitia* lehet szép szűz aranyos ruhában, fején aranykoronával. Tiszteletreméltóan áll, becsületes őszinteséggel, tekintete éles, nyakában láncot visel, amelyen faragott szem található. Másik változat szerint ez a szép arcú igen ékes nő az igazságtalanságot jelképező

⁵ Az ábrázolás magyarázata szerint az államérdek szükségképpen fegyveres, hiszen ilyen eszközzel is mindent uralni akar. Mindenütt szemeket és füleket, azaz kémeket akar elhelyezni, hogy jobban megvalósítsa saját terveit, másokét pedig megghiúsíthassa. A bot értelmében az államérdek olyanok sajátja, akik uralkodóvá válnak. A levágtott mákfejek a római mondavilágból erednek, Tarquinius király így intette fiát, hogy leüsse a kiemelkedők fejét, hiszen az államérdek mások kellemetlenné váló nagyranövését nem tűrhetik. Az oroszlánhoz viszont az államérdekre törekvők természete hasonló. A lus mottó a közhaszon, polgári érdekek és a fejedelmek kapcsolatát jelzik. *C. Ripa* 506-508.1.

⁶ A gazdag eszköztárból a süveg a rómaiak rabszolga felszabadítására utal. A macskánál kiemelhető az, hogy szabadságserető lények. *C. Ripa* 356-357.1.

⁷ A páncél örökös éberségére utal: mindig készen kell állnia maga védelmére, mások letiporására. Sápadtsága az őt kínzó örökös rettegés és aggodalom. Kegyetlen és kevély külseje a pestiséhez hasonló. Bíbora, vaskoronája, barbár és kegyetlen. Meztelen kardja jelképezi a csak rettegés által kicsikarható engedelmisséget. Az iga magáért beszél. *C. Ripa* 574.1.

csúf öregasszonyt fojtogatja és bottal veri. Az *Isteni igazságosság* természetesen különleges szépségű nő, aranyos öltözékben, arany koronával a fején, amely felett ragyogó fényvel körülvett galamb látható. A nő haja a vállára hull, s szemével úgy tekint a világra, mint valamely mélyebben fekvő dologra. A jobb kezében kard, a balba mérleg kerül.

7. kép

A jogalkalmazás mércéje azonban veszélyes határterületekkel rendelkezik, hiszen lehet *egyenes igazság, amely nem tekint sem barátságra sem gyűlöletre*: ekkor olyan nő, akinek fején királyi korona van, felemelt karddal és mérleggel ábrázolva, az egyik oldalán a barátságot jelentő kutya, a másikon a gyűlöletet szimbolizáló kígyó van. A *szigorú igazság* látványa rettenetes, egy olyan csontváz, melynek fehér köpenye alól arca, kezei és lábai kilátszanak és meztelen kardot, valamint mérleget tart a kezében. Az *igazságtalanság* (7. kép) ugyancsak elborzasztó. Csúf termetű nő, kinek fehér ruhája vértől foltos, fején turbán van. Tekintetét bal kezében található nagy arany tára függeszti, jobb kezében szablya, mellette a földön törött mérleg. Más változatban e rémitő nőalak baljában varangyot tart, mellette a törvény darabokra tört táblái, lábai alatt mérleg, jobb szemére pedig vak.⁸

Az igazságszolgáltatás világában a szegény bűnöst büntetés sújtja, és *penitenciát* kell gyakorolnia. A szankciót⁹ kiáltó szájú csúf nő jelképezi, akinek több helyen elrongyolódott öltözéke. Egyik kezében ostor, egyik lába faláb. Úgy ereszkedik le egy nagy barlangba, hogy kitűnjön, csak nagy fáradsággal képes megkapaszkodni a sziklákon. Az elégtételadás másik szimbolikus képe¹⁰ ugyancsak összetett, megtestesítője kimerült és gyötrött külsejű nő, aki búskomor és szegényes ruhában jár. Az égre tekint nagy figyelemmel, két kezével rostélyt fog, hiszen az az igazi bűnbánat jele: a tűz és az azon süttött étel közé helyezik, úgy közvetít a bűnbánat a bűnös fájdalmi és Isten szeretete között. Másfajta ábrázolás az, hogy legyen tépett, rongyos, szürke ruhájú nő, álljon szomorúan és sírva, egyik kezében egy köteg tövissel, a másikban pedig hallal, hiszen a bűnbánatot böjt és lelki töredelem kell, hogy kísérje. (8. kép)

8. kép

⁸ Az igazságtalanság rüt foszlott ruhája a lélek romlottsága és foltja. Természetes, hogy lábbal tiporja a törvényt. A varangy a fősvénység jele, az igazságtalanság oka az önérdek és a földi kényelem vágya. Az igazságtalan és kapzsi bíró csak az aranyra tekint, az igazság mérlegét csekély értékű dolgokként a földre tapossa. *C. Ripa* 290-291. 1.

⁹ A szerteágazó magyarázatból kiemelhető, hogy falába és az ostor arra utal, hogy nem képes saját akaratából előrehaladni. Az hogy rüt és hogy kiált, úgy magyarázható, hogy az ellenállásra és az igazsággal szembeni erőszakos bosszúállásra törekszik. *C. Ripa* 462.1.

¹⁰ A penitencia hármas összetevőjéből az elsőt a töredelmességet a búskomor és fájdalmas külső mutatja, a bűnök megvallására az égre fordított tekintet utal, az elégtétel jelképe a rostély, mint a világi büntetéshez mért eszköz. *C. Ripa* 462-463.1.

9. kép

A rendszerváltó és integrációs törekvések közepette nem érdektelen, hogy például a *reformot*¹¹ méltóságos idős matróna testesíti meg egyszerű dísztelen ruhában. Jobbjában metszőkést tartva, baljában pedig nyitott könyv van, a következő szavakkal: „véső a megunt törvény, és senki sem szólana érte”. *Európa* (9. kép) pedig igen csak fenséges, gazdag dekorumokkal. Pompás, sokszínű királyi ruhába van öltözve, koronával a fején. Két keresztbe tett bőségszarú között ül, amely tele van a természet adományaival. Gyönyörű templom van jobbjában, baljával egyik oldalán földön elhelyezkedő uralkodói koronákra, jogarokra, koszorúkra, hasonló jelvényekre mutat. Másik oldalán paripa található tróféakkal és sokféle fegyverrel. Kellékei még a könyv bagolylyal, zeneszerszámok, ecset, véső, paletták.¹²

10. kép

C. Ripa könyve alapján azért lehet tudásra szert tenni ezeknek az allegóriáknak a faggatásával, mert a szimbólumok leírása után a klasszikus auktorokra visszamenő részletes *magyarázat* is található, hogy melyik tulajdonsággal miért éppen az az ábrázolás, képi megjelenítés felel meg.

4. A jogtörténet évezredekiben a jogkereső közönség számára az égi és a profán szféra gyakorta összeolvadt. A *keresztény liturgia és az egyháztörténet* keretei között számtalan jogtörténeti vonatkozású képi anyagot találunk. A Megváltónak az evangéliumok szerint Pilátus által elítélve feltámadása előtt kegyetlen kivégzést kellett szenvednie.¹³ A szentek életében ugyancsak gyakori a mártírumszerűség.¹⁴ Az oltárképek, szobrok kellékei között egy-egy szentnek a sajátos jelképei is feltűnnek és ebből a képelemzés során (vagyis az ikonográfia segítségével) jogtörténeti következtetések is levonhatók. A XIX. század végén keletkezett az a kézikönyv,¹⁵ amely biztosan eligazít

minket, így akár „*Szentek háttérkönyvének*” nevezhetnénk egy botanikai műfaj kölcsönözve. Ezek az ábrázolásokon feltűnik a kintpad, az akasztófa, a szurkos üst, a lefejezésnél használt kard, vagy bárd, a máglya, az izzó szék, a tüzes rostély, a kintzánál igénybe vett fogók, vagy a hóhér eszköze a kerék, mint pld. Alexandriaian Szent Katalin esetében. Van olyan mártír, aki levágott fejét tartja kezében, a másik előtt pedig az elevenen eltemetés eszköze, a gödör tátong. Máshol a mártírumszerűség is színhelye, hiszen a képen ábrázolt kutyák azt jelzik, hogy az állatok nem voltak hajlandók felfalni a szent testét.

11. kép

12. kép

Ugyanakkor a szenteknek *méltóságát, rangját* is jelezni kívánják a képek. Császári, királyi fejedelmi jelképeket alkalmaznak, igen sokszor keresztény lovagok tűnnek fel az ábrázoláson.

Ennél jóval gyakoribban azok a kellékek, amelyek arra utalnak, hogy a kérdéses szent pápáként, püspökként, apátként, apátnóként szerepet kapott az egyházi hierarchiában.¹⁶ Sajátos azonban, hogy közel félszáz esetben a szent remete jámborságát és életszentségét éppen azal szerezte meg, hogy kívül maradt ezen a szervezetben.

13. kép

Az egyházi szimbólumok (kelyhek, szentségtartók és a kereszt) mellett gyakoriak az oroszlánok, a sasok, sárkányok, és az igen tiszteletreméltó személyek tudását nagyon sok esetben könyvvel kívántak megjeleníteni.

A képek hordozta jelentéstartalmak tehát egyszerre szakrálisak és a világi hatalomhoz és igazságszolgáltatáshoz is kapcsolódnak. Ez a kettősség jól megfigyelhető Szent Ivó (Szent Yves) (1253-1303) esetében, aki a szegények ügyvédjeként a római és a kánoni jog ismeretében vált jogászsztentté. Ivó már tanulmányai idején is igen jámbor életet folytatott, a papi

14. kép

¹¹ *Ripa* szerint az öregkor a legalkalmasabb a reformra, ami nála az eredeti formában történő visszaállítás a jó szokásoknak. A metsző kés lenyese az emberek rossz szokásait azokról a dolgokról, amelyekben túlléptek a törvény előírásain. Ebből és a további fejtegetésekből kitűnik, hogy a szerző, Szent Mór és Lázár lovagja korántsem volt radikális, inkább organikus gondolkodó konzervatív. *C. Ripa* 516-518.l.

¹² A túldíszített ábrázolás magyarázatának elemeiből kiemelhető, hogy e kontinens a legváltozatosabb a földkerekségen, mindig feje és királynője volt az egész világnak. Itt lakozik a tökéletes és legigazibb vallás. Az éghajlat igen mérsékelt és jóindulatú, itt székelnek a legnagyobb és leg hatalmasabb fejedelmek a glóbusznak. A kontinens mindig fölötté állt a világ más részeinek, a hadművészetben, mindenfajta szabad művészetben és a tudományokban. *C. Ripa* 399-400.l.

¹³ *Máté*: 27 - 28. fejj., *Márk*: 14-16. fejj., *Lukács*: 22 - 24. fejj. és *János*: 18 - 20. fejj.

¹⁴ A szentek élete. Szent István Társulat, Bp. 1984. egyik újabb kötete ennek a virágzó egyházi műfajnak.

¹⁵ *Rudolf Pfleiderer*: Die Attribute der Heiligen. Ein alphabetisches Nachschlagewerk zum Verständnis kirchlicher Kunstwerke. Ulm, 1898. Reprint Leipzig, 1989.

¹⁶ Különösen gyakoriak a szent életű püspökök, közel 140 esetben találhatóak ilyenek a kézikönyvben.

15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

rendbe belépve igazságszolgáltatási tevékenységgel bízták meg püspökei. Jelentős jogi ismereteit felhasználta, hogy árvák, özvegyek és személyek védelmében nem csak az egyházi fórumokon, hanem a világi bíróságok előtt is eljárjon. Élete végén plébánoskodott, kórházat épített és nagy sikerrel prédikált. Halála után hamarosan megkezdődött szentté avatási pere. Védőszentként tisztelik a jogászok, a Nantes-i Egyetem, de tisztelete országhatárokon túl is terjedt, így például az Innsbrucki Jogi Kar is tart évente egy Ivó napot.¹⁷

5. Mindenképpen igazolható azonban, hogy hatalom és jog *minden ízében*, akár égi legitimációjával szemben is, *evilági jelenség*. Ez tárul elénk, ha képzeletbeli gasztronómiai körutunk alkalmával újabb fogást kínálunk joghallgatóink figyelmébe, amely így szerepel az étlapon: „*jogtörténeti tárgyak és gesztusok, a'la Kocher*”.¹⁸ jeles könyve ugyanis¹⁹ értelkezik a képek nyelvéről és értelmezéséről, a jogi ikonográfia lehetséges körvonalairól, majd részletezve ezeket, 257 kép segítségével bemutatja az alkotmányjog, a magánjog, a büntetőjog és a perjog szereplőinek, jogcselekményeinek és jelképeinek képi világát.²⁰ Az illusztrációk²¹ a szuverenitást megtestesítő uralkodók államjogi aktusai mellett bűnperekéről tudósítanak, tanúkat, vádlottakat vonultatnak fel, megismertetnek a judikatúra gesztusainak és kosztümjeinek világával. Magánjogi értelemben a születés, a jogállapotváltás, az atyai ha-

talom, a házasság, a károkozások és a szomszédjogok, a testamentum és a gyümölcszedés egyaránt vizuálissá válik. A képek közül természetesen csak nagyon apró mintát tudunk adni. A 10. kép a világi és egyházi hatalom közötti viszonyra utal, a 11. kép egy ősi mesterség kísérő személyzetére vonatkozik, amikor a kerítést ábrázolja, magánjogi viszont amikor a 12. képen a kezesség „életveszélyes” mivolta tűnik ki. A liti-contestatoria asszociál a 13. ábra, végül a 14. ábra bemutatja a jogászság védőszentjét, Szent Ivót személyesen,²² másik ábrázolása a 15. képen található.

6. A jog és hatalom evilági nyüzsgése mögött azonban az elmúlt évszázadokban komoran előbukkan a haláltáncokban a „nagy kaszás”, aki egyformán lesújt a pápára, a császárra, avagy a bíróra, ahogy az Holbein ábrázolásán jól látható (16.-18. kép).²³

20. kép

19. kép

A jogi szakirodalom bórítóján az elmúlt századokban természetesen voltak jelen jogi szimbólumok (19., 20. kép).²⁴

7. Természetesen nem kívánánk olvasónkat egyetlen konyha étrendjére szorítani, hiszen ahogy a magyaros receptek mellett a francia, az angol, az olasz és a kínai szakácsművészet is felvonulhatat inyenéseket, a jogi ikonográfia csemegéi mellett a jogi architektúra, a stílus, és a viselkedéskultúra története egyaránt kínál meglepetéseket és élvezeteket a fogékonyan közeledő, szakmájuk kultúráját elsajátítani kívánó fiatal és öreg jogászok számára.²⁵

²² *Calendarium Academicum antiquissimae et celeberrimae Universitatis Viennensis*. Viennae 1693.

²³ *P. Lacroix: Vie militaire et religieuse au moyen age et a l'époque de la renaissance*.

²⁴ *Zoesius, Henricus: Commentarius in Codicem Justinianum*. Köln 1697; *Spain, Franz Anton: Praecognita juris*. Pozsony 1731.

²⁵ Arany, Mikszáth, Jókai, Ady művészete kiemelkedő forrás lehet. A szerződések, hatósági határozatok, jogszabályok stílusa kihívás nyelvünk fennmaradt archaikus vonásait kutató és modernitását vizsgáló nyelvészek számára. A német irodalomban már régóta foglalkoznak e kérdésekkel, mint például *H. Fehr* ikerkönyvében (*Das Recht in der Dichtung* 1930, *Die Dichtung im Recht* 1936., vagy hogy az architektúra időtálló művészetére és tudományára utaljunk megemlékezhetünk *Kállay I. - Pusztai L. - Siptai I.*: *Bírósági épületek Magyarországon*. 1993. Bp. képes albumáról, avagy a *Benedek Ferenc* professzor tiszteletére megjelent emlékkönyvben (Pécs, 1996.) közölt tanulmányunkra: *Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről*, 124-132. l. vagy *Kengyel M.*: *Perkultúra*, Pécs, 1993. c. könyve.

¹⁷ *Kirchenlexikon*, 6. Bd. Freiburg in Br. 1143-1144. l., *J. Kocher: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. Verlag C.H. Beck. 1992. München. 163. l.; Lásd a 14-15. képet.

¹⁸ *Gernot Kocher* (1942) honoris causa doktora a Janus Pannonius Tudományegyetemen, ezidő szerint a Grázi Egyetem Jogtudományi Karának dékánja, hét év óta közös szemináriumokat rendez tanszékével a pécsi Jogtörténeti Tanszékkel, több tízezerre terjedő, számítógépbe táplált jogtörténeti képe alapján az európai jogtörténeti ikonográfia kutatóinak elismerten az élcsapatában szerepel.

¹⁹ *A „Zeichen und Symbole des Rechts”*. München 1992.

²⁰ A *Kocher* professzor által rendelkezésre bocsátott diaanyag törzanyagát képezi annak a szemináriumnak, amelyet a tanulmány szerzője évek óta tart a jogi kultúrtörténet évezreideiről a Joghallgatóknak.

²¹ Az illusztrációk *Kocher* professzor könyvében 48., 66., 67., 92., 274. számon szerepelnek.

Balogh Ágnes
egyetemi tanársegéd

A német büntetőjogi reform aktuális kérdései

I. Bevezetés

Az 1998. április 1-jén hatályba lépett 6. büntetőjogi reformtörvény (6. Gesetz zur Reform des Strafrechts, 6. StrRG)¹ lényeges változásokat hozott a német büntetőjogi törvénykönyv (StGB) különös részében. A CDU/CSU és F.D.P. frakciók, továbbá a szövetségi kormány javaslatán alapuló törvényt a Bundestag 1997. november 14-én fogadta el. Indokolása szerint a törvény szervesen kapcsolódik a '60-as, 70-es évek büntetőjogi reformtörvényeihez, melyek az előző öt reformtörvény megszületéséhez vezettek (1969-1974). Amíg az átfogó reformokat követően a különös rész rendelkezéseit számtalan önálló jogszabály módosította, addig a 6. novella több mint húsz év után újra a különös rész átfogó, rendszeres felülvizsgálatát kívánja megvalósítani a büntetőjogi reform lezárásának szándékával.

A jelenlegi reform egyik alapvető célja a büntetési keretek arányosítása. Az ipari társadalom kialakulásának korában gyökerező StGB a módosítás előtt egyenlőtlenül rendelte büntetni a személyes javak (élet, testi épség, szexuális önrendelkezés és szabadság) elleni és a tulajdon illetve vagyon elleni cselekményeket, ez utóbbiak fokozottabb büntetőjogi védelemben részesültek. A 6. StrRG egyik súlypontja tehát a jogkövetkezmények módosítása az alkotmányos értékrendnek megfelelően.²

Ezzel egyidejűleg a különös rész átfogó felülvizsgálatára is sor került: tényállási elemek módosultak és új tényállások készültek, időszerűen tényállásokat pedig hatályon kívül helyeztek. A reform során felszámolták a nem-specifikus személyjelöléseket. A - hímnemű - „einen anderen” (mást) kifejezést az „eine andere Person” (más személyt) vagy az „einen anderen Menschen” (más embert) kifejezés váltotta fel.³

A 6. StrRG-vel egyidőben került elfogadásra a szexuális és más veszélyes bűncselekmények leküzdéséről szóló törvény is,⁴ mely azonban a különös részt nem érinti; szabályai a szankciórendszerre és büntetés-végrehajtásra terjednek ki.

A következőkben a 6. StrRG fontosabb rendelkezéseit tekintjük át. A német büntetőjogi reform tapasztalati feltehetően a magyarországi

büntető-törvénykezésben is hasznosíthatók lesznek. Erdemi vizsgálat nélkül előre leszögezhetjük, hogy a reform egyetlen törvényben történő rendszeres megvalósítása kétségtelenül haladőbb módszer, mint a kódex jogbizonytalanságba torkolló rendszertelen és részleges módosítása.

II. Az egyes módosított tényállások

2.1. A tulajdon- és vagyon elleni bűncselekmények

Az StGB 242. § (1) bekezdésének szövege az alábbiak szerint módosult: "aki idegen ingó dolgot mástól azzal a szándékkal vesz el, hogy a dolgot maga vagy harmadik személy javára jogtalanul eltulajdonítsa, öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő".⁵ A módosított szöveg annyiban tér el a törvény régi szövegétől, hogy a harmadik személy javára történő eltulajdonítást is kifejezetten büntetni rendeli. A korábbi szövegváltozat szerint a tolvaj akkor volt büntethető, ha azzal a szándékkal cselekedett, hogy a dolgot saját maga számára tulajdonítsa el. A bírói gyakorlatban ezért problémaként jelentkezett, hogy miként kell elbírálni azt az esetet, ha az elvételt megvalósító személy szándéka arra irányult, hogy a dolgot harmadik személy javára szerezze meg. Az eltulajdonított dolog ellenszolgáltatás fejében történő továbbadása nem okozott minősítési problémát, hiszen ez esetben legalább a dolog ellenértéke a tettes vagyonában maradt. Elhatárolási kérdések a dolog ingyenes továbbadása esetén jelentkeztek.⁶

Az ítélezési gyakorlatban az eltulajdonított tárgy ingyenes továbbadása esetén eddig is megállapításra került a tettes büntetőjogi felelőssége, ha az elvétel és az ingyenes továbbadás által a tettes legalább közvetett gazdasági előnyt vagy hasznot élvezett. A régi törvénysszöveg alapján a Bundesgerichtshof (szövetségi bíróság, továbbiakban BGH) azonban nem tekintette büntethetőnek azokat az eseteket, ahol a jogi személyiséggel rendelkező szervezetek tisztségviselői vagy alkalmazottai a szervezet javára eltulajdonítottak el idegen dolgot. Meg kell jegyezni, hogy a jogirodalomban számos nézet vitatta a harmadik személy javára történő eltulajdonítással kapcsolatos bírói gyakorlatot.⁷ Ez a helyzet a törvénymódosítással egyértelművé vált, hiszen a szabályozás most már kifejezetten átfogja a harmadik személy javára történő eltulajdonítás esetét is.

A 6. StrRG módosította a sikkasztás (246. §), a fegyveres és a betöréses lopás [244. § (1)], a súlyos rablás (250. §), a halált okozó rablás (251. §) gépjárművezetőkkel szembeni rablótámadás (316a §) és a biztosítási csalás (265. §) tényállását.

¹ Lásd Bundesgesetzblatt I, 164. old.

² Vö. Hörnle, Tatjana: Die wichtigsten Änderungen des Besonderen Teils des StGB durch das 6. Gesetz zur Reform des Strafrechts, JURA [Walter de Gruyter] 1988/4, 169. old.

³ A nemspecifikus személyjelölések használata azonban nem tekinthető következetesnek, hiszen pl. a 242. és a 253. §-okban megmaradt az „einen anderen” kifejezés. Az eltérő jelölésmódok használata semmiféle logikát nem tükröz. Hörnle, 6. sz. lj.

⁴ Gesetz zur Bekämpfung von Sexualdelikten und anderen gefährlichen Straftaten.

⁵ A 6. StrRG a 242. § szövegéhez hasonlóan módosította mindazon tényállásokat melyek eltulajdonítási szándékot [áramlopás 248. § (1) c); rablás 249. § (1)] vagy eltulajdonítási cselekményt [sikkasztás 246. § (1); orvvadászat, orvhalászat 292. § (1), 293. §] feltételeztek, így most ezek a tényállások is egyértelműen átfogják a harmadik személy javára történő eltulajdonítás esetét.

⁶ Vö. Eser in Schönke/Schröder, Strafgesetzbuch. Kommentar [StGB], München 1991, § 242. Rdnr. 56.

⁷ Otto, Harro: JZ 1996, 584. old.; Tröndle, StGB Rdn. 13 a.

Említést érdemel ezek közül a 251. § módosítása. A régi törvényszöveg úgy szólt, hogy ha a tettes a rablás által *könnyelműen* (leichtfertig) a sértett halálát okozza, úgy életfogytig tartó vagy legalább 10 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Az új szöveg szerint a tettes a 251. § alapján akkor büntethető, ha a rablás által *legalább* (wenigstens) *könnyelműen* (leichtfertig) okozza a sértett halálát. A legalább szócska beillesztése eldöntötte a 251. § szóhasználatának értelmezése körében kialakult tudományos vitát. A régi szöveg alapján kérdéses volt, hogy a 251. § alkalmazható-e akkor, ha a rablás elkövetője a sértett halálát szándékos magatartásával okozza. A BGH ezt a kérdést igenlően válaszolta meg, amit a jogirodalom kritikával fogadott arra hivatkozással, hogy a 251. § ilyen kiterjesztő értelmezése az alaptörvénybe ütközik.⁸ A nyelvtani értelmezés körében kialakult vita a módosítással lezárultnak tekinthető, mivel a legalább könnyelműen kifejezés a szubjektív elkövetési oldal súlyosabb alakzatait is átfogja.

2.2. Élet elleni bűncselekmények

Az StGB 16. fejezetében található élet elleni bűncselekmények alig módosultak. A tudományos vitákban egyre erősebben jelentkező vélemények ellenére, melyek szerint a 211. § (gyilkosság) szövege változtatásra szorul, a jogalkotó a gyilkosság tényállását nem módosította. Hatályon kívül helyezte azonban a 217. §-t, mely az emberölés büntetési tételénél enyhébb büntetéssel rendelte büntetni azt az anyát, aki házasságon kívül született gyermekét a születés alatt vagy röviddel azután megölte. A törvény indokolása egyrészt a tényállás csekély gyakorlati jelentőségére, másrészt történelmi meghaladottságára utal. Az anya szülés utáni pszichikai állapotának értékelésére a 213. §-ban szabályozott „enyhébb emberölés” (minder schwerer Fall des Totschlags) tényállása keretében kerülhet sor anélkül, hogy a gyermek házasságon kívüliségének jelentősége lenne.

Módosításra került ellenben a 221. § (kitétel) tényállása. Az (1) bekezdés régi szövege szerint „aki fiatal kora, testi fogyatékosága vagy betegsége miatt önszegélyre képtelen személyt kitesz, vagy aki az ilyen személyt, ha az oltalma alatt áll, vagy elszállásolására vagy befogadására köteles, önszegélyre képtelen állapotban hagy, három hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”. A (2) bekezdés alapján súlyosabban volt büntetendő, ha a cselekményt a szülő a gyermeke ellen követte el. A módosított szöveg így szól:

„221. § (1) Aki egy embert

1. önszegélyre képtelen állapotba helyez vagy
2. önszegélyre képtelen állapotban cserbenhagy, jóllehet az oltalma alatt áll vagy támogatására egyébként köteles

és ezáltal életveszélynek, vagy súlyos egészségromlásnak teszi ki, három hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés egy évtől tíz évig terjed, ha a tettes

1. a cselekményt saját gyermeke, vagy olyan személy ellen követi el, akinek nevelésére, vagy gondozására élethivatásánál fogva köteles, vagy

2. cselekménye az áldozat súlyos egészségromlását okozza.

(3) Ha a tettes az áldozat halálát okozza, akkor a büntetés legalább három évig terjedő szabadságvesztés.”

A törvényhely új szövege alapján egyértelművé vált, hogy veszélyeztetési tényállásról van szó. Másrészt kifejezetten rögzítésre került, hogy az életveszély mellett elegendő a súlyos egészségromlás veszélye is, ami a korábbi megfogalmazás alapján vitatott volt. A „veszélynek kitétel” tényállási elem akkor is megvalósul, ha a tettes magatartása következtében a már fennálló veszély fokozódik.

Tartalmi változás történt a védett személyi kör tekintetében is. Amíg a korábbi szöveg a fiatal kora, testi fogyatékosága vagy betegsége miatt önszegélyre képtelen személyeket védte, addig az új szöveg szerint az egészséges, felnőtt ember is védelemben részesül, ha önszegélyre képtelen állapotban van.⁹ A módosítás kitágította az elkövetési cselekmények körét is. A régi szöveg szerinti kitétel az áldozat tartózkodási helyének megváltozását tételezte fel, míg a módosított szöveg elkövetési magatartásként az „önszegélyre képtelen állapotba helyezést” határozza meg. Egyértelművé vált a 221. § (1) bekezdésének 2. pontjában szabályozott elkövetési magatartás értelmezése is. A korábbi szöveg szerinti „önszegélyre képtelen állapotban hagyás” csak akkor valósult meg, ha a tettes áldozatától földrajzilag eltávolodott. A sértettel azonos helyen tartózkodó képtelen mulasztása (passzív magatartás) nem volt elegendő a büntetőjogi felelősségrevonáshoz. Az új szövegben az „önszegélyre képtelen állapotban hagyás” a „cserbenhagyás” kifejezéssel egészült ki, ami egyértelművé teszi, hogy az minden olyan esetet átfog, melyben a tettes segítségnyújtási kötelezettségét nem teljesíti; így pl. a kórházi nővér korábban vitatott esetét, aki a beteg szobájában marad ugyan, de nem nyújt segítséget. Jelentősen változott a minősített eset is. Korábban súlyosabban minősült, ha a tettes cselekményét saját gyermekével szemben követte el. Az új szöveg szerint minősített eset, ha valaki a cselekményt saját gyerekével, vagy olyan személlyel szemben követi el, akinek nevelésére, gondozására életvitelénél fogva köteles, vagy ha cselekménye az áldozat súlyos egészségromlását okozza. A módosított szöveg alapján immár a mostoha- vagy a nevelt gyerek sérelmére elkövetett cselekmény is súlyosabban minősül, és ezerszint büntethető az élethivatása alapján korlátozott ideig felelősséggel tartozó gondozó (pl. iskolai csapat edzője) is.¹⁰

⁸ Vö. *Kühl* in *Lackner/Kühl* StGB, 22. kiadás, § 251. Rdnr. 4.; *Otto*, Harro: Grundkurs Strafrecht, Besonderer Teil, 191. l.

⁹ A törvény indokolása a hegyet nem ismerő turistát említi példaként, akit a hegyi vezető magára hagy.

¹⁰ *Hörnle*: 177. old.

2.3. A testi épség elleni bűncselekmények

Változások történtek a különös rész testi épség elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályai körében is. A reform elsősorban a jogkövetkezmények szempontjából jelentős. A testi sértés (223. §), a gondatlan testi sértés (229. §) és a verekedésben való részvétel (231. §) kivételével valamennyi tényállás büntetési tételét felemelték; vagy az alsó, vagy a felső határt vagy egyszerre mindkettőt változtatták meg. Hatályon kívül került a mérgezés (229. §) tényállása. A 223. § új (2) bekezdése büntetni rendeli a testi sértés kísérletét is.

A veszélyes testi sértés (224. §) tényállása tartalmilag változott. Új szövege:

„224. § (1) Akí a testi sértést

1. mérgeg vagy más egészségkárosító anyag bevitelével,
 2. fegyverrel vagy más veszélyes eszközzel,
 3. orvtámadással,
 4. egy másik résztvevővel közösen, vagy
 5. az életet veszélyeztető bánásmóddal követi el, hat hónaptól tíz évig terjedő, közepe-sen súlyos esetekben három hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (2) A kísérlet büntetendő.”

A veszélyes testi sértés korábbi (223a § jelölést viselő) szabálya szerint súlyosabban volt büntetendő, aki a testi sértést fegyverrel, különösen késsel vagy más veszélyes eszközzel, illetve orvtámadással vagy többek által közösen, vagy életet veszélyeztető cselekménnyel követte el. Az új szabályozás nem tartalmazza a kísérletre, mint veszélyes eszközre történő utalást, tekintettel arra, hogy az a fegyver fogalmába amúgy is beletartozik.

A korábban 229. §-ban szabályozott és önálló tényállásként hatályon kívül helyezett mérgezés új elkövetési magatartásként a veszélyes testi sértés (224. §) tényállásába került át. Mivel a „más egészségkárosító anyag” kifejezés tartalmát az új szabály nem határozza meg, ezért azt a 229. § (1) bekezdésének régi szövege alapján kell értelmezni.¹¹ Eszerint más egészségkárosító anyag alatt betegségokozó, mechanikus vagy termikus hatóanyagokat kell érteni azzal a különbséggel, hogy míg a korábbi 229. § (mérgezés) alkalmazásához egészségrombolásra (Gesundheitszerstörung) való alkalmasságra volt szükség, addig a 224. § (1) bekezdése alkalmazásában elegendő, ha az anyag az egészség károsítására alkalmas.

Változott a többes elkövetés esetének megfogalmazása is. A korábbi szöveg alapján („többes közösen”) vitatott volt, hogy az egy tettes és egy bűnsegéd részvétele megalapozza-e a többes elkövetést. Az „egy másik résztvevővel közösen” kifejezés egyértelművé teszi a kérdés eldöntését.¹²

Módosult a súlyos testi sértés tényállása is. A StrRC a 224. és 225. § tényállását egy szakaszban foglalta össze (226. §), a halált okozó testi sértés számozása pedig 227. §-ra módosult.

„226. § (1) Ha a testi sértés következtében a sértett személy

1. egy vagy mindkét szemére látását, hallását, beszélőképességét vagy nemzőképességét elveszti,
 2. testének fontos részét elveszti vagy azt tartósan használni nem tudja vagy
 3. jelentős mértékben tartósan torzul vagy sorvadást, bénulást vagy lelki betegséget vagy fogyatékossgot szenved el, egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (2) Ha az (1) bekezdésen meghatározott következményeket a tettes tudatosan idézi elő, a büntetés legalább három évig terjedő szabadságvesztés.
- (3) Az (1) bekezdés kevésbé súlyos eseteiben a büntetés hat hónaptól öt évig terjedő, a (2) bekezdés kevésbé súlyos eseteiben egy évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés.”

Lényeges változásként értékelhető a valamely testrész elvesztésére vonatkozó szabályozás átfogalmazása. A korábbi törvényszöveg alapján a bírói gyakorlat megkövetelte az adott testrésznek a testtől való elválását, és annak tartós használhatatlanságát (pl. lebénulását) nem tekintette elvesztésnek.¹³ Az új szabály egyértelművé teszi, hogy súlyos testi sértés valósul meg, ha a sértett valamely testrészét elveszíti, vagy azt tartósan nem tudja használni.

Az elkövetői oldal vonatkozásában az új szövegváltozat egyszerűsítést jelent. A bűnösség mértékéhez igazodó három fokozatú büntetési tételrendszer két fokozatú büntetési tételre változott.

A módosítás hiányosságának tekinthető, hogy nem tisztázta a jogirodalomban a fontos testrészek elvesztése körül kialakult vitát. Egyes nézetek szerint ugyanis a törvényhely alkalmazásában csak a külső testrészek elvesztését lehet tényállásszerűnek tekinteni, míg a belső szervek elvesztését nem.¹⁴ Ezt a vitát a tényállás kiegészítésével egyértelműen le lehetett volna zárni.

2.4. A személyes szabadság elleni bűncselekmények

A személyes szabadságtól megfosztás (239. §) tényállása – a jogilag nem különösebben jelentős fogalmazási változtatásokon túl – kiegészült a kísérlet büntethetőségével. Ezáltal a mozgás szabadsága ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül, mint a tulajdon és a vagyon.¹⁵ Átfogalmazásra kerültek a minősítő körülmények is, ez azonban nem célzott tartalmi változtatást. Az új

¹¹ Hörnle: 178

¹² A 28. § (2) bekezdése a tettesek (Täter) és a részesek (Teilnehmer) együttes elnevezésére használja a Beteiligten (résztvevők) kifejezést.

¹³ Vö. Stree in Schönke/Schröder, Strafgesetzbuch. Kommentar [StGB], München 1991, § 224. Rdnr. 2.

¹⁴ Vö. Stree: uo. Ezzel ellentétesen Otto: Grundkurs Strafrecht, Berlin NewYork, 1977. 75. old.

¹⁵ Hörnle: 179. old.

szöveg alapján egyértelmű, hogy az áldozat halálát a tettes magatartásának kell okoznia; bűnszegédje magatartásáért a tettes a bekövetkezett eredmény tekintetében nem felel (pl. a bűnszegéd szívinfarktusz kórozza az áldozatot).

A 6. StrRG lényeges változást hozott a gyerekrablás (235. §) és a gyermekkereskedelem (236. §) szabályozásában.

„235. § (1) Öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő, aki

1. 18 év alatti személyt erőszakkal, súlyos hátránnyal történő fenyegetéssel vagy fondorlattal vagy

2. gyermeket, anélkül, hogy hozzátartozója lenne

a szülőktől, az egyik szülőktől, a gyámtól vagy a gondozótól elvesz vagy visszatart.

(2) Ugyanígy büntetendő, aki a gyermeket a szülőktől, az egyik szülőktől, a gyámtól vagy a gondozótól

1. külföldre vitel céljából elvesz, vagy

2. külföldön visszatart, miután a gyermeket oda magával vitte, vagy a gyermek oda vele tartott.

(3) Az (1) bekezdés 2. pontjában és a (2) bekezdés 1. pontjában a kísérlet is büntetendő.”

A korábbi szabályozás nem terjedt ki arra az esetre, ha az elkövető egy csecsemőt vagy kisgyermeket vett magához, például a szülők házából vagy egy babakocsiból, mert a csecsemő elvétele nem minősült fondorlatos, erőszakos vagy fenyegető cselekménynek.¹⁶ Az elkövetési magatartás ezért új esettel egészült ki: megvalósul a bűncselekmény akkor is, ha valaki a gyermeket anélkül rabolja el vagy tartja vissza, hogy annak hozzátartozója lenne. Az új szabályozás a kísérlet büntethetőségének megteremtésével megszünteti azt az ellentmondást is, hogy amíg korábban a babakocsi lopásának kísérlete büntetendő volt, addig a benne fekvő csecsemő elvételének megkísérlése nem.

A gyerekrablás legtipikusabb esetei a különélő szülők vitája kapcsán fordultak elő. A büntethetőség ebben a körben is kibővült. Egyrészt nemcsak a gyermek elrablása, hanem annak visszatartása is büntethetővé vált. Másrészt megvalósul a bűncselekmény erőszak, fenyegetés és fondorlat hiányában is, ha az egyik szülő a gyermeket külföldre viszi. A probléma eddig az volt, hogy fondorlatra utaló bizonyíték hiányában nem volt büntethető a szülő, ha arra hivatkozott, hogy csak a külföldre utazás után jutott arra az elhatározásra, hogy a gyermeket külföldön hagyja.¹⁷

Új tényállásként került bevezetésre a gyermekkereskedelem intézménye (236. §). A tényállás a saját gyermek eladását, illetve ellenérték fejében a családba történő felvételét rendeli büntetni.¹⁸

2.5. A szexuális bűncselekmények

A szexuális bűncselekmények körében még a 6. StrRG-t megelőzően is sor került jelentős módosításokra. Az 1997. július 1-jén elfogadott 33. büntetőjogi módosító törvény (Strafrechtsänderungsgesetz, StrÄndG)¹⁹ alapvetően megváltoztatta a szexuális cselekmények házasságon belüli kikényszerítésének büntetőjogi megítélését.²⁰ A 6. StrRG ezt követően a 33. StrÄndG által módosított szöveget változtatta meg. Módosult a gyermekkel történő szexuális visszaélések köre (176-176b §§), és jelentősen megváltozott a kényszerítés és a nemi erőszak (177. §) tényállása.

2.5.1. A 177. § 33. StrÄndG általi módosítása

Eredeti (1997. július 5-e előtti) változatában a StGB 177-179. §-ai csak házasságon kívüli szexuális kényszerítésre vonatkoztak. A házastárs közötti szexuális erőszakot csak a 223. § (veszélyes testi sértés) és a 240. § (kényszerítés) alapján lehetett – lényegesen enyhébben – büntetni.²¹

A 177. § régi változata az erőszakos közöszlést büntette Vergewaltigung cím alatt. Az erőszakos közöszlésnek az erőszakos szexuális cselekmények közül történő kiemelését nemcsak a bűncselekménnyel kikényszerített és így nyilván nem kívánatos terhesség veszélye, hanem a nő szexuális önrendelkezési jogának különösen súlyos megsértése is indokolta.²² A törvényhozó új kriminológiai ismeretek birtokában abból indult ki, hogy más szexuális cselekmények is az áldozat szexuális önrendelkezési jogának súlyos sérelmével járhatnak, azokat a sértett az erőszakos közöszléssel azonos módon ítéli el. Ez utóbbi magatartások a 178. § (szemérem elleni erőszak) alapján voltak – enyhébben – büntethetők. A fenti ellentmondás kiküszöbölése érdekében a StrÄndG a 178. és a 177. §-t egységes, differenciált tényállásként vonta össze. Mivel szexuális kényszerítés cselekmények férfiakkal szemben is elkövethetők, ezért a jogalkotó a tényállást nemsemleges fogalmazta újra.

A 177. § 1997. július 5-e után hatályos szövege a következőképpen szól:

„177 § (1) Aki más személyt erőszakkal, élet vagy testi épség ellen irányuló fenyegetéssel, vagy a tettes behatásával szemben védtelenül kiszolgáltatott helyzetének kihasználásával az áldozatot arra kényszeríti, hogy

1. a tettes vagy

2. harmadik személy szexuális cselekményeit eltűrje vagy

3. a tettes vagy

4. harmadik személy részére ilyen cselekményeket véghezvigyen

legalább egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Enyhébb esetben a büntetés hat hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés.

¹⁶ Vö. Eser, in Schönke/Schröder, Strafgesetzbuch. Kommentar [StGB], München 1991, § 235. Rdnr. 12.

¹⁷ Hörnle: 180. old.

¹⁸ Uo.

¹⁹ BGBl. I, 1607. old. Hatályba lépett 1997. július 5-én.

²⁰ Vö. Frommel, Monika: Zaghafte Versuche einer Reform der sexuellen Gewaltdelikte, Kritische Justiz 1996/2, 164. kk. old.

²¹ Lencker in Schönke/Schröder, Strafgesetzbuch. Kommentar [StGB], München 1991, § 177. Rdnr. 1.

²² Uo.

Különösen súlyos esetekben a büntetés legalább két évig terjedő szabadságvesztés. Különösen súlyos esetnek minősül általában, ha

1. a tettes a sértettel közösen vagy a sértetten hasonló, különösen megalázó szexuális cselekményeket követ el, különösen, ha azok a testbe történő behatolással járnak együtt (megerőszakolás),

2. a cselekményt többen közösen követik el, vagy

3. a tettes áldozatát testileg súlyosan bántalmazza vagy tettével az áldozat halálának vagy súlyos egészségromlásának veszélyét idézi elő.

(4) Ha a tettes gondatlanságból a sértett halálát okozza, úgy a büntetés legalább 5 évig terjedő szabadságvesztés."

A tényállás tehát nem különböztet házasságon kívül és a házasságon belül elkövetett erőszak között.²³

A gyakorlatban számos olyan eset fordult elő, mely erőszak és fenyegetés hiányában is alkalmas volt a szexuális önrendelkezés megsértésére. Ez indokolta a tettes behatásával szembeni kiszolgáltatott helyzet kihasználásának tényállási elemként történő szabályozását.²⁴

A minősített eset első fordulata a korábbi erőszakos közösülés tényállását foglalja magában. A közös elkövetés minősítő körülményként történő értékelését az indokolta, hogy a többes elkövetés esetén a sértett védekezési esélyei lecsökkennek és ez különösen súlyos szexuális visszaélést tesz lehetővé. A harmadik fordulathat minősítő körülményként értékelt súlyos testi bántalmazás akkor valósul meg, ha az a 224. § szerinti eredménnyel jár. A halál vagy a súlyos egészségromlás vonatkozásában a halál konkrét veszélyének vagy súlyos egészségkárosodás veszélyének kell fennállnia, mely alatt elhúzódó, fájdalmas vagy a teljesítőképességet lényegesen korlátozó fizikai vagy pszichikai betegséget kell érteni.²⁵

2.5.2. A 177. § szövege a 6. StrRG után

A 6. StrRG hatálybalépését követően a 177. § szövege az alábbiak szerint szól:

„177 § (1) Aki más személyt

1. erőszakkal,
2. élet vagy testi épség ellen irányuló fenyegetéssel, vagy
3. a tettes behatásával szemben védtelenül kiszolgáltatott helyzetének kihasználásával arra kényszerít, hogy az a tettes vagy harmadik személy szexuális cselekményeit eltúrja vagy a tettes vagy harmadik személy részére ilyen cselekményeket véghezvigyen legalább egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Különösen súlyos esetekben a büntetés legalább két évig terjedő szabadságvesztés. Különösen súlyos esetnek minősül általában, ha

1. a tettes a sértettel közösen vagy a sértetten hasonló, különösen megalázó szexuális cselekményeket követ el, vagy vele magán elkövetett, különösen, ha azok a testbe történő behatolással járnak együtt (megerőszakolás),

2. a cselekményt többen közösen követik el.

(3) Legalább három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ha a tettes

1. fegyvert vagy más veszélyes eszközt tart magánál,
2. más eszközt vagy anyagot azért tart magánál, hogy a másik személy ellenállását erőszakkal vagy ezzel fenyegetve megakadályozza vagy leküzdje, vagy
3. áldozatát tettével súlyos egészségromlás veszélyének teszi ki.

(4) Legalább öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ha a tettes

1. tettehez fegyvert vagy más veszélyes eszközt használ, vagy

2. áldozatát

a) testileg súlyosan bántalmazza vagy

b) halálának veszélyét okozza.

Az (1) bekezdés eseteiben a büntetés hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés, a (3) és (4) bekezdés eseteiben egy évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés."

A 178. §-ban ezzel párhuzamosan új tényállásként került megfogalmazásra a halált okozó szexuális kényszerítés és erőszak.

„178 § Ha a tettes szexuális kényszerítés vagy erőszak (177 §) által legalább gondatlanságból az áldozat halálát okozza, úgy a büntetés életfogytig tartó szabadságvesztés vagy legalább tíz évig terjedő szabadságvesztés."

A korábbi és az új törvényszöveg egymásra vetítéséből az alábbiak következnek.

A jogalkotó a 177. § (2) bekezdésének 1. pontjában található elkövetési magatartás leírását kiegészítette a „vagy vele magán elkövetett” (oder an sich von ihm vornehmen läßt) szavakkal. Ez a módosítás annak egyértelmű rendezését célozta, hogy a tényállást akkor is megvalósultnak lehessen tekinteni, ha a felsorolt tevékenységek vonatkozásában nem a tettes, hanem az áldozat fejt ki aktív magatartást. A (3) bekezdés 3. pontja most a súlyos egészségromlás veszélyét szabályozza minősítő körülményként, míg a (3) bekezdés 1. és 2. pontjai a cselekményt minősítő kényszerítő eszközöket neveznek meg: az 1. pont fegyvert vagy más veszélyes eszközt, a 2. pont pedig egyéb eszközt vagy anyagot. Ez a megoldás egyértelművé teszi, hogy az álfegyverek a 2. pont alá esnek.²⁶

Jelentős újítás, hogy a halált okozó szexuális erőszak önálló tényállásként került szabályozásra. A formainál lényegesebb azonban az a tartalmi változás, hogy a tényállás szövegébe – a 251. §-hoz hasonlóan – a gondatlansághoz kapcsolódóan bekerült a legalább (wenigstens) szócska. Ezzel ugyanis egyértelművé vált, hogy a tényállás nemcsak a gondatlan, de a szándékos elkövetésre is kiterjed. Ezzel együtt a büntetési keretek is lényegesen kitágultak.

²³ Vö. Otto: 212. old.

²⁴ Uo.

²⁵ Otto: 213. old.

²⁶ Otto: 214. old.

Herke Csongor
egyetemi tanársegéd

A katonai büntetőeljárás

1. A katonai büntetőeljárás hatálya

A büntetőeljárás kódex korábbi szabályozása alapján a katonai büntetőeljárás lefolytatására külön katonai bíróságoknak volt hatásköre és illetékessége. Mivel azonban a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény módosítása megszüntette a katonai bíróságokat és a katonai büntetőeljárásra tartozó ügyek elbírálására az Országgyűlés által kijelölt megyei bíróságokon katonai tanácsokat hozott létre, a Be. katonai bíróságokra és katonai büntetőeljárásra vonatkozó egyes rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésére és módosítására került sor. A katonai bíróságokat – melyek az ún. különbíróságok (pl. népbíróság) közül utolsónak maradt fenn¹ – az 1991. évi LVII. törvény szüntette meg 1992. január 1-i hatállyal és egyben létrehozta a megyei bíróságok katonai tanácsát, melyek az illetékességi területükön rendelkeznek hatáskörrel a katonai büntetőeljárás alá tartozó bűncselekmények elbírálására.² A katonai tanácsok felállítása óta a bírósági szervezeti törvény is újrakodifikálásra került. A bíróságok szervezetről és igazgatásáról szóló új, 1997. évi LXVI. törvény 20. §-ának (5) bekezdése szerint törvény által meghatározott ügyekben elsőfokon – a kijelölt megyei bíróságokon és sajátos illetékességi területtel – katonai tanácsok járnak el. Ezen bíróságok elnevezését és az azokhoz tartozó illetékességi területet ugyanezen törvény mellékletének II. része tartalmazza. Eszerint jelenleg öt katonai tanács működik az országban, mégpedig Budapest, Szeged, Győr, Debrecen és Kaposvár székhellyel, 3-4 (Budapest esetén 7) megyére kiterjedő illetékességgel.³ Az öt katonai

tanács elsősorban a területükön elkövetett bűncselekmények esetén jár el, de az a bíróság is jogosult a büntetőeljárás lefolytatására, melynek területén a terhelt illetékes parancsnokának állomáshelye van, ha az ügyész ott emel vádat.⁴

A katonai bíróságok megszüntetésével tehát nem szűntek meg teljesen az eltérő szabályok sem. Mind az anyagi jog (Btk. VIII. és XX. fejezet), mind pedig az eljárási jog (Be. XV. fejezet) továbbra is tartalmaz külön rendelkezéseket, melyekre a civil élettől eltérő életviszonyok miatt a jövőben sem lehet eltekinteni.⁵

Annak tisztázása, hogy mely személyek és milyen bűncselekmények tartoznak illetőleg tartozhatnak katonai büntetőeljárás alá, igen fontos kérdés.⁶ A Be. 250. § II. pont a) és b) alpontjának szabályainak megsértése ugyanis abszolút eljárási szabálysértés. Így, ha a bíróság nem volt törvényesen megalakítva illetőleg törvény szerint kizárt bíró vett részt a tárgyaláson, akkor hiába születik esetleg tartalmilag mindenben megfelelő ügyszólatározat elsőfokon, azt a másodfokú bíróság mindig mérlegelés nélkül el kell, hogy utasítsa. A bíróság nem törvényes megalakítása a bírói gyakorlat szerint négy fő esetcsoportba sorolható: speciális tanács szabályainak megsértése, a terhelt káros elmeállapotából fakadó eljárási szabálysértés, a vétségi eljárásra illetőleg a perújításra vonatkozó szabályok törvénytelen alkalmazása. Ezen eljárási szabálysértések közül a téma szempontjából az első okcsoportnak van jelentősége, tehát amikor egyes külön eljárásokban meghatározott különleges összetételű bíróság helyett az általános szabályok szerinti bíróság jár el, illetőleg ha a felállítás ezen szabályait valamilyen módon megsértik. Ez mind a fiatalkorúak elleni, mind pedig a katonai büntetőeljárás során előfordulhat, ha az azokra vonatkozó szabályokat nem veszik figyelembe és általános felállású bíróság dönt az adott ügyben (a katonai bíróság speciális felállításáról ld. a 2) pontban). A katonai bíróság hatáskörének a meghatározása tehát elvi jelentőségű és központi probléma a katonai büntetőeljárásra vonatkozó rendelkezések vizsgálatakor.⁷

¹ Részletesen ld. Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog, Különös rész. Pécs, 1997 189. o.

² Érdekes, hogy Pap János szerint a katonai bíróságok éppen az 1989-es módosítás előtt nem voltak a szó szoros értelmében vett különbíróságok (a többi bírósággal egységes jogi szabályozás és egységes elvi irányítás, ugyanazon anyagi és alaki jogszabályok alkalmazása), hiszen az Alkotmány 45. § (2) bekezdése szerint "a törvény az ügyek meghatározott csoportjaira külön bíróságok létesítését is elrendelheti". Márpedig az 1990. előtti jogi szabályozás nem az ügyek, hanem az elkövetők meghatározott csoportjára nézve határozta meg a katonai bíróságok hatáskörét, míg ezt követően került csak bizonyos ügycsoport a katonai tanácsok elé (s váltak ezután az Alkotmány értelmében vett különbíróságokká). In: Pap János: Az egységes igazságszolgáltatási rendszer és a katonai igazságszolgáltatás viszonya. Ügyészek Lapja, 1994/1. sz. 47-48. o.

³ A megyei bíróságok katonai tanácsai és illetékességi területek a következők: 1. A Fővárosi Bíróság Katonai Tanácsa (Budapest): Budapest főváros, Fejér, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest megye. 2. A Csongrád Megyei Bíróság Katonai Tanácsa (Szeged): Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye. 3. A Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Katonai Tanácsa (Győr): Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megye. 4. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Katonai Tanácsa (Debrecen): Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. 5. A Somogy Megyei Bíróság Katonai Tanácsa (Kaposvár): Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye.

⁴ A katonai bíróság illetékességének megállapítása néha – a katonai bűncselekmények jellegéből következően is – problémás lehet. Így pl. az 1988/58. sz. Bírósági Határozat kimondja, hogy az önkényes eltávozás elkövetési helyének az a szolgálati hely tekinthető, amelyről a katonai engedély nélkül eltávozott illetőleg ahová vissza kellett volna térnie vagy ahol – útbaindítás esetén – jelentkeznie kellett volna.

⁵ Egyes vélemények szerint a jogfejlődés a katonai külön igazságszolgáltatás megszüntetéséhez vezet. Ez azonban az európai kódexek vizsgálatával erősen megkérdőjelezhető, hisz mind Nyugat-Európában, mind a tengerentúlon az országok többségében létezik külön katonai bírósághoz hasonlóan – a katonai hierarchiába tartoznak ugyan, de szakmailag függetlenek (a legfőbb ügyész irányítja őket, a hadseregtől elválik, külön költségvetéssel rendelkeznek stb.). In: Pap János: A katonai ügyészi szervezet helye és szerepe az egységes ügyészi szervezetben. Ügyészségi Értesítő 1995/1-2. 3-4. o.

⁶ Ld. Tremmel Flórián i. m. 190. o.

⁷ A katonai büntető eljárásban még a bizonyítás tárgyaláson kívül történő felvételére is csak katonai bíróság kereshető meg (BH 1990/39.)

1.1. A katonai büntetőeljárás általános hatálya

A katonai büntetőeljárás általános hatályát a Be. 331. §-a szabályozza. E rendelkezés szerint főszabályként kétféle bűncselekmény tartozhat katonai büntetőeljárás alá:

- a) katonai illetőleg
- b) egyéb bűncselekmények.⁸

ad a) A Btk. XX. fejezetében szabályozott katonai bűncselekmények katonai büntetőeljárásban történő elbírálásának feltétele, hogy azt katona, éspedig tényleges szolgálati viszonyának tartalma alatt kövesse el. Azt, hogy e rendelkezés vonatkozásában ki minősül katonának, a Btk. szabályozza. Eszerint katona a fegyveres erők tényleges, továbbá a rendőrség, a büntetés-végrehajtási szervezet és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja.⁹

ad b) Nem katonai bűncselekmény esetén akkor kerülhet sor katonai büntetőeljárás lefolytatására, ha azt a fegyveres erők tényleges állományú tagja illetőleg a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja követi el. Ezen bűncselekmények esetén azonban a törvény két további, alternatív feltételt is megállapít: az adott (nem katonai) bűncselekményt vagy a szolgálati helyen, vagy a szolgálattal összefüggésben kell elkövetni (különbön hagyományos eljárásra kerül sor).¹⁰

1.2. A katonai büntetőeljárás különös hatálya (konnexitás)

A Be. 331. §-ának (2) és (3) bekezdése kibővíti a katonai büntetőeljárás általános hatályára vonatkozó esetkört. Ezáltal a konnexitásra (összefüggésre) alapozva az egyébként katonai büntetőeljárás hatálya alá nem tartozó személyekkel illetőleg bűncselekményekkel kapcsolatosan is megalapozza a katonai tanács hatáskörét.

A konnexitásnak két esete létezik:

- a) személyi konnexitás és
- b) tárgyi konnexitás.

ad a) Személyi konnexitásról akkor beszélhetünk, amikor ugyanazon terhelt valamelyik bűncselekménye miatt katonai büntetőeljárásnak van helye és a terhelt elkövetett egy másik, egyébként nem katonai büntetőeljárás hatálya alá tartozó bűncselekményt is (ld. pl. az általános hatály első esetkörét: katona elkövet egy katonai bűncselekményt és emellett egy másik, nem katonai bűncselekményt is, pl. önkényes eltávazása során jármű önkéntes elvételének bűncselekményét is megvalósítja). Személyi konnexitásnál tehát a több bűncselekmény között az elkövető személye az, ami kapcsolatot teremt és ezáltal lehetővé teszi az egy (katonai) eljárásban való elbírálást.¹¹ Ennek további feltétele, hogy az eljárás elkülönítése ne legyen indokolt.

Indokoltnak kell tekinteni az elkülönítést a Büntető Kollégium 140. sz. állásfoglalásának I. pontja szerint, ha a nem katonai büntetőeljárás hatálya alá tartozó bűncselekmény tárgyi súlya, bonyolultsága, a bizonyítás terjedelme az eljárás gyors befejezését hátráltatná vagy az elkülönítést más katonai érdek indokolja.¹²

⁸ Az elmúlt évek módosításainak következtében három féle szabályozás érvényesült a katonai bíróságok hatáskörének meghatározásában:

a) a rendszerváltás előtt a katona minden bűncselekménye és emellett még a fegyveres erők stb. tagjainak egyes bűncselekményei is katonai bíróság elé tartoztak;
b) az 1989. évi XXVI. törvény ezzel gyökeresen ellentétesen csak a katonának és csak a katonai bűncselekményeire rendelte el a katonai büntetőeljárás lefolytatását;
c) végül 1992. óta ismét tágítottak a katonai eljárás körén, végső soron az előző két pontban szabályozott esetek közötti átmenetet képez a jelenleg is hatályos törvényi rendelkezés.

Egyébként a katonai eljárás körének 1989-es szűkítése a katonai ügyészség szempontjából azt a bonyolult és furcsa helyzetet eredményezte, hogy a szolgálati helyen illetve azzal összefüggésben elkövetett nem katonai bűncselekmények esetén az ügyészi törvény melléklete alapján a katonai ügyészségek végezték a nyomozást, ugyanakkor a vádemelésre az elkövetés helye szerint illetékes általános ügyész volt jogosult. In: Pap János i. m. 1995. 2. o.

Emellett a szabályozás változtatása sem volt túl logikus, hiszen ha a katonai bíróságok megszűntetésének az volt a célja, hogy a katonai tanácsok az egységes igazságszolgáltatási rendszer részeként — s ne állítólagos különbíróként — működjenek, akkor a katona összes bűncselekményének katonai tanács elé utalása esetén nem beszélhetünk arról, hogy elvonjuk a katona elkövetőt az illetékes bíróságuk elől, hiszen lényegében a katonai tanácsok is hagyományos bíróságokká váltak. In: Pap János i. m. 1995. 5. o.

⁹ A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 132. sz. állásfoglalása szerint az előzetes letartóztatásban levő, valamint katonai fogdában szabadságvesztést töltő katona is a katonákra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések hatálya alá tartozik, mivel a szabadságvesztés katonai fogdában történő végrehajtására csak annál katonánál kerülhet sor, aki megtartható a tényleges szolgálatban. Tehát a szolgálati viszonyt önmagában az előzetes letartóztatás nem szünteti meg (ugyanaz vonatkozik a jogerős büntetését a fegyelmező zászlóaljban töltő katonára, ld. BH 1991/422.). Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság a 1993/211. sz. BH-ban kifejti, hogy a Magyar Köztársaság Nemzetbiztonsági Hivatalában a Nemzetbiztonsági Szolgálat illetőleg az Információs Szolgálat állományában szolgálatot teljesítő személyek nem a fegyveres erők tagjai, nem is rendőrök, így nem tekinthetők katonának, és nem tartoznak a katonai büntetőeljárás hatálya alá. Ugyanez irányadó a köztársasági őrezred tagja (kormányőr) cselekményének elbírálásakor (BH 1992/668.).

¹⁰ Így pl. nincs helye a katonai büntetőeljárásnak és katonai bűncselekmény megállapításának, amennyiben a rendőr

vádolt szolgálaton kívül és nem is hivatali működésével összefüggésben követ el vagyon elleni bűncselekményt (FBK 1996/12.), sőt, a rendőrök által elkövetett mindenemű nem katonai bűncselekmény — a Legfelsőbb Bíróság több döntése (pl. BH 1992/751., BH 1992/449) értelmében — a rendes civil bíróság hatáskörébe tartozik. Hasonlóképpen döntött a Legfelsőbb Bíróság az emberiség elleni bűntettel vádolt volt karhatalmisták elleni ügyben. Eszerint velük szemben akkor lehet csak helye katonai büntetőeljárásnak, ha a vádlottaknak vagy közülük egyeseknek — az elkövetéskor — a katonai szolgálati viszonya fennállott és a szolgálati helyen illetőleg a szolgálattal összefüggésben történt elkövetésről van szó.

Ugyanakkor a katonai büntetőeljárás hatálya alá tartozó egyéb bűncselekményeknél elegendő, ha a terhelt az adott bűncselekmény elkövetési magatartásai közül csak egysége valószínűleg a szolgálati helyen illetőleg azzal összefüggésben (pl. kábítószerrel visszaélés katonai büntetőeljárás hatálya alá tartozik, ha a kábítószer tartása a terhelt lakásán, míg annak átadása már a szolgálati helyen történik BH 1992/75.).

¹¹ Az egységes, katonai bíróságok előtti elbírálás mellett felhozható érvek többek között a honvédség tagjai által elkövetett bűncselekmények alapos értékelésének lehetővé tétele a további megelőzés céljából, a katonai szolgálat körülményeit jól ismerő igazságügyi szerv eljárásának nagyobb hatékonysága stb., nem is beszélve arról, hogy a büntetés célja mennyivel jobban érvényesül a lényegesen gyorsabb felelősségre vonás esetén (míg a katonai szervek az ügyek 80-85 %-át 60 napon belül befejezik, addig a civil hatóságok ügymenete 6-8 hónapig is eltart). In: Pap János i. m. 1994. 49-50. o.

¹² Ezen állásfoglalás indokolása kimondja, hogy az egyesítés illetve elkülönítés eldöntésénél ezért a katonai tanácsnak azt kell vizsgálnia, célszerű-e az együttes elbírálás. Ennek körében figyelembe kell venni a katonai büntetőeljárásra egyébként nem tartozó bűncselekmény tárgyi súlyát. Általában indokolt elkülöníteni a katonai büntetőeljárásra tartozó kis súlyú cselekménytől a kiemelkedő jelentőségű, na-

ad b) Tárgyi összefüggés akkor áll fenn, ha az adott bűncselekmény és a terheltek valamelyike katonai büntetőeljárás hatálya alá tartoznak, ugyanakkor a társtettesek valamelyikét (a bűnpártolót) az általános szabályok szerint rendes bíróságok előtt kellene felelősségre vonni. A törvény ezen személyekkel kapcsolatosan is lehetővé teszi a katonai eljárás lefolytatását, azonban mivel általános elv, hogy rendes bíróságától senkit sem lehet elvonni, illetőleg nem katonai személyekkel szemben lehetőleg civil bíróságok járjanak el (ezt mind a katonaság – ld. katonai titkok, zárt életviszonyok, hierarchikus rend stb. –, mind a nem katonai személy érdeke megkívánja), az ilyen való együttes elbírálást a törvény a személyi konnexitásnál tárgyaltnál szigorúbb feltételhez köti. Eszerint ilyen esetben a tényállás közvetlen és szoros összefüggését kívánja meg a törvényhozó ahhoz, hogy egy eljárásban vonják felelősségre a terhelteket. Tehát míg a személyi konnexitásnál az együttes elbírálást tekinthetjük a főszabálynál, addig tárgyi konnexitásnál a katonával együtt bűncselekményt elkövető nem katonai személy ügyének elbírálását a katonai bíróság csak akkor vonhatja hatáskörébe, ha az elkülönítés gátolná az ügy elbírálását (BH 1979/108), tehát itt általában lehetővé kell tenni az elkülönítést illetőleg mellőzni kell az egyesítést.¹³

gyobb társadalomra veszélyességet hordozó nem katonai bűncselekményt. Az egyaránt kisebb tárgyi súlyú bűncselekményeknél az elkülönítést szükségessé teheti a katonai eljárásra egyébként nem tartozó cselekmény terjedelme vagy bonyolultsága. A nagy terjedelmű bizonyítást igénylő cselekmény katonai eljárásban történő elbírálása nem lehet célszerű, mert jelentősen késleltetheti a katonai eljárásra tartozó cselekmény elbírálását. Ilyen esetekben ezért az ügyeknek a katonai eljárásra tartozó üggyel történő egyesítését mellőzni kell, illetőleg ez üggyől el kell azt különíteni, és az eljárásra egyébként hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bírósághoz kell áttenni. A katonai büntetőeljárásban ugyanis az ügyek gyors befejezése — az időszűrés általános követelménye mellett — katonai fegyelmi okok miatt is indokolt. Erre tekintettel a katonai büntetőeljárásra egyébként nem tartozó cselekményekkel kapcsolatos eljárás az ügy gyors befejezését hátráltatná, így az elkülönítés szükséges. Értelemszerűen nincs mód azonban az elkülönítésre olyan esetben, amikor az elkövetőnek a katonai büntetőeljárás hatálya alá eső cselekménye az oda egyébként nem tartozó bűncselekményekkel természetes vagy törvényi egységet képez.

¹³ Az említett állásfoglalás indokolása szerint tárgyi összefüggés alapján az egyesítés illetve az elkülönítés eldöntésénél a katonai tanácsnak azt kell vizsgálnia, hogy a terheltek cselekményei ténylegesen milyen mértékben függenek össze, a közvetlen és szoros kapcsolódás megállapítható-e. Biztosítani kell ugyanis, hogy — lehetőség szerint — minden elkövető az általános szabályoknak megfelelően vele szemben hatáskörrel rendelkező bíróság előtt feleljen tettéért. Nem katonai személy katonai büntetőeljárás alá vonására tehát csak akkor kerülhet sor, amikor a katonával közösen elkövetett cselekmény elbírálása ezt feltétlenül indokolja, pl. amikor az elkövetők társtettesek vagy egyébként közösen követték el a bűncselekményt. Indokolhatja az együttes elbírálást az is, hogy az elkülönítés folytán külön tárgyalandó ügyekben eltérő ténymegállapítás veszélye merül fel. Ha azonban a katonai büntetőeljárás hatálya alá tartozó terheltenél együtt bűncselekményt elkövetőhöz — tárgyi összefüggés folytán — további terheltek is kapcsolódnak ezek cselekményének elbírálása céljából az elkülönítés rendszerint indokolt. Ennek megfelelően azoknak a terhelteknek az ügyét, akiknek cselekménye közvetlenül nem függ össze a katonai büntetőeljárásra tartozó terheltek által elkövetett bűncselekménnyel, el kell különíteni, és az általános szabályok szerint hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bírósághoz kell áttenni illetőleg az ilyen ügyek egyesítését mellőzni kell.

Érdekes problémát vet fel az eset, amikor a tárgyi összefüggés folytán nem katonai fiatalok terheltek kapcsolatosan katonai büntetőeljárást folytatnak le. Ilyenkor ugyanis a

2. Személyi (alanyi) rendelkezések

2.1. A bíróság összetétele

A katonai büntetőeljárásban elsőfokon — annak jellegéből következően — a bíróság tagjai (mind az elnök, mind az ülnökök) katonák. A katonai tanács elnöke hivatásos katonai bíró (egyesbíróként is ő jár el), az ülnökökre vonatkozóan pedig a Be. mindössze annyi rendelkezést tartalmaz, hogy az ülnökök rendfokozatának el kell érnie a terhelten (ez a szabály néha nehézkessé teheti és tette is a bíróság összeállítását, különösen magas rangú tisztek pl. (rendőr) tábornokok büntetőjogi felelősségre vonása esetén). A katonai büntetőeljárásban közreműködő népi ülnökök azonban csak annak a katonai tanácsnak az illetékességi területén járhatnak el, amelyhez megválasztották őket (BH 1995/144.).¹⁴

A rendfokozatnak nemcsak a bírósági tanács összetételére, hanem a szavazási rendre is hatása van. Eszerint az alacsonyabb rendfokozatú bíró (helyesebben ülnök) a magasabb rendfokozatú tanácstagot megelőzően adja le voksát (azonos rendfokozat esetén az szavaz először, aki később lépett a rendfokozatba). Utolsónak a tanácselnök szavaz.

2.2. A katonai ügyész és a katonai nyomozó hatóságok

A katonai büntetőeljárás során az ügyészi feladatokat (mind a törvényességi ellenőrzés, mind a vádképviselés, mind pedig az ügyészi nyomozás tekintetében) a megyei ügyészségi jogkörben eljáró katonai ügyész látja el.¹⁵ Ezek a katonai ügyészségek a korábban említett öt katonai tanács illetékességi területén járnak el. Mivel a katonával szemben nemcsak a fiatalok elleni büntetőeljárás szabályainak alkalmazását zárja ki a Be., hanem a katonai büntetőeljárásban magánvádnak sincs helye, így a magánvádas bűncselekmények

Be. szabályai szerint a fiatalok elleni büntetőeljárás speciális szabályait mindenkor alkalmazni kell, ugyanakkor katonával szemben a fiatalok elleni vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatók (Be. 344. §, BH 1996/14.). E két szabály együttes alkalmazásának tehát az lesz a következménye, hogy — ha az eljárás elkülönítése a tényállás közvetlen és szoros összefüggése miatt nem indokolt — mindkét terhelten egyazon, katonai eljárásban vonják felelősségre, ugyanakkor a fiatalok terhelten szemben a fiatalok elleni vonatkozó szabályokat kell alkalmazni (ez értelemszerűen kihat pl. a tanács összetételére vonatkozó szabályok esetén a katonai terheltenre is, de pl. a védelem csak a fiatalok tekintetében lesz kötelező stb.)

¹⁴ Természetesen a rendfokozatra vonatkozó szabály megsértése esetén is irányadóak a korábban elmondottak, tehát ha a másodfokú bíróság észleli, hogy a terhelten rendfokozata akár csak az egyik ülnökét meghaladja, a Be. 250. § II. pont a) alpontja alapján (a bíróság nem volt törvényesen megalkotva) az elsőfokú határozatot hatályon kívüli helyezi és az elsőfokú bíróságot mindenképpen új eljárásra kell, hogy utasítsa (BH 1989/174.).

¹⁵ Az 1990-től bevezetett módosítások eredményeképpen a katonai ügyészségek hatásköre szűkült, hiszen ettől fogva csak katonai bűncselekmények (1992-től a szolgálati helyen vagy azzal összefüggésben elkövetett egyéb bűncselekmények) esetén járhatnak el. Mivel ezzel párhuzamosan ma már összesen nyolc féle hatóság rendelkezik hatáskörrel katonai bűncselekmények esetén, a korábbi 5 katonai ügyészség és 5 katonai bíróság helyett több mint 350 igazságügyi szerv vehet részt ilyen ügyekben. Ez aztán egyes vélemények szerint a katonai bíraskodás egységességének rovására is ment. In: Pap János i. m. 1994. 44. és 50. o.

esetén is a katonai ügyész látja el a civil eljárásban ilyen esetekben magánvádlói feladatokat.

A katonai büntetőeljárásban nyomozó hatóságként a katonai ügyész, külön jogszabályban meghatározott körben pedig az illetékes parancsnok¹⁶ és a rendőrség (halaszthatatlan nyomozási cselekményként bármely nyomozó hatóság) jár el. Ez a külön jogszabály a 6/1993. (VII. 2.) HM rendelet a bűncselekmények parancsnoki nyomozásáról, mely az illetékes parancsnok hatáskörét három körben határozza meg:

a) a katonai vétségekben mindenképpen nyomoz(hat),

egyéb bűncselekményeknél pedig,

b) ha az ügyész felkéri, vagy

c) az engedély nélkül távollevő katonák felkutatásával és körözésével kapcsolatos feladatokról szóló külön rendelkezés szerint nyomoz.

Az illetékes parancsnok mint nyomozó hatóság a bűncselekmények nyomozásának törvényessége feletti felügyeletet gyakorló katonai ügyész intézkedéseit, valamint a folyamatban levő nyomozás során adott utasításait köteles végrehajtani.¹⁷

Az illetékes parancsnok hármas jogköre egyébként a rendszerváltást követően jelentősen beszűkült. Míg korábban kizárólagos nyomozó hatóságként járt el a katonai ügyészség mellett (a rendőrség csak halaszthatatlan nyomozási cselekményeknél járhatott el), addig ma már – a katonai ügyészség mint fő katonai nyomozószerv mellett – több lehetőség van arra, hogy nem katonai szerv végezzen nyomozási cselekményt katonai büntetőeljárásban.¹⁸ Az illetékes parancsnok feljelentési monopóliumát az 1993. évi XVII. törvény 103. § (1) bekezdése helyezte hatályon kívül. Végezetül ugyanezen törvényhely semmisítette meg azt a korábbi Btk. rendelkezést (125. §), mely alapján az illetékes parancsnok elterelhette az ügyet a büntető útról és fegyelmi fenytést alkalmazhatott a katonára terhelttel szemben. A fegyelmi hatósági jogkör megsemmisítésével kapcsolatos rendelkezés indokolásában a törvényhozó rámutatott arra, hogy a Btk. 125. §-ának hatályon kívül helyezésével a törvény azért szüntette meg a katonával szemben a bűncselekmény fegyelmi jogkörben való elbírálásának

lehetőségét, mert a korábbi szabályozás nem volt összhangban az Alkotmány azon rendelkezéseivel, melyek szerint az igazságszolgáltatást csak a bíróságok gyakorolják, illetőleg mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt vádat bíróság bírálja el.

2.3. A katonai védő, katonai szakértő

A rendszerváltást megelőzően a védővel kapcsolatosan is tartalmazott speciális rendelkezést a Be. Eszerint védőként katonai büntetőeljárásban csak ügyvéd és csak olyan ügyvéd járhatott el, akit az igazságügyminiszter az általa összeállított jegyzékbe felvett. Ezt a szabályt az 1989. évi XXVI. törvény 1990. január 1-i hatállyal hatályon kívül helyezte, így ma már a katonai eljárásban felelősségre vont terheltet is megilleti a szabad védőválasztás joga.¹⁹

A katonai büntetőeljárásban lehetőleg katonai szakértőt kell igénybe venni (ez a katonai bűncselekmények sajátos jellegéből is következhet), természetesen azonban indokolt esetben hagyományos (pl. tárgy-, igazságügyi orvos- stb.) szakértő is igénybe vehető.

3. A kényszerintézkedések és a bűnügyi költség speciális szabályai a katonai eljárásban

Az 1991. évi LVII. törvény hatályon kívül helyezte a Be-nek az őrizetbe vétellel kapcsolatos, katonai büntetőeljárásra vonatkozó külön rendelkezését – miszerint katonát tettenérés, szökés vagy szökés veszélye esetén kívül csak katonai nyomozó hatóság illetőleg katonai bíróság vehetett őrizetbe –, így a hatályos Be-ben csak az előzetes letartóztatással kapcsolatosan találunk speciális szabályokat. Eszerint katonával szemben előzetes letartóztatást abban az esetben is el lehet rendelni, ha a terhelt szolgálati vagy fegyelmi okból nem hagyható szabadlábban (Be. 340. §). Ez a szabály tehát csak a katonára vonatkozik (fegyveres erők tényleges állományú tagja, polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja stb. tekintetében nem al-

¹⁶ A parancsnok ezt a nyomozati hatáskört a határőrség és a rendőrség fegyelmi vizsgálói (előadói) és a honvédség igazgatási főosztályai, társadalmi megbízatású nyomozótisztjei (vagy önmaga) által gyakorolja. Ezen szerveknél azonban szakmai szempontból – különösen a honvédségnél – igen nagy hiányosságok tapasztalhatók. Ld.: Csiha Gábor: A katonai nyomozótiszt rendszer negatívumairól. *Ügyészek Lapja* 1996/2. sz. 83. o.

¹⁷ A 2/1995. (II. 10.) BM rendelet a katonai vétségek parancsnoki nyomozásáról érdekes módon nem ilyen tágan szabja meg a parancsnok hatáskörét, kivéve a fentebb c) pontban említett jogkört, ezáltal a katonai vétségekre és a katonai ügyész felkérése által lefolytatott nyomozásra szűkítve azt. Ugyanigy ellentmondás található a két rendelet egyéb rendelkezései között is: pl. a jogorvoslat tekintetében a HM rendelet 16. § (1) bekezdése kimondja, hogy a parancsnoki nyomozás során hozott határozatok, intézkedések ellen bejelentett panaszok elbírálására a katonai ügyész jogosult. Ehhez képest a BM rendelet 12. § (1) bekezdése szerint – a Be. rendelkezéseivel összhangban – erre csak akkor kerül sor, ha a parancsnok a panasznak nem ad helyt.

¹⁸ A parancsnoki nyomozások kis hányadát képezik csak a katonai nyomozóhatóságok által folytatott büntetőeljárásnak, inkább csak a katonai ügyészek nyomozás-felügyeleti tevékenységét növelő hatásuk van. Ld.: Csiha Gábor i. m. 83. o.

¹⁹ A Büntető Kollégium 141. sz. állásfoglalása szerint a sorkatona ellen folyamatban levő büntetőeljárásban tárgyalásra általában szükséges védő kirendelése. Ezt a rendelkezést a Legfelsőbb Bíróság a Be. 6. és 47. §-ára, valamint a 49. § (2) bekezdésére alapította. Természetszerűleg ez az állásfoglalás nem bővíti a kötelező védelem körét, de egységes iránymutatást kíván adni a sorkatonával szemben lefolytatott eljárások tekintetében. A Be. 49. §-ának (2) bekezdése ugyanakkor akként rendelkezik, hogy a hatóság hivatalból vagy kérelemre védőt rendel ki, ha ezt a terhelt érdekében szükségesnek tartja. Nem teljesen egységes azonban a gyakorlat annak megítélésénél, hogy melyek azok a körülmények, amelyek a sorkatonáknál a kötelező védelem keretein túl is védő kirendelését indokolják. Ennek alapja, hogy a sorkatonák szigorúan szabályozott körülmények között teljesítik szolgálatukat, az elhelyezési körtet is csak az előjárójuk engedélyével hagyhatják el. Így a védelemre való felkészülésük akkor is segítséget igényelhet, amikor ilyen körtöttségek hiányában arra nem lenne szükség. Különösen indokoltnak tekinti a Legfelsőbb Bíróság védő kirendelését az alakulat előtti helyszíni nyilvános tárgyaláson, ahol az ügyész részvétele kötelező, valamint ha az ügy ténybeli vagy jogi megítélése nehezebb (hiszen a sorkatona anyagi lehetőségei sokszor ügyvéd meghatalmazását nem teszik lehetővé). Ugyancsak indokolt védő kirendelése a sorkatona érdekében akkor is, ha a cselekmény kapcsán mások (előjárók, szolgálati közegek, felbújtó stb.) felelősége vagy érdekeltsége is felmerül, avagy az ügy sértettjei, illetve a vádlott-társ érdekében ügyvéd, illetve védő működik közre stb.

kalmazható) és a letartóztatás különös feltételeinek (szökés, kollúzió, bűnismétlés) körét növeli, szemben a fiatalokkal szembeni eljárásnál található feltétellel, mely plusz általános feltételt jelent. Természetesen ez a rendelkezés kihat az őrizetbe vétel esetkörüre is, hiszen az őrizetbe vételre vonatkozó rendelkezések szerint az a személy is őrizetbe vehető, akivel kapcsolatban letartóztatási ok merül fel.²⁰

Az előzetes letartóztatás vádirat benyújtása előtti elrendelésére nem az általában erre hatáskörrel és illetékességgel rendelkező (fogvatartás helye szerinti helyi) bíróság jogosult, hanem a megyei bíróság katonai bírója, akinek a határozata elleni fellebbezést a Legfelsőbb Bíróság bírálja el.

Végül meg kell említeni a Be. bűnügyi költségére vonatkozó 343. §-át, miszerint sorállományú katonával szemben katonai bűncselekmény miatt indult büntetőeljárásban a bűnügyi költséget – a meghatalmazott védőnek, továbbá a sértett képviselőjének készkiadása és díja, valamint a büntetésvégrehajtási intézetben végrehajtott szabadságvesztéssel felmerült költség kivételével – az állam viseli. Ez a rendelkezés tehát egyrészt csak a sorállományú katonára vonatkozik (pl. tartalékos katonára nem, ld. BH 1983/104.), másrészt csak annak katonai (s nem egyéb, katonai büntetőeljárásban elbírált) bűncselekménye tekintetében érvényesül.²¹

4. Az új Be. katonai büntetőeljárással kapcsolatos rendelkezései

Az Országgyűlés 1998. március 10-i ülésnapján elfogadta az új büntetőeljárás kódex szövegét, amelyet a Magyar Közlöny ezévi 23. számában ki is hirdettek. Az új Be. (1998. évi XIX. törvény) rendelkezéseinek részletes ismertetésére és esetleges kritikájára ezen cikk keretében nincs mód, ezért az alábbiakban csak a katonai eljárással kapcsolatos szabályváltozásokat tekintem át.

A 2000. január 1-től hatályos Be. a XXI. fejezetben, a 469-492. §-ban szabályozza a katonai büntetőeljárásra vonatkozó eltérő rendelkezéseket. Ezek közül a legfontosabb módosult illetőleg részben új §-ok a következők:

²⁰ A katonának ez a szolgálati vagy fegyelmi okból történő előzetes letartóztatása nem korlátozható a büntetőeljárás nyomozati szakaszára, az később is indokolt lehet (BH 1994/527.). Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság eseti döntésében azt is megállapította, hogy a katonai szolgálati és fegyelmi okból történő előzetes letartóztatása nem mellőzhető, ha alapos gyanú merült fel arra, hogy rövid időn belül ismételt, jelentős súlyú katonai bűncselekményt valósított meg (BH 1992/53.), hiszen ezen magatartás közvetlenül sérti a katonai rendet és fegyelmet.

²¹ A BH 1992/628. kimondja, hogy ha a bíróság a sorállományú katonai bűncselekményben is megállapítja, az ezzel kapcsolatban felmerült bűnügyi költség viselésére kötelezni kell, vizsgálendő azonban, hogy nem indokolt-e a költségek viselése alóli mentesítése. Ugyanígy, ha a sorkatonai szolgálatát töltő terhelt által elkövetett nem katonai bűncselekményt a bíróság nem a katonai, hanem a rendes büntetőeljárásban bírálja el, bűnösségének kimondása vagy szabálysértésért való felelősségének megállapítása esetén őt kötelezni kell a bűnügyi költség megfizetésére (BH 1992/89.). Az okozott kár megtérítésére kötelezett sorkatona az e miatt felmerült illetéket még akkor is köteles megtéríteni, ha a bűnügyi költséget az állam viseli helyette (BH 1978/158.).

a) a katonai büntetőeljárás hatályával kapcsolatosan:

- a fegyveres erők tényleges állományú tagja által elkövetett minden bűncselekmény miatt katonai büntetőeljárásnak lesz helye (tehát nem katonai bűncselekmények esetén nem csak a szolgálati helyen vagy azzal összefüggésben történő elkövetés esetén);

- konnexitásnál csak akkor kerül sor együttes elbírálásra, ha az elkülönítés nem lehetséges (szemben a jelenlegi szabállyal, mely szerint akkor, ha nem indokolt);

b) személyi (alanyi) rendelkezések:

- a másodfokú bírósági eljárásra a Fővárosi Ítéletábrának van egész országra kiterjedő illetékessége;

- magasabb rendfokozatú tábornoknál (a korábban már említett probléma miatt) az ülnökök rendfokozatának nem kell elérni a terheltet;

- a törvény külön meghatározza, hogy mely esetekben jár el tanácsban és mikor egyesbíróként az elsőfokú bíróság;

- külföldön elkövetett bűncselekmény esetén az illetékes parancsnok állomáshelye alapozza meg a bíróság illetékességét;

- a Be. kimondja, hogy négy esetben csak a katonai ügyész nyomozhat (katonai büntettek miatt; katonai vétségél: ha más bűncselekményt is elkövetett a terhelt vagy több terhelt esetén nem lehetséges az elkülönítés; nem katonai bűncselekmény miatt; ha időközben megszűnt a terhelt szolgálati viszonya);

- az ítéletábra mellett a Katonai Fellebbviteli Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság mellett pedig a Katonai Főügyészség jár majd el;

- katonai büntetőeljárásban a vádat ügyészségi fogalmazó vagy titkár nem képviselheti;

- a nyomozási bíró (mint egészében új hatóság) feladatát a megyei bíróság katonai bírója látja el, a határozata elleni fellebbezést a Fővárosi Ítéletábra orvosolja;

- külön tanúvédelmi rendelkezést is találunk: a tanú más szolgálati helyre történő átvezénylését vagy áthelyezését kérheti (a katonai ügyész dönt a kérelemről);

c) végül a kényszerintézkedések tárgyában:

- ha nem katonai nyomozó hatóság rendeli el a terhelt őrizetét: 24 órán belül át kell adni a terheltet az illetékes katonai ügyésznek;

- maga a törvény is részletezi, hogy mikor lehet szolgálati vagy fegyelmi okból (mint speciális különös feltétel) elrendelni az előzetes letartóztatást (katonai bűncselekmény vagy szolgálati helyen illetőleg azzal összefüggésben elkövetett bűncselekmény miatt büntetőeljárás folyik a terhelt ellen); az ez okból elrendelt előzetes letartóztatás a szolgálati viszony megszűnésével megszűnik;

- rendőrségi fogda helyett helyőrségi fogdában lehet esetleg az előzetes letartóztatást végrehajtani;

- új kényszerintézkedésként szabályozza az új Be. a szoros felügyelet alá helyezést, mely az előzetes letartóztatás egyetlen szurrogátuma

sorállományú katona esetén (lakhelyelhagyási tilalomra, óvadék engedélyezésére nincs mód).

Látható tehát, hogy az új büntetőeljárás kódex egyrészt az általános új jogintézményekből (nyomozási bíró bevezetése, fellebbviteli rendszer módosítása, óvadék szabályozása stb.) fakadóan, másrészt a jelenlegi szabályok modernizálása, a nyugat-európai eljárási törvényekhez

igazítása céljából elég sok változást tartalmaz. Az már más kérdés, hogy ezen rendelkezések közül hány fogja megélni a hatálybalépést és hányat fognak módosítani (esetleg megszüntetni) az alatt a közel két év alatt, ami még a törvény "életre keléséig" hátra van.

Komanovics Adrienne
egyetemi adjunktus

Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja

1997. október 1-én az olasz kormány képviselője átadta az Európa Tanács Főtitkárának az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez (továbbiakban Egyezmény) fűzött Tizenegyedik Jegyzőkönyv megerősítéséről szóló okiratot.¹ Ennek folyamánként - a Tizenegyedik Jegyzőkönyv² 3. cikkének megfelelően - 1998. november 1-étől már az új eljárás szerint folyik az egyéni és állami kérelmek vizsgálata: az eddigi Bizottság és Bíróság helyét egy egységes Bíróság veszi át. A jelen Bíróság 1998. október 31-étől megszűnik, a Bizottság pedig 1999. október végéig még tovább működik az elfogadhatónak ítélt panaszok vizsgálatának lezárása céljából.

A magyar folyóiratok hasábjain korábban már számos kiváló tanulmány jelent meg az európai védelmi mechanizmus kialakulásáról, jellegéről és működéséről,³ ezért a továbbiakban a Tizenegyedik Jegyzőkönyv főbb rendelkezéseinek

ismertetésére szorítkozom. Tanulmányomban először röviden utalok az Egyezmény jelenlegi sajátos jogvédelmi mechanizmusára, bemutatom az eljárás megreformálását szükségessé tevő tényezőket és a konkrét reform-javaslatokat. A Jegyzőkönyv bővebb ismertetése után pedig röviden összefoglalom a Jegyzőkönyvvel kapcsolatos fontosabb szakmai kritikákat.

1. A jelenlegi eljárási rend és annak hiányosságai

Az emberi jogok védelme a belső jogban jóval korábban megjelent, mint a nemzetközi jogban.⁴ Az emberi jogok nemzetközi védelme ugyan nem tekinthet vissza hosszú múltra, azonban századunk második felében látványos fejlődésen ment keresztül, amelyben kiemelkedő szerepet játszottak az univerzális és a regionális szervezetek, mint pl. az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európa Tanács, az Amerikai Államok Szervezete és az Afrikai Egységsszervezet.

Habár az ENSZ-ben⁵ már 1948-ban megkezdődött a munka egy emberi jogi tárgyú egyezmény kidolgozására, csak 1966-ban sikerült elfogadni a két Egyezségokmányt.⁶ Ezzel szemben az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményt jóval hamarabb elfogadták, és jóval hamarabb életbe is lépett.⁷ A szerződés és a későbbi jegyzőkönyvek a legfontosabb polgári és politikai jogokat kötik csokorba, amelyeket a későbbiekben az Egyezmény által létrehozott szervek jelentős mértékben továbbfejlesztettek.⁸

¹ Council of Europe Press Release, 1997. okt. 1.

² L. Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai (szerk.: Mavi Viktor), Budapest, 1996. A Kommentár szövegét I. Council of Europe, Explanatory Report and Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Restructuring the Control Machinery Established Thereby. 33 ILM (1994) 943.

³ Többek között: Bán Tamás: Előkészületek az Európai Emberi Jogi Egyezmény megerősítésére, *Acta Humana 1991. No. 2 (4-18)*; Bokorné Szegő Hanna: Az Emberi Jogok Európai Egyezményében biztosított jogok és az államok kötelezettségei, *Acta Humana 1991. No. 5 (3-13)*; Kevin Boyle: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye: Az egyéni kérelmekkel kapcsolatos eljárás és gyakorlat, *Acta Humana 1994. No. 15-16 (126-150)*; Mavi Viktor: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye: a jogvédelmi mechanizmus működésének gyakorlati kérdései, *Acta Humana 1991. No. 1 (15-33)*; Taubner Zoltán: Az európai emberi jogi jogvédelmi mechanizmus továbbfejlesztésének lehetséges irányai, *Acta Humana 1991. No.3 (64-69)*.

⁴ Európában pl. az angol Magna Charta (1215), Habeas Corpus Act, Bill of Rights (1689), francia Nyilatkozat az Ember és Polgár Jogairól (1789).

⁵ Illetve a Gazdasági és Szociális Tanács 1946-ban létrehozott Emberi Jogi Bizottságában.

⁶ A Gazdasági, szociális és kulturális jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, és a Polgári és politikai jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.

⁷ Az Egyezményt 1950. november 4-én Rómában írták alá és 1953. szeptember 3-án lépett hatályba. Magyarország 1992. november 5-én fogadta el az Egyezményt, annak Első, Második, Harmadik, Negyedik, Ötödik, Hatodik, Hetedik, Nyolcadik és Kilencedik Jegyzőkönyvét (1993. évi XXXI. tv.). A Tizenegyedik Jegyzőkönyvet 1995. április 26-án ratifikáltuk.

⁸ Pl. szükség volt az Egyezményben előforduló olyan általános fogalmak mint "egy demokratikus társadalomban elen-

A strasbourgi szervek rugalmasan kezelik az Egyezmény rendelkezéseit, és a teleologikus értelmezés módszere révén biztosítják az Egyezmény naprakészességét, időtállóságát. Bár a rendelkezések tartalmával kapcsolatban is ki lehetne térni néhány hiányosságra,⁹ a jelen tanulmány csak az eljárási kérdésekre összpontosít.

Az Európai Egyezmény *sajátos jogvédelmi mechanizmussal* rendelkezik. Az eredeti célkitűzés elég szerény volt: létrehoztak egy *Bizottságot* (Emberi Jogok Európai Bizottsága), amit kezdetben főként politikai szervek tekintettek. Ezt igazolja az eredeti összetétele is: az akkor még 13 tagból öt korábban miniszterként szolgált vagy minisztériumi tisztviselő volt; további öt személy (választása idején vagy azt megelőzően) parlamenti képviselőként funkcionált, és csak három dolgozott ügyvédként illetve bíróként.¹⁰ A döntések végrehajtása felett örökdő szerv, a *Miniszteri Bizottság* egyértelműen politikai - tipikus kormányközi - szerv, ahol a tagállamok mindegyike képviselteti magát. A *Bíróság* (Emberi Jogok Európai Bírósága) hatáskörének elfogadása külön állami nyilatkozattal történik.

A későbbiekben fokozatosan háttérbe szorult az Egyezmény védelmi mechanizmusának politikai jellege, és előtérbe kerültek a jogi elemek. A Bizottság jelentései egyre inkább quasi-ítéleteknek tekinthetők, a Miniszteri Bizottság pedig az Egyezmény 32. cikke alatti hatáskörében az esetek túlnyomó többségében elfogadja a Bizottság megállapításait.¹¹

Jelenleg az Egyezmény jogvédelmi mechanizmusának teljes elfogadása *de facto* feltétele az Európa Tanácsba való felvételnek,¹² mivel ez a legfőbb bizonyíték és biztosíték arra, hogy a tagállam komolyan veszi az Európa Tanács (ET) Alapokmányának 3. cikkében foglalt kötelezettséget:

Az Európa Tanács minden tagállamának el kell fogadnia a jogállamiság alapelveit, továbbá minden joghatósága alatt élő személy számára biztosítania kell az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat.

Jelenlegi problémák. Az európai rendszer az évek során rendkívül hatékonynak bizonyult, de ez egyben a jelenlegi problémák fő oka is. Az európai szervek munkaterhe egyre nő, és mind nagyobb a lemaradás: jelenleg átlag 5 év alatt

születnek meg az ítéletek.¹³ Ha ehhez hozzátesszük, hogy némely panaszos az "ésszerű időn" belül történő tárgyalás követelményének megsértése miatt fordul az európai emberi jogi szervekhez, akkor egy ügy belső jogi és nemzetközi jogi vizsgálata 8-10 évig is eltarthat.¹⁴ Elég megdöbbentő adat, hogy az összes kérelemnek csak nagyon kis százalékáról (kb. 5%) határoznak érdemben.¹⁵

Az Európa Tanács tagjainak számával párhuzamosan együtt nő az Egyezményben részes tagállamok száma. Ez önmagában is növeli a beérkező panaszok, kérelmek mennyiségét, amihez hozzáadódik, hogy az új tagállamok fiatal demokráciák, és így feltehetőleg jóval több visszassággal és problémával kell megküzdeniük, mint a többi, régebbi tagállamnak.¹⁶

Időközben bevezettek bizonyos szervezeti változtatásokat a nagyszámú bejelentésekkel való hatékonyabb foglalkozás érdekében. A Bizottság és a Bíróság nem állandó szervek, de mivel maguk állapítják meg, hogy milyen gyakorisággal üléseznek, így egyre hosszabb üléseket tartanak. A Bíróság az Egyezmény 43. cikke szerint kilenc bíróból álló tanácsokban jár el. A Nyolcadik Jegyzőkönyv lehetővé tette, hogy a Bizottság háromtagú bizottságokat hozzon létre az olyan egyéni panaszok elutasítására, melyek nyilvánvalóan alaptalanok, illetve kamarákat is felállíthat, melyek minden olyan feladatot elláthatnak, ami eddig a teljes Bizottság hatáskörébe tartozott. A Titkárság dolgozóinak számát többször is növelték. Am a munkafeltételek ilyen javulása ellenére is a Bizottság és a Bíróság egyre kevésbé tud megbirkózni a hatalmas feladattal.

Mindezek egyértelműen jelzik, hogy szükségessé vált a jogvédelmi rendszer újragondolása és átalakítása. A fő célkitűzés a hatékonyság növelése, a bírói jelleg erősítése valamint az volt, hogy az egyéni kérelmeket rövidebb idő alatt lehessen elbírálni. Ezt az igényt a Tizenegyedik Jegyzőkönyv Preambuluma így fogalmazza meg:

„Az Európa Tanács tagállamai [...] figyelembe véve az Egyezményben megállapított ellenőrzési rendszer sürgős átalakításának igényét abból a célból, hogy elsősorban a kérelmek növekvő számára és az Európa Tanács gyarapodó létszáma tekintettel fenntartsák és javítsák az emberi jogok és alapvető szabadságok védelmének hatékonyságát [...] az alábbiakban állapodtak meg...”

gedhetetlen korlátozások”, "ésszerű határidő" stb. értelmezésére.

⁹ Így pl. a diszkrimináció tilalma (Egyezmény 14. cikke) az Egyezményben található egyéb alapjogok kiegészítője; nem tilt általános jelleggel minden megkülönböztetést. Másik fontos negatívum, hogy a kisebbségi jogok hiányoznak az Egyezményből. Ebben a témában a kilencvenes években két egyezmény is született: A regionális vagy kisebbségi nyelvek Európai Kartája, ETS No. 148, valamint A nemzeti kisebbségek védelmének Keretegyezménye, ETS No. 157. Magyarország mindkettőt ratifikálta, az elsőt 1995. április 26-án, a másodikat 1995. szeptember 25-én.

¹⁰ Schermers: The Eleventh Protocol to the European Convention on Human Rights, 19 *European Law Review* (1994) 367-384. o., 367. o.

¹¹ Schermers, *ibid.*, 368. o.

¹² L. pl. a Tizenegyedik Jegyzőkönyvhöz fűzött Kommentár (továbbiakban Kommentár) 85. pontját; illetve *Bernhardt*: Reform of the Control Machinery under the European Convention on Human Rights, 89 *American Journal of International Law* (1995) 143-154. o., 147. o.

¹³ Kommentár, 21. pont.

¹⁴ L. van Dijk és van Hoof: Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 1990, 332. oldaltól, ahol olyan esetekre is példát találhatunk, melyekben a nemzeti eljárás hat, tizenhárom vagy akár tizenhét évig is eltartott. Az "ésszerű idő" követelményének megsértésében főleg Olaszországnak rossz a bizonyítványa. Az *Adiletta v. Olaszország* esetben pl. az eljárás 13 év 5 hónapig tartott. 12 *Human Rights Law Journal* (1991), 160-161. o.

¹⁵ Nowak, Manfred: Egyéni panaszeljárások az ENSZ emberi jogi egyezményei alapján; *Acta Humana* 1994 No. 15-16, 112-125. oldal, 112. oldal.

¹⁶ Az ideiglenesen nyilvántartásba vett bejelentések száma 1976-ban 2000 volt, 1993-ban már 9323. A nyilvántartásba vett esetek száma 1981-ben 400 volt, míg 1993-ban 2037-re nőtt. *Survey of Activities and Statistics of the European Commission of Human Rights 1993*, Council of Europe.

2. A Tizenegyedik Jegyzőkönyv által kialakított új eljárás

Viszonylag régen, már 1982-ben felmerült az a gondolat, hogy a Bizottságot és a Bíróságot *összeolvasszák*, ám politikai szinten csak 1985-ben foglalkoztak először e lehetőséggel.¹⁷ Mivel a reform kidolgozására irányuló munka elég lassan haladt, 1990. októberében Hollandia és Svédország is benyújtott egy-egy javaslatot, amelyek – habár két külön indítványról van szó – nagyon hasonló tartalmúak. Ez a holland-svéd javaslat más megoldással állt elő: az egyéni panaszok esetében a jelen rendszer helyett *kétszintű bírói eljárást* kellene bevezetni: a Bizottság lenne az első fok, amelynek (jogilag kötelező) döntése ellen az egyének és az államok a másodfokhoz, a Bírósághoz fellebbezhetnek.¹⁸ A Miniszteri Bizottság végül is az elsőként említett fúziós tervet fogadta el.

A Bíróság hatásköre, összetétele és szervezete. A Tizenegyedik Jegyzőkönyv szerint egyetlen szerv lép az eddigi kettő helyébe: a Bíróság, amely a jelenlegi helyzettől eltérően állandó szerv lesz.¹⁹ A bírák megbízatása az eddigi kilenc évről hat évre csökken, háromévenkénti rotációval. A Bíróság hatáskörrel rendelkezik mind az államok, mind az egyének által benyújtott kérelmek elbírálása felett. (A korábbi szóhasználat ellentétben a panasz, a petíció elnevezés helyett a Tizenegyedik Jegyzőkönyv a kérelem kifejezést preferálja.) Ezenkívül a Miniszteri Bizottság kérésére tanácsadó véleményt is nyújt.

Míg eddig a bírák száma az Európa Tanács tagjainak számával egyezett meg, a Jegyzőkönyv alapján az Egyezményben részes államok száma az irányadó, tehát csak ezek az államok jelölhetnek bírakat. Meg kell jegyezni, hogy ez a gyakorlatban nem jelent lényeges változást, hiszen az ET tagjainak és az Egyezményben részes államoknak a köre szinte teljesen lefedi egymást. A bírakat a Parlamenti Közgyűlés választja meg.²⁰ Újdonság, hogy a bírák életkorát maximálták, hivatali idejük 70. életévük betöltésekor lejár.²¹

A Bíróság munkáját háromtagú bírói tanácsokban, hét bíróból álló Kamarákban és a tizenhét tagból álló Nagykamarában végzi. A három bíróból álló tanácsok az elfogadhatóság kérdésével foglalkoznak: az elfogadhatóság megtagadásáról, illet-

ve a listáról való törlésről döntenek. Általában a hét bíróból álló Kamarák döntenek az ügyekben (véglegesen döntenek az elfogadhatóságról, valamint az érdemi kérdésekben is); a Nagykamara csak kivételes esetekben jár el. A bírói tanácsokat és a Kamarákat meghatározott időre hozzák létre.²² Az érdekelt állam tekintetében választott bíró hivatalból tagja az üggyel foglalkozó Kamarának illetve a Nagykamarának. A Jegyzőkönyv nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy egy bíró két Kamarának is tagja legyen. Szervezeti kérdésekben teljes (plenáris) ülés dönt.²³

Részletes rendelkezések találhatóak a Kamarák és a Nagykamara *ex officio* tagjairól. Az előbb már említettem, hogy mind a Kamarának, mind a Nagykamarának *ex officio* tagja az érdekelt állam tekintetében választott bíró; valamint a Nagykamarának hivatalból tagja még a Bíróság elnöke, alelnökei és a Kamarák elnökei.²⁴ A Nagykamara többi tagjának kiválasztásáról a Bíróság eljárási szabályaiban rendelkezik; így például úgy is rendelkezhet, hogy a többi tagot minden alkalommal külön sorshúzással választják ki, vagy úgy, hogy egy meghatározott időre állandó összetételű legyen.²⁵ Annak biztosítása végett, hogy minden elfogultság nélkül vizsgálhassák meg az ügyet, nem lehetnek a Nagykamara tagjai - az eljáró Kamara elnökét és az érdekelt állam tekintetében eljáró bírót kivéve - az eredeti ítéletet hozó Kamara bírái.²⁶

A Bíróság előtti eljárás. A jelenlegi fakultatív megoldás helyett a Jegyzőkönyv hatályba lépése után mind a részes államok, mind természetes személyek, nem kormányközi szervek (NGO-k) illetve egyének csoportjai is a Bírósághoz fordulhatnak, mindenféle külön állami elfogadó nyilatkozat nélkül.²⁷ Eddig az egyének panaszjoga, a Bíróság joghatósága, illetve az egyének Bírósághoz való fellebbeviteli joga fakultatív volt,²⁸ habár a részes államok jelentős többsége elfogadta ezeket a rendelkezéseket.

Miután a kérelmet regisztrálták,²⁹ és azt az egyik Kamarának szignálták, a Kamara kijelöl egy előadót, aki tagja a háromtagú bírói tanácsnak. Ha a tanács szerint a kérelem nem tekinthető elfogadhatatlannak, az ügy a Kamara elé kerül, amely dönt mind az elfogadhatóságról, mind az érdemi részről. Az előadó bíró feladata az ügy előkészítése, és a felekkel való kapcsolattartás,

²² Kommentár, 34. és 35. pont.

²³ Új 26. cikk; pl. a Bíróság elnökének és alelnökeinek megválasztása, Kamarák létrehozása, azok bíráinak megválasztása, eljárási szabályok megalkotása.

²⁴ A Kamarák elnökeinek részvétele az ítélezési gyakorlat következetességének biztosítása miatt szükséges. Kommentár, 74. pont.

²⁵ Kommentár, 37. pont

²⁶ Új 27. cikk.

²⁷ Új 33. és 34. cikk.

²⁸ Az Egyezmény 25. és 46. cikke, valamint a Kilencedik Jegyzőkönyv.

²⁹ Nem minden bejelentést regisztrálnak; az eddigi gyakorlat szerint a Bizottság Titkársága a bejelentéseket kezdetben még csak ideiglenes aktaként kezeli, és megpróbál minél teljesebb képet kapni az ügyről már ebben a korai stádiumban. A Titkárság elviekben minden panaszt regisztrál, ha a panaszos ehhez ragaszkodik; ám a statisztikák szerint a bejelentéseknek csak kis részét veszik ténylegesen nyilvántartásba. Így pl. 1988-ban a beérkezett 4108 bejelentésből csak 1009-et regisztráltak. *Survey of Activities and Statistics*, 1988, 2. oldal.

¹⁷ Kommentár, 10. pont.

¹⁸ Felmerült egy harmadik változat is, miszerint megtartanák a jelenlegi rendszert, ám a Bizottság és Bíróság állandó szervként funkcionálna, valamint biztosítanák a munkához szükséges megfelelő technikai és személyi feltételeket is. Ezen változat előnye, hogy az Egyezmény formai módosítása nélkül be lehetne vezetni a fent említett szervezeti és finanszírozási változtatásokat.

¹⁹ Új 19. cikk. - A Jegyzőkönyv 1. cikke hatályon kívül helyezi az Egyezmény II., III. és IV. Fejezetét (19-56. cikk), valamint a Második Jegyzőkönyvet, és ezek helyébe lép az új 19-51. cikk, az Egyezmény új II. Fejezete.

²⁰ Új 20. és 22. cikk. Ez utóbbi rendelkezés a Bíróság tagjainak kiválasztására vonatkozó korábbi szabályokat veszi át, l. az Egyezmény 39. cikkét. A választási eljárás (új 22. cikk) egyébként lényegében teljesen azonos az Egyezmény 39. cikkének 1. és 2. bekezdésével, bár már nem feltétel az, hogy a jelöltek közül legalább kettőnek az öt jelölő állam állampolgárának kell lennie.

²¹ Új 23. cikk 6. bekezdése.

illetve ha az ügyet a Kamara elfogadhatónak nyilvánította, lépéseket tesz az ügy békés rendezése érdekében. A békés rendezésre egyébként az eljárás bármely szakaszában sor kerülhet, és a sikerét biztosítandó, ez az eljárás bizalmas.³⁰

Az egyéni kérelmeket és az államok közötti ügyeket általános jelleggel a Kamarák döntenek el - eltekintve a Nagykamara sajátos hatáskörétől. Az eljárás írásbeli és szóbeli szakaszból áll. A Kamara külön dönt az elfogadhatóságról és az ügy érdemi részéről, ám kivételes esetekben ettől eltérhet, például ha az érintett állam nem tiltakozik a kérelem elfogadása ellen.³¹ A Kamara a felekkel együttműködve állapítja meg a tényeket és vizsgálatot is folytathat.³² Az eljárás részleteiről a Bíróság eljárási szabályaiban külön rendelkezik.

Az elfogadhatóság kritériumai nem változtak, a cél is ugyanaz maradt; a bejelentések hatékony szűrésére, amit jelenleg a Bizottság végez, a későbbiekben is szükség lesz.³³

Bizonyos rendkívüli esetekben - még ítélethozatal előtt - a Kamara úgy dönthet, hogy lemond hatásköréről a Nagykamara javára, amennyiben ez ellen egyik fél sem tiltakozik. (Az ítélet megszületése után már csak a felek fordulhatnak a Nagykamarához.) Ilyen rendkívüli körülmény, ha az ügy az Egyezmény vagy Jegyzőkönyveinek értelmezésével kapcsolatos komoly kérdést vet fel, vagy ha a Kamara döntése ellentmondana a Bíróság egy korábbi ítéletének.³⁴

A Bíróság jelenleg még hatályos eljárási szabályai szerint fontosabb ügyekben a plenáris ülés jár el, így biztosítva, hogy a kamarák döntése az egész Bíróság nézeteit tükrözze.³⁵ E tekintetben a Tizenegyedik Jegyzőkönyv többek közt annyi változást jelent, hogy nem a teljes ülés elé kerülnek az ilyen nagyobb horderejű ügyek, hanem a Nagykamara elé. A létszámkorlátozás indoka, hogy közel negyven taggal rendkívül nehézkes lenne a munka, ezért tizenhét bíró kellően reprezentatívnak látszik. Az összetételnél, amennyire lehetséges, figyelemmel kell lenni arra, hogy a Kamarák és az eltérő jogrendszerek megfelelően képviseltetve legyenek.³⁶

Mi tartozik a Nagykamara hatáskörébe?

³⁰ Új 38. cikk.

³¹ Új 29. cikk; Kommentár, 78. pont.

³² Új 38. cikk, 1. bekezdés, a pont.

³³ Új 35. cikk.

³⁴ Új 30. cikk. Ezen rendelkezés közvetlen előzménye a Bíróság jelenlegi eljárási szabályzatának (A) 51. szabálya. A szabályzat 1993-as módosítása után a kamara lemondhat, bizonyos esetekben pedig *kötelező* lemondania hatásköréről egy 19 tagú Nagykamara javára, amit *ad hoc* alapon hoznak létre. A korábbi, 1982-es változatban még nem szerepelt a Nagykamara, a kamarák egyenesen a teljes üléshez fordulhattak. - Fontos különbség a még hatályos szabályok és az Egyezmény új 30. cikke között, hogy a Kamara számára a hatáskör átadása csak lehetőség, és sohasem kötelező.

³⁵ A Bíróság eljárási szabályzatának (A) 51. szabálya szerint kivételes esetben a Nagykamara az ügyet a plenáris ülés elé terjesztheti, ha rendkívüli komoly kérdéseket vet fel az ügy, avagy az esetjogot jelentősen megváltoztathatja.

³⁶ Kommentár, 80. pont.

(1) Az állami kérelmek, valamint az olyan egyéni kérelmek elbírálása, melyekben az illetékes Kamara hatáskörét átadta (l. fent).

(2) A Kamara ítéletétől számított három hónapon belül bármely fél kivételes esetben kérheti, hogy az ügyet terjesszék a Nagykamara elé (az ügy felülvizsgálata), (a) ha az az Egyezmény vagy a Jegyzőkönyvek értelmezésével vagy alkalmazásával kapcsolatos komoly kérdéseket vet fel; (b) illetve általános jelentőségű komoly ügyek esetében. - A rendelkezés célja a bíráskodás minőségének javítása, valamint az egységes ítélkezési gyakorlat biztosítása. A felülvizsgálat nem automatikus: a Nagykamara öt bíróból álló kollégiuma dönt a feltételek meglétéről.³⁷

(3) Tanácsadó vélemény nyújtása a Miniszteri Bizottság kérelmére.³⁸

A Kommentár szerint az Egyezmény értelmezése szempontjából komoly kérdés, ha az olyan kiemelkedő jelentőségű problémát vet fel, amiről eddig még nem született ítélet, vagy ha a döntésnek fontos szerepe van jövőbeni esetek elbírálásában avagy az esetjog fejlesztésében. Az Egyezmény alkalmazása szempontjából komoly kérdésnek számít, ha az ítélet szükséges teszi a nemzeti jog vagy joggyakorlat lényeges megváltoztatását, de az ügy nem vet fel az értelmezés szempontjából fontos kérdést. Általános jelentőségű komoly kérdésnek minősülnek a lényeges politikai kérdéseket érintő ügyek.³⁹

A tanácsadó véleményre vonatkozó rendelkezések lényegében megegyeznek a Második Jegyzőkönyv szabályaival, s mivel így ugyanolyan korlátozott maradt a feltehető kérdések tartalma, mint korábban volt, valószínűsíthető, hogy ezután sem fog a Miniszteri Bizottság ehhez az eszközhöz folyamodni.⁴⁰

A Bíróság eljárása nyilvános, kivéve az ügy barátságos rendezésére irányuló tevékenységeket, és ha a Bíróság rendkívüli körülmények esetén másképpen határoz.⁴¹

Az ítélet. A Nagykamara döntése végleges. A Kamara döntése akkor válik véglegessé, (a) ha a felek úgy nyilatkoztak, hogy nem kívánják az ügyet a Nagykamara elé terjeszteni; (b) ha a Kamara döntésétől számított három hónapon belül nem kérték, hogy az ügyet terjesszék a Nagykamara elé; (c) vagy ha a Nagykamara öttagú kollégiuma nem fogadja el a felülvizsgálati kérelmet.⁴² Természetesen a Kamara ítélete ügy is végérvényessé válhat, hogy a Nagykamara egyetért a Kamara döntésével, de feltehetőleg ebben az esetben az öttagú kollégium - valószínűsítve a helybenhagyó döntést - nem fogadja el az ügyet felülvizsgálatra.

³⁷ Új 43. cikk.

³⁸ Új 47. cikk. Habár erre jelenleg is lehetőség van a Második Jegyzőkönyv alapján, eddig még sohasem vették igénybe.

³⁹ Kommentár, 100-102. pont.

⁴⁰ Új 47. cikk. A tanácsadó vélemény például nem foglalkozhat az Egyezmény első fejezetében és a Jegyzőkönyvekben meghatározott jogok és szabadságok tartalmával vagy terjedelmével.

⁴¹ Új 40. cikk, illetve a 38. cikk 2. bekezdése. Emlékeztetőül, jelenleg a Bizottság zárt ülésben tanácskozik - 33. cikk.

⁴² Új 44. cikk.

A Bíróságnak döntéseit indokolnia kell (ez a cikk nem vonatkozik az öttagú kollégium döntésére); a döntésekhez bármely bíró különvéleményt csatolhat.⁴³

A döntések kötelezőek, s a jelenlegi helyzethez hasonlóan a Miniszteri Bizottság örökös végrehajtásuk felett.⁴⁴

A Tizenegyedik Jegyzőkönyv *nem fakultatív, hanem módosító jegyzőkönyv*. Ennek alapján csak akkor lép életbe, ha az Egyezményben részes valamennyi állam ratifikálta, hiszen a gyakorlatban szinte kivihetetlen a kétféle rendszer egymás mellett működése.⁴⁵

A *Jegyzőkönyv aláírásról és ratifikálásról* szóló 3. cikke nem tartalmaz fenntartásra vonatkozó rendelkezést, a Jegyzőkönyv természeténél fogva nem képzelhető el semmiféle fenntartás.⁴⁶ A jegyzőkönyv az utolsó ratifikációt követő egy év múlva lép életbe: ennyi idő feltétlenül szükségesnek látszik az új Bíróság létrehozásához, az új bírák megválasztásához.

Az átmeneti rendelkezések szerint a Bizottság által elfogadhatónak ítélt, függőben levő ügyeket a Bizottság a korábbi szabályok alapján bírálja el; míg az olyan ügyek, melyeket még nem nyilvánítottak elfogadhatónak, már az új Bíróság elé kerülnek. Az előbbi esethez fűződik egy korlátozó szabály: mivel nem tartották helyesnek, hogy a Bizottság a Jegyzőkönyv életbe lépését követően még több évig funkcionáljon, ezért egy évben limitálták a továbbműködés lehetőségét, ami az előzetes várakozások szerint elegendő lesz, hogy a folyamatban levő ügyekben a Bizottság döntése megszülessen. Ezt követően minden olyan kérelmet, amelynek vizsgálata nem fejeződött be, áttesznek a Bírósághoz, amely a Tizenegyedik Jegyzőkönyv szabályai szerint jár el. Mivel ezeket a kérelmeket a Bizottság korábban már elfogadhatónak nyilvánította, az ügy nem kerül a háromtagú bírói tanács elé.⁴⁷

Ha a Jegyzőkönyv életbe lépésekor az ügyben a Bizottság már elkészítette jelentését, - a Tizenegyedik Jegyzőkönyv hatályba lépését megelőzően alkalmazandó rendelkezésekkel összhangban - a felek a Bírósághoz fordulhattak. Ilyen esetben a Nagykamara öttagú kollégiuma dönt, hogy a Kamara vagy a Nagykamara járjon-e el az ügyben. Háromszintű eljárás kizárt - bármely szerv jár is el, annak döntése végleges. Így tehát ha a Kamara elé került az ügy, nem lehet felülvizsgálatot kérni a Nagykamarától.⁴⁸

A Bíróság előtt függőben levő ügyek az Egyezmény hatályba lépésekor a Nagykamarához kerülnek át.⁴⁹

Végül a Jegyzőkönyv melléklete az átláthatóság és könnyebb tájékozódás végett címetek ad

az Egyezmény és a Jegyzőkönyvek egyes cikkeinek - ez napjainkban általánosan bevett gyakorlat a nemzetközi szerződések szövegezésében.

3. Értékelés

A vélemények nagyon eltérnek tekintetben, hogy mi lenne, illetve hogy mi lett volna a legjobb megoldás a jogvédelmi rendszer hatékonyabbá tételére: mást mondanak a kormányok és mást a Bíróság illetve a Bizottság tagjai; eltér a gyakorló jogászok és a tudósok véleménye is. *Schermers* nagyon éles kritikával illette a Tizenegyedik Jegyzőkönyvet.⁵⁰ Szerinte a változtatások szükségesek és kívánatosak, azonban nem mindegy, hogy milyen változtatásokról van szó. *Schermers* erősen kétli, hogy a Jegyzőkönyv ténylegesen javítja a jelenlegi helyzetet.⁵¹ Ezzel szemben *Bernhardt*, a Bíróság jelenlegi alelnöke, aki ugyan szintén nem teljesen elégedett az új szabályokkal, mégis azon a véleményen van, hogy még mindig ez a változat tekinthető a legmegfelelőbbnek.

Természetesen a Tizenegyedik Jegyzőkönyv bármely rendelkezését lehet örömmel üdvözölni vagy pedig erősen bírálni, az alábbiakban azonban csak a legvitatottabb szabályokra utalok.

Az első vitatott pont az *első és a fellebbviteli fok egyesítése*: az, hogy ugyanaz a bíróság jár el elsőfokon (valamelyik Kamara) és az ügy felülvizsgálatánál (a Nagykamara), és hogy az elsőfokon eljáró bírák közül kettő - a Kamara elnöke és az érdekelt állam tekintetében választott bíró - részt vesz a fellebbviteli eljárásban is. Azon túl, hogy ez az új rendszer megronthatja a bírák közti jó kapcsolatot, ezen bírák pártatlansága is megkérdőjeleződik.⁵²

A második kritikai megjegyzés ahhoz a rendelkezéshez fűződik, miszerint a Kamara hatásköréről lemondhat a Nagykamara javára, *ha ez ellen egyik fél sem tiltakozik*. Ezen feltétel jogossága kétséges. Először is, a felekkel való kommunikáció jelentősen meghosszabbíthatja az eljárást. Másodszor, míg jelenleg a Bizottság minden további nélkül a Bíróság elé terjesztheti az ügyet, addig a Tizenegyedik Jegyzőkönyv rendelkezései alapján a Kamarának ez az egy lehetősége van arra, hogy a kiemelkedőbb jelentőségű vagy nehéz ügyeket a Nagykamara elé utalja; így nem tartható helyesnek, hogy a felek ezt megakadályozhatják. Itt főleg az álla-

⁵⁰ *Schermers*, Henry G.: The European Court of Human Rights after the Merger, *18 European Law Review* (1993) 493; *Schermers*: The Eleventh Protocol to the European Convention on Human Rights, *19 European Law Review* (1994) 367-384; *Schermers*: Adaptation of the 11th Protocol to the European Convention on Human Rights, *20 European Law Review* (1995) 559-579.

⁵¹ Az alábbi rész *Schermers* kritikáján alapul, l. 50. lábjegyzet. L. még *Klerk*, Yvonne: Protocol No. 11 to the European Convention for Human Rights: A Drastic Revision of the Supervisory Mechanism under the ECHR, *14 The Netherlands Quarterly of Human Rights* (1996) 35-46.

⁵² Az Egyezmény 6. cikke alapján a Szerződő Felek kötelezettsége a bíróság pártatlanságának biztosítása; s meglehetősen furcsa, hogy az Emberi Jogi Bíróságra ez az alapvető elv nem vonatkozik teljes mértékben. - *Bernhardt* nem ért egyet ezzel a kritikával, szerinte a pártatlanságot nem veszélyezteteti, hogy tizenhét bíróból kettő korábban részt vett az az ügy elbírálásában. L. i.m. 153. o. (12. lábjegyzet).

⁴³ Új 45. cikk.

⁴⁴ Új 46. cikk.

⁴⁵ A párhuzamosság elkerülése szükségesnek látszott többek között az esetjog következetes fejlesztése érdekében, illetve az eljárás átláthatóságának biztosítása végett.

⁴⁶ Kommentár 115. pont.

⁴⁷ Jegyzőkönyv, 5. cikk 2. és 3. bekezdés.

⁴⁸ Jegyzőkönyv, 5. cikk 4. bekezdés. L. még a Kommentár 121. pontját.

⁴⁹ Jegyzőkönyv 5. cikk 5. bekezdés.

mok vétőjára lehet számítani, melyek tartva attól, hogy a Nagykamara döntése számukra kedvezőtlen lesz, inkább a Kamara kisebb tekintéllyel rendelkező döntését preferálják; avagy úgy találják, hogy a Kamara személyi összetétele számukra előnyösebb. Végül pedig - ellentétben a Bíróság jelenlegi eljárási szabályával, miszerint bizonyos esetben Kamara köteles hatásköréről lemondani⁵³ -, az új rendelkezések szerint ez teljesen a Kamara diszkréciójától függ, így még akkor sem köteles a Nagykamara elé terjeszteni az ügyet, ha a korábbi joggyakorlattól eltérni szándékozik.

Harmadszor, *Schermers* szerint visszalépést jelent a jelenlegi helyzettel szemben, hogy leszűkítették a bírójelölési joggal rendelkező államok körét az Európa Tanács tagjairól az Egyezményben részes államokra. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy e két kör a gyakorlatban szinte egybeesik, csak átmenetileg tér el,⁵⁴ hiszen az ET-tagság *de facto* feltétele az Egyezmény elfogadása. A jelenlegi rendelkezés mögött az a felfogás áll, hogy a Bíróság által fejlesztett jog európai jog legyen; minden európai jogrendszer forrásaként szolgáljon, függetlenül attól, hogy az adott állam ratifikálta-e az Egyezményt. Bár az új rendszer mellett felhozható az az érv, hogy csak azon állam által jelölt bíró ítélkezhesen egy ügyben, amely állam maga is hajlandó az Egyezmény normáit betartani; ez annyiban sántít, hogy nem feltétel, hogy a bíró az őt jelölő állam állampolgára legyen.

Az érdekelt állam tekintetében választott bírák bizonyos esetben *ex officio* tagjai az adott szervnek. E rendelkezés mögött az az igény áll, hogy legalább az egyik bíró ismerje az adott állam jogrendszerét; természetesen a bíró nem tekinthető úgy, mint az adott ország érdekeinek védelmezője, hiszen ez szöges ellentétben állna a bírói függetlenséggel. Azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy főleg Nyugat-Európában egyre több olyan jogász van, aki könnyedén kiismeri magát más országok jogrendszerében - az Európai Unió tagállamai közti határok lebontásának egyik következménye az, hogy a jogi oktatás is egyre pán-európaibb színezetet kap. Ez egyben azt is jelent(het)i, hogy egyre kevésbé indokoltak az *ex officio* bírókra vonatkozó rendelkezések.⁵⁵

Azon is el lehet gondolkozni, hogy ha a Bíróság állandó jellegű intézmény lesz, hogyan lesznek képesek a bírák kapcsolatot tartani nemzeti jogukkal, a jogfejlődéssel illetve a joggyakorlattal.

Az új rendszerbe való átmenet sok eljárási, adminisztratív problémát is fog okozni, amely lassítja az eljárást mindaddig, amíg a rutinok újra ki nem alakulnak.

A jelenlegi rendszer fenntartása melletti érvként szolgálhat - amennyiben a Tizenegyedik Jegyzőkönyvet nem tekintjük előrelépésnek - az, hogy az ET-tagok számának növekedése nemcsak az ügyek számának növekedését jelenti, hanem a Bizottság és Bíróság tagjainak létszámát is, így több kamara hozható létre mindkét szervben, melyek több ügygel képesek foglalkozni.

Nem szabad azonban elfeledkezni a Jegyzőkönyv pozitív rendelkezéseiről sem. A Jegyzőkönyv legfőbb érdeme először is az, hogy az eddigi opcionális rendszert felváltja egyfajta automatizmus: a Bíróság automatikusan hatáskörrel rendelkezik mind az egyéni, mind az államok közötti kérelmek esetében. Másodszor, a Miniszteri Bizottság jelenlegi, az esetek eldöntésével kapcsolatos quasi-bírósági feladata (32. cikk) megszűnik, a továbbiakban csak a döntések végrehajtásának ellenőrzése hárul rá. Tehát a végső döntést mindig bírói szerv hozza.

Schermers végső következtetése az, hogy ilyen drasztikus változtatásokat csak akkor szabad bevezetni, ha azok egyértelműen pozitívan befolyásolják a rendszer működését. Ez a Tizenegyedik Jegyzőkönyv alapján elég kétséges, mivel nincs biztosíték arra, hogy az új Bíróság hatékonyabban fogja tudni kezelni a nagyszámú bejelentést, mint a jelenlegi két szerv.

A Tizenegyedik Jegyzőkönyv kompromisszum egyrészt az egyesítést támogatók, másrészt a holland-svéd javaslat között. Értelemszerűen ma még nem lehet egyértelműen látni az előnyöket és a hátrányokat; azt, hogy a rendszer hogyan fog működni, és hogy mennyire alaposak vagy alaptalanok a fent megfogalmazott félelmek. Azt sem lehet felmérni, hogy az új Bíróság mennyiben lesz képes ledolgozni az ügyhátralékot és felgyorsítani a munkát, hiszen a Bíróságnak kell ellátni azt a feladatot is, amit eddig a Bizottságnak kellett. További terhet jelent az, hogy ugyanazon ügy kétszeri vizsgálatát lehet kérni ugyanattól a szervtől (új 43. cikk). A kezdetek valószínűleg számos nehézséggel fognak járni, de remélhetőleg az új eljárási mechanizmus pozitív vonásai is minél hamarabb kifejezésre jutnak.

⁵³ L. a 34. lábjegyzet alatt írottakat.

⁵⁴ Átlagosan egy év telik el az Európa Tanácshoz való csatlakozás és az Egyezmény ratifikálása közt.

⁵⁵ A Jegyzőkönyv szerint nem feltétel, hogy az állam saját állampolgárai közül jelöljön bírót, ám nagy valószínűséggel a gyakorlatban az államok saját állampolgáraikat fogják preferálni. Jelenleg az Egyezmény 39. cikke szerint minden ET-tagállam három jelöltet nevez meg, akik közül legalább két-ő saját állampolgára.

A magyar reklámjog rendszere

I. A reklámok egykor és ma

1. A piaci értékeket valló gazdasági szisztémában korszerű és áttekinthető reklámjogi szabályozásra elengedhetetlen szükség van. Ahogyan a reklámok is elengedhetetlen és látványos kellei, kísérői a fogyasztók megnyerését célzó gazdasági versenynek. „Patinás”, évezredes kísérői. Az ókortól kezdődően minden történeti korszak megteremtette a maga jellemző reklámfajtaát és reklámozási technikáit. Egyrészt a piac színterén a vásárlók befolyásolása érdekében, másrészt más egyéb figyelemfelkeltő-információs-agitatív társadalmi-politikai funkciót ellátva (mint pl. egy politikai vagy egészségmegőrző, balesetmegelőzést célzó stb. reklám) születtek a különféle, figyelemfelhívást szolgáló közlési formák.

A reklámtevékenység csiráit az antik Egyiptomban találjuk. A legősibb - élő - reklámeszköz a kikiáltó („rikkancs”) volt, akiket egyébként a római korban hivatásos állami alkalmazottként is foglalkoztattak. A XIX. századtól későbbi sajátos változat a „csaliember”, vagy az ún. szendvicsember, aki többnyire üzleti reklámfeliratot tartalmazó táblákkal nyakában róttá a forgalmas utcákat. A rikkancs-hagyomány bizonyos árucikkek tekintetében a XIX. századig szinte kizárólagos reklámozási forma volt (pl. tinta). Hasonlóan ősi reklámeszközként ismert a cégér, amely már a különböző ókori görög és római iparosok teljesítményeinek megkülönböztetésére és azonosítására is szolgált, majd a középkor céhes rendszerben továbbélve és -fejlődve ma is (gyakran egyben védjegyként) az üzleti reklám egyik fő hordozója. (Már Arisztotelésznel találunk utalást olyan jól ismert jelzésekre, amelyek a ház frontján található.) A reklámozási eszközök történetének másik meghatározó korszaka pedig a középkor, amely a „Gutenberg-éra” megszületését hozta, és töretlen fejlődését sejtette, s amelynek hatása a röplapokon, plakátokon, később könyvekben, újságokban, kártyákon elhelyezett, írott reklámlehetőségek képében - az előbbieket mellett - máig él.¹

A reklámozás szinte az árutermeléssel egyidős gyakorlata egyértelműen utal arra, hogy eleink a reklámok alapvető funkciójában gyökerező gazdasági versenyelőnyt korán felismerték és kamatoztatták. A XIX. század második felétől egyre intenzívebbé váló technikai fejlődés aztán az újabb reklámeszközök tömegeinek kialakulását eredményezte, amely napjainkra a reklámozási tevékenységet teljességgel új dimenziókba emelte. Itt különösen a közlekedési eszközök és műtárgyak mint reklámhordozók hangsúlynövekedését, valamint az elektronikus és digitális technika reklámozási

„szolgáltatát”, ezen belül is elsősorban a médiareklámok elterjedését kell kiemelni. Az ekként elhelyezett, kifejezett, sugárzott reklámok minden napjaink természetes részei, milliókhoz jutnak el pillanatok alatt, gyermekeink skandálják jól sikerült szlogenjeiket, s fülünkben gyakran akaratlanul is visszacseng egy-egy fülbemászó reklámdallam. A reklámok szereplőit jól ismerjük, a reklámfigurák gyakorta önálló életre kelnek. A reklám tömegeket érint, befolyásol. Nem mindegy hogyan, nem mindegy, mire alkalmazható. Az információ érték, előny, de - közhelyszerű fordulattal - hatalom is, amellyel vissza lehet élni. Amelynek illetően áramlását tehát jogilag szabályozni kell.

2. Amióta reklámozás létezik, azóta vissza is élnek vele. Az áru kelendőségének fokozása, a bevételek további - esetleges tisztességtelen eszközökkel történő - növelhetősége nagy csábítás: a fogyasztók, a nyilvánosság megtévesztésének kifinomultabb és durvább formái régen és ma egyaránt ismert és nem kívánt vadhajtasai a reklámtevékenységnek. Ezért tekinthető elengedhetetlenül fontos jogalkotói feladatnak a reklámtevékenység ésszerű mederbe terelése, a kor kívánalmi és a gazdasági milió függvényében a megfelelő jogi keretek kimunkálása.

A reklámozási tevékenység ugyan - ahogyan a fenti történeti vázlatból is kiténik - ősi foglalatosság, ám a modern értelemben vett reklámjog a maga sajátos és -- a gazdasági- és jogpolitika függvényében -- állandóan mozgásra, változásra ítélt normaanyagával a jogrendszer egyik fiatal területként értékelhető. A reklámjog kezdeti elsődleges célpontja a versenytársi érdekek oltalma volt. A klasszikus szabadversenyessé kapitalizmus gazdasági túlkapásainak, a tisztességtelen piaci magatartásoknak kiküszöbölésére alkotott normarendszer egyik elemeként, az üzleti tisztesség normatív mércéjeként és így rendszertani szempontból gyakorlatilag a szűkebb értelmű, klasszikus versenyjog részeként övta a versenyt és a „fair piaci szereplőket” a félrevezető reklámtevékenységgel tisztességtelen előnyt szerző és ezzel piacot torzító versenytársaktól. Noha a szabályozás e filozófiája közvetett módon fogyasztói érdekeket is kielégített, a közvetlenül fogyasztóvédelmi funkció sokáig nem érezhető.² Ez jellemzi a polgári jogrendek által a XVIII. század végétől kimunkált versenyjogi normarendszereket, és az első honi versenyjogi normarendszereket, és az első honi versenyjogi törvény - az 1923. évi V. törvénycikk - reklám-szédelgésről rendelkező tilalmi tényállását is.³

A fogyasztóvédelmi gondolat és jogszabályi funkció a XX. század második felétől terjed el és lép a hagyományos versenyjogi megközelítés mellé. Egyrészt a versenyjogi törvény közvetetten fogyasztóvédelmi célzatú szabályai útján, másrészt - hazánkban épp a kodifikáció egyik legújabb eredményeképp - a közvetlenül fogyasztóvédelmi rendeltetésű jogszabályok rendszerének megalkotásával.⁴

Mindezekre tekintettel mindenképpen helyes lépés volt a reklámozás rendjének, s ezzel a reklám-

² Vö.: Vörös, I.: Verseny, kartell, ár (törvények magyarázata), Budapest 1991., 24-25. old.

³ Ld. Vörös, uo. 23-24. és 101. old.

⁴ 1996 évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról (a továbbiakban: Vt.), illetve 1997 évi törvény a fogyasztóvédelemről

¹ Paneth, E.: Die Entwicklung der Reklame, Berlin 1926 , 1-50. old. - vö. Nocht, T.:

tilalmak, -korlátok és feltételek rögzítését a versenyjogi, illetve a fogyasztóvédelmi kódexhez képest külön törvényre bízni. A gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997 évi LVIII. törvény (a továbbiakban: Kódex) - a jogalkotói törekvés szerint - ugyanis két érdekszférát ötvöz: egyrészt a fogyasztói érdekek védelmét, másrészt pedig a tisztességes piaci verseny biztosításához és fenntartásához fűződő érdekek megóvását.⁵ Nézetünk szerint mindazonáltal egy önálló reklámtörvényben elsődlegesen a fogyasztóvédelmi szempontokra kell érzékenynek lenni, noha a versenyvédő funkció és hatás sem nélkülözhető a szabályozásban.⁶ E vezérmotívum kiemelése nélkül kérdéses, hogy a törvény képes lesz-e betölteni a preambulumban meghatározott, igen összetett rendeltetését.⁷

II. A magyar reklámjogi kódex létrejötte és jogi környezete

1. Hosszú utat járt be, kemény lobbyérdek (dohányipar, gyógyszeripar, stb.) mentén alakult. A hosszas kodifikátori vajúdás eredményeként pedig igen megkésett e fontos gazdasági tárgykört szabályozni kívánó jogszabály. Elegendő példaként csupán arra utalni, hogy az egykori ipari- és kereskedelmi miniszter 1995-ben, a nemzetközi reklám-szövetség magyar tagozata által szervezett parlamenti reklámjogi konferencia megnyitóján bejelentette a tervezet elkészültét, és ígéretet tett a Kormány elé terjesztésére. Utóbb a tárca már két minisztert is „elfogyasztott”, mire a Parlament elé került a törvényjavaslat. A Parlament parázs vita után, az előterjesztést többször módosítva fogadta el a Kódexet, amely 1997. szeptember 1. óta hatályos.

2. A Kódex - meglehetősen hangsúlyosan deklarált - célja a honi reklámjogi szabályozás áttekinthetőségének és kuszaságának megszüntetése.⁸ A korábban hatályban volt hazai reklámjog heterogén normarendszere ugyanis közismerten ellentmondásos, különböző szintű, részben meghaladó jogforrási rendelkezésekből építkezett. Az alapvető szabályokat a belkereskedelemtörvényről szóló 1978. évi I. törvény (a továbbiakban: Bkt.) rögzítette, amely - tilalmi rendelkezései útján - meghatározta a reklámtevékenység általános kereteit. A reklámozás részletszabályait a Bkt. keretrendelkezéseit végrehajtó, a belföldi reklám és hirdetési tevékenységről szóló 12/1972. (VI. 5.) BkM rendelet (a továbbiakban: Br.) határozta meg. Mindezek mellett a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvényben (a továbbiakban: Rtv.) szintén találunk reklámjogi szabályokat, ezek azonban azonban - „műfajspecifikus” módon - kizárólag

meghatározott reklámfajtákra, a rádió és a televízió műsorszolgáltatásában megjelenő reklámokra alkalmazhatók. További reklámszabályokat rögzítettek többek között - a sajtóról szóló 1986. évi II. törvény a sajtótermékekben, a közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvény a közterületen elhelyezhető reklám, valamint az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény a gyógyszerreklám tekintetében.⁹

A jogsértő reklámtevékenységet folytató személyekkel szemben (jogellenes hirdetés) szankcióként az egyes szabálysértésekről szóló 17/1968. (IV. 14.) Korm. rendeletben meghatározott jogkövetkezmények érvényesültek. Legfontosabb szervezeti, illetőleg eljárásjogi vonatkozású jellemzőként pedig a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség intézménye és eljárási rendje említendő, amely a 95/1991. (VII. 23.) Korm. rendelet alapján szabálysértési hatóságként járt el ellenőrző tevékenysége során avagy egyébként tudomására jutott jogsértések esetén.

A Kódex 24. §-a hivatott a hatálybalépével feleslegessé váló, túlbujánzó jogszabályhalmazt kigyomlálni, ám jobban megvizsgálva a dereguláció e célzott eredménye erőteljesen megkérdőjelezhető. A reklámozási tevékenységet alapvetően érintő-rendező rendelkezések közül ugyanis csupán a Br., valamint a Bkt. (régóta nehézkesen értelmezhető¹⁰) 34. §-a szűnik meg. Hatályban marad azonban - indokoltan - a reklámtevékenység speciális, ám talán legszuggesztívebb hatású területének, a média-reklámoknak korlátait és tilalmait taglaló Rtv. vonatkozó fejezete. Hatályban marad természetesen a frissen elfogadott versenytörvénynek a fogyasztói döntések megtévesztő befolyása tilalmát részletező egysége.¹¹ Emellett a reklámtevékenység egy másik jelentős válfaját képviselő, a reklámhordozók közutak mentén történő elhelyezésére, a szabadteri reklámozásra vonatkozó speciális normák egy része is külön törvényben, szerepel a jövőben is. Mindezek felül a Kódex 25. §-a szerint a népjóléti miniszter, és a földművelésügyi miniszter a törvény véghajtására további rendeleti szintű reklámjogi jogforrások kibocsátására kap felhatalmazást. A törvényjavaslat Indokolása szerint olyan részletszabályok kidolgozására, amelyeket törvényi szinten nem célszerű meghatározni, de a „reklámtevékenység szabályozásának teljesszűrését” biztosítják. A „szabályozás teljesszűrésére” fordulat azonban nézetünk szerint újabb aprólékos túlszabályozásra irányuló készletet sejtet, amellyel az egyes törvényi szintű (keret)rendelkezések érvényesülési körét a végrehajtó hatalom adott esetben szűkítheti is.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a körvonalazott szabályozási koncepcióból nem következik a reklámjogi normarendszer egyszerűsödése és áttekinthetősége. Sőt, inkább egy ellenkező tendencia prognosztizálható. Fennállhat továbbá annak veszélye is, hogy ezáltal a kodifikáció egy másik deklarált célja is talajt veszít majd. Jelesül az egyes európai kodifikációkból jól ismert azon megoldás, amely a törvényi rendelkezések tág ke-

⁵ Ld a Kódex Indokolása (a továbbiakban: Indokolás), Általános Indokolás I. pont

⁶ Szabályozási tárgyát és funkcióját tekintve épp ez a motívum az, amely révén a reklámjogi kódex a versenytörvényről elhatárolható, ugyanakkor összefüggéseik, kölcsönhatásuk is ezáltal érezhető. A versenytörvény ugyanis amolyan „reciprok-szemlélettel” épp a versenytársi érdekekre, s részben az üzleti tisztesség követelményeinek a versenyviszonyban való biztosítására helyezi a hangsúlyt. Ehhez képest a versenyjog fogyasztóvédelmi célzata csak másodlagos lehet, alapvetően közvetett módon érvényesül.

⁷ Célszerű ugyanakkor a versenyjogi kódex szabályaival való kapcsolat pontos meghatározása, különösen a jelzett funkciók átgondolt értékelése és megjelölése. Ez az gazdasági reklámtevékenységről szóló törvényben, úgy tűnik nem eléggé kimunkált elem.

⁸ V.ö.: a Kódex Indokolása I. pont

⁹ V.ö.: a Kódex Indokolása I. pont

¹⁰ Vitatott volt ugyanis, hogy mi a pontos jelentése a reklám „fogyasztásra ösztönző” jellegének. Nehezen elképzelhető ugyanis olyan reklámfajta, amelynek ne lenne célja az adott termék fogyasztásra ösztönzése

¹¹ Ld. Vt. 8.§.

retszerű meghatározása mellett e keretek kitöltését, a normatív formába öntött részletfeltételeknek, a kodifikátor számára nehezen észlelhető gyakorlati-szakmai finomságok függvényében történő kimunkálását magára a reklámszakmára, a szakmai érdekvédelmi szervezetek keretében történő önszabályozó mechanizmusokra bízta. Ennek forrásai például a hazánkban is ismert és alkalmazott etikai kódexek.¹² Közismert tény, hogy a szakmai kiközösítés vagy megbélyegzés veszélye a tisztességtelen, jogszerűtlen eszközökkel reklámozó számára gyakorta nagyobb visszatartó erőként hat, mint valamely közigazgatási eljárás során kirótt - általában a jogsértő számára viszonylag szerény anyagi terhet jelentő - bírságösszeg. A szakmai önszabályozás deklarált lehetősége nézetünk szerint eleve nem kap jelentőségéhez mért figyelmet a Kódexben, sőt az előbb említett aprólékos jogszabályi rendezés megvalósítása egyenesen bagatellizálhatja egyébként kiemelkedően fontos szerepét. Márpedig jog a maga eszközzel szemével nem képes minden életviszonyt optimálisan regulálni. Érezni kell a jogi szabályozás lehetőségeinek határait. Egy mindent „agyonszabályozni” kívánó, autonóm mozgástereket gúzsba kötő jogi közeg legalább akkora károkat képes okozni, mint a szabályozatlanság. Ennek reális veszélye így meghatározott területeken a Kódex alapján is fennáll.

III. A Kódex szerkezete és lényegesebb rendelkezései

1. A Kódex első egysége általános rendelkezéseket tartalmaz, amelyek egyrészt meghatározzák a törvény hatályát és a reklámok közzétételének alapvető feltételeit, másrészt rögzítik a jogalkalmazás szempontjából nélkülözhetetlen, - és az alternatív értelmezési lehetőségeket kizáró megfogalmazást igénylő - meglehetősen bő definíció-tárat. Utóbbi keretében a jogalkotó a „reklám közzevetője”, a „burkolt reklám”, az „egészségügyi intézmény”, a „felőtt korú”, „fiatalkorú”, illetve „gyermekkorú”, a „fogyasztó”, a „gazdasági reklám”, a „gyógyszer”, a „gyógyszerek rendelkezésre és forgalmazására jogosult”, a „gyógyszernek nem minősülő gyógyhatású készítmény”, a „játék”, az „összehasonlító reklám”, a „reklámozó”, a „reklámszolgáltató”, a „sajtótermék”, a „szabadtéri reklámhordozó”, a „tudatosan nem észlelhető reklám” és a „vizsgálati készítmény” fogalmait fejt ki.

Mivel a Kódex a különböző rendeltetésű és fajtájú reklámközlések közül kizárólag a gazdasági reklámokat értékeli, célszerű a fenti fogalmak közül e reklámfajta definícióját tüzetesebben vizsgálni -- és egyúttal némi kritikával is illetni. Az alapvető szabályozási tárgy jogalkotói meghatározása ugyanis nézetünk szerint nem eléggé pontos.¹³ Mindenekelőtt az árufogalom körülírása tűnik következetlennek. „Termék, szolgáltatás, ingatlan, jog és kötelezettség”- sűrűsödik össze e

definícióban. Kérdésként merülhet fel hogy miért nem elegendő a hagyományos magánjogi dologfogalommal operálni és ennek célorientált meghatározásához kötni az árundefiníciót, amely egyúttal a reklámdefiníció központi eleme is. A termék és ingatlan helyett így a (hasznosítható) ingó és ingatlan dolog, avagy vagyoni értékű jog stb. klasszikus fogalmainak beépítése esetleg határozottabb és egységesebb meghatározást nyújtott volna.¹⁴ Az értékesítés előmozdítása, a vállalkozás népszerűsítése illetve az áru megismertetése nem reklámcélként, hanem eredményként szerepel a fogalomban. Nézetünk szerint itt nem eredményt, hanem adott eredmény megvalósításának alkalmasságát, illetve a - tágabb értelemben felfogott - fogyasztásra ösztönző hatást kellett volna a reklám „hivatásaként”, mibenléteként körülírni.¹⁵ Ugyanis nem csak az a tájékoztatás minősíthető reklámnak, amely megismerteti valamely árut vagy szolgáltatást, amely népszerűsít valamely vállalkozást, hanem az is, amely e célra rendelt, amely alkalmas az említett funkciók ellátására. Mivel eredmény mindig csak utólag mutatható ki, így a reklámtilalmak és korlátok rendszere a vázolt szűk definíció alapján képes lenne lényegét veszteni. Az árjelző megismertetésének előmozdítása illetve a vállalkozás megjelölése népszerűsítésének megvalósítása mint külön fogalmi elemként meghatározott célok szintén részbeni funkcionális átfedéseket engednek és a jelzett pongyolaság fokozói. Átgondoltabb, árnyaltabb alapdefiníció szükséges arról az intézményről, amelynek részletszabályait bontja ki a teljes kódex-tervezet.

További probléma emellett, hogy miként viszonyul a Javaslat definíciója a hirdetésekhez, valamint az Rtv. vonatkozó fogalomrendszeréhez. Az „ellenérték fejében történő igénybevétel vagy a reklámozó által elérni kívánt más hatás” Rtv.-ben meghatározott fordulatára tekintettel ugyanis két paralell, egymást nem teljesen átfedő, egymáshoz képest részben szűkítő, részben tágító reklámfogalom létezik hatályos reklámjogunkban. (Hasonló alapon kritizálható a burkolt reklám és a tudatosan nem észlelhető reklám terminus technicusainak meghatározása.) A szóhasználat eltérései eltérő jogalkalmazói gyakorlathoz, végső soron jogbizonytalansághoz vezethetnek. A pontosság és a felesleges átfedések kiküszöbölése ezért alapvető kodifikatori feladat - lett volna.

2. Az alapvető rendelkezések rögzítése után a Kódex következő egysége a reklámtilalmak- és korlátozások körét határozza meg. Az általános reklámtilalmak és reklámkorlátozások mellett a jogalkotó meghatározott áruk vonatkozásában speciális tilalmakat és korlátokat is megállapít.

Az általános tilalmak elsődlegesen a személyhez fűződő jogok, a kegyeleti jog, valamint a személyes adatok védelméhez való jogok reklámokkal történő megsértése ellen biztosítanak. Tiltott emellett az erőszakra buzdító, illetve a személyes- vagy közbiztonságot, a környezetet, illetőleg a természetet károsító magatartásra ösztönző reklám közzététele. További tilalmakat fogalmaz meg

¹² Hangsúlyozni kell azonban, hogy az etikai kódexek rendelkezései nem jogszabályok

¹³ Gazdasági reklámnak minősül a Kódex szerint az olyan tájékoztatás, amely termék, szolgáltatás, ingatlan, jog és kötelezettség (a továbbiakban: áru) értékesítését vagy más módon történő igénybevételét és a vállalkozás nevének, megjelölésének, tevékenységének népszerűsítését, továbbá áru vagy árjelző megismertetését mozdítja elő. (2.§. g./ pont)

¹⁴ Ez egyébként a médiatörvény (Rtv.) vonatkozó definíciójának is pontatlansága, ám ott inkább példálózó felsorolásszerűnek érezhető az áru e fogalmi körülírása.

¹⁵ Vö.: BH 1995.123., vö. fentebb 10. lábj.

e fejezet a gyermek- és fiataikorúak fizikai, erkölcsi, szellemi fejlődését károsító, valamint a burkolt és tudatosan nem észlelhető, a tisztességtelenül adókedvezményt ígérő, illetve a fogyasztók megtévesztésére alkalmas összehasonlító reklám közzétételére vonatkozóan.

A 4. §-ban felsorolt védett jogtárgyak rögzítése természetes kívánalom. Az újabb európai reklámjogi gyakorlatra tekintettel ugyanakkor megfontolandó lett volna a sokkoló hatású reklámok közzétételi tilalmának törvénybe építése (a viszonylag nagy port felvert Benetton-reklámokkal kapcsolatos német döntések nyomán). Ez a kategória ugyan esetleg besorolható a közérkölcstől s közizlést sértő, esetleg a félelemérzetet ébresztetni alkalmas reklám-megnyilvánulások közé, de ez a minősítés nem mindenkor egyértelmű. A sokkoló módon figyelmet felkeltő reklámok terjedésének veszélye emellett korunkban olyan fokú, hogy önálló tilalomkénti megfogalmazása nézetünk szerint kívánatos lenne.

A 6. § (3) bekezdésében az adókedvezmények illetve -előnyök igénybevételének ígéretét tartalmazó reklámot rendeli tilalmazni a Kódex. Itt várhatóan komoly jogértelmezési problémák merülnek majd fel a jogalkalmazás síkján, s szoros értelmezéssel fennállhat annak veszélye, hogy közvetett módon, távoli asszociációval vagy következményként végső soron a reklámigéretet, üzleti reklámok egy igen komoly hányadát teljesen feleslegesen „száműzetnek” a jogszerű reklámok köréből. Célszerűbb lett volna a tilalmat csupán azon közlésekre, ígéretre korlátozni, amelyek a jelzett mentesség igénybevételére közvetlenül utalnak.

Vitatható a 7. §. (2) bekezdésének versenytörvényre való utalása is. Egyrészt azt a következtetést sejteti, mintha a Vtv. az összehasonlító reklámokat valami módon pontosan definiálná. Másrészt a versenytörvény vonatkozó rendelkezéseink és jogintézményeinek ismeretében nehezen értelmezhető a „Vtv.-ban meghatározottakon túl” kitétel.

Az egyes áruk reklámozására vonatkozó tilalmak és korlátozások a fegyverek, lőszerek, robbanóanyagok, a - külön jogszabályban meghatározott - közbiztonságra különösen veszélyes anyagok, továbbá meghatározott gyógyszerek, gyógyszernek nem minősülő gyógyhatású készítmények, végül a dohányárak valamint az alkoholtartalmú italok reklámjainak közzétételét szabályozó specifikumokat taglalják. E fejezet alapvetően eurokonform rendelkezéseket tartalmaz, amelyekről eltérni - hazánk jogharmonizációs kötelezettségeire figyelemmel¹⁶ - nem lett volna célszerű és indokolt. Az EK-beli jogalkotási folyamatok, irányok megfelelő naprakész elemzésével mindazonáltal a dohányipari termékek reklámjának tilalmával kapcsolatos legújabb Közösségi jogfejlődés eredményei részben már beépíthetők lettek volna a Kódex megalakításakor. A dohányipari termékek és az alkoholtartalmú italok reklámozásának általános tilalma természetesen társadalmi- és jogpolitikai indokból helyeslendő, ám be kell látni, hogy megva-

lósítása gyakorlatilag a maga teljességében lehetetlen. Az eddig következetesen érvényesülő európai jogalkotási gyakorlatnak megfelelően más eszközöket - részleges tilalmak, korlátok, adatközlés, egészségre ártalmas hatás kiemelése stb. - kell találni a szociális- és egészségvédelmi és egyéb szempontok érvényesítésére.

A fentebb vázolt tilalmak és korlátok megszegése esetére a Kódex meghatározott felelősségi szabályokat is rögzít. Általános rendelkezésként a reklámozó, illetőleg a reklámok meghatározott körének közzétételével okozott károkért a reklámozó, a reklámszolgáltató és a reklám közlétezője egyetemleges felelősségét mondja ki a jogalkotó. A fogyasztók és a versenytársak fokozottabb védelme okán nézetünk szerint célszerűbb lett volna valamennyi tényállás vonatkozásában egyetemleges a reklámszolgáltató, esetleg a reklám közlétezője (egyetemleges) felelősségét is megállapíthatóvá tenni. Nem igazán magyarázható ugyanis, hogy a törvényben meghatározott szempontok megítélése utóbbiaktól miért nem várható el minden esetben.

3. A Kódex utolsó tartalmi egysége a reklámfelügyeleti eljárásra állapít meg speciális rendelkezéseket. Általános reklámfelügyeleti szervként a törvény a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséget, illetőleg az első fokon eljáró fogyasztóvédelmi felügyelőségeket jelöli meg, amelyek ellenőrzik a gazdasági reklámtevékenységre vonatkozó rendelkezések betartását, s e szabályok megsértése esetén lefolytatja a szükséges eljárásokat. Emellett a Vt.-be is ütköző reklámozás esetén az ott meghatározott hatásköri rendelkezések szerint a bíróság és a Gazdasági Versenyhivatal is jogosult eljárni. Az sem kizárt természetesen - sőt, a Kódex kifejezetten megerősíti -, hogy a személyhez fűződő jogok reklám útján történő megsértése esetén a sérelmet szenvedett fél igényét a polgári jog általános szabályai szerint közvetlenül a bíróság előtt érvényesítse.

A fogyasztóvédelmi felügyelőségek illetve a Főfelügyelőség az Ae. szerinti államigazgatási eljárási szabályok szerint járnak el, a Kódexben rögzített különös rendelkezések szűk kivételei mellett. Az eljárás kérelemre vagy hivatalból indul. A Főfelügyelőség vezetője másodfokú határozatának felülvizsgálatát a Pp. erre irányadó szabályai szerint lehet kérni a bíróságtól.

Az eljárási szabályokhoz kívánkozik egy kritikai észrevétel: a Kódexben nézetünk szerint nem teljesen kidolgozott a fogyasztóvédelmi felügyelőségek illetőleg a Gazdasági Versenyhivatal eljárási hatáskörei közti viszony. A 15. §. (2) bekezdése ugyanis a Vt.-be ütköző magatartások esetére a Vt. szerinti eljárást írja elő. Nem világos azonban, hogy a fogyasztóvédelem szerveinek mint általános reklámfelügyeleti-ellenőrző szerveknek van-e a GVH irányában szignalizációs kötelezettsége. Hasonlóképp érdemes lett volna beépíteni a Gazdasági Versenyhivatal tevékenységére figyelemmel egy olyan szabályt, amely a GVH eljáráskezdeményezési jogát és kötelezettségét rögzíti, ha tevékenységének ellátása során a felsorolt reklámtilalmi, illetve -korlátozó tényállásokba ütköző magatartásokat észlel. E kezdeményezéshez a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség eljárási kötelezettsége is indokoltan kapcsolható lett volna. Esetleg az is elképzelhető, bár általunk nem favo-

¹⁶ Ennek normatív forrása a Magyarország és az EK illetve azok tagállamai között Brüsszelben 1991 december 16-án aláírt, és hazánkban az 1994 évi I. törvényben kihirdetett Európai Megállapodás.

rizált megoldás, hogy a GVH-t alternatív eljárásindítási jogosultsággal ruháznánk fel a jelzett esetekben.

IV. Összefoglalás

A fent leírt vázlatból nyilvánvaló talán, hogy a gazdasági reklámtevékenységről szóló Kódex ala-

posan újjáformálta, korszerűvé tette hatályos reklámjogunk rendszerét és szabályozási koncepcióját. E feltétlenül pozitív jogalkotói lépés azonban számos olyan pontatlanságot rejt és ellentmondást sejtet, amelyek a Kódex deklarált céljainak elérését akadályozhatják.

JURISPRUDENTIA

Bankó Zoltán
egyetemi tanársegéd

Az "üzemi igazságszolgáltatás" elmélete és gyakorlata

"A kollektív szerződés alapján a munkáltató a vétkes kötelezettségzegést elkövető munkavállalójával szemben jogosult valamely hátrányos jogkövetkezményt alkalmazni, aminek következtében a munkaviszony bizonyos elemei módosulhatnak, ez azonban nem lehet a megkötött munkaszerződéshez képest végleges jellegű [Mt. 109. § (1) és (2) bek.]."

(Legf. Bír. Mfv. II. 11.008/1995. sz. = BH 1996./668.)

I. A felperes egyesített kézbesítő az alperes D.-i Igazgatóságánál. Az alperes az 1994. szeptember 14. napján hozott határozatával a felperest hátrányos jogkövetkezményként csomagrakodó munkakörbe helyezte, és a személyi alapbérét egy évre havi 3000 Ft-tal csökkentette. A határozat indokolása szerint a felperes 1994. szeptember 12-én 20 óra 30 perckor érkezett meg a kézbesítésből. Az illetékes csoportvezetővel nem közölte, hogy előreláthatóan 17 óra után érkezik a hivatalba. Nem volt hajlandó nyilatkozni, hogy hol töltötte addig az időt. A felperest szondavizsgálatnak kívánták alávetni, ennek teljesítését azonban megtagadta, de egy üveg sör elfogyasztását beismerte. A vizsgálatkor erős alkoholszag érződött a felperesen, a beszéde nehézkes volt. A munkavisztonnyal kapcsolatos vétkes kötelezettségzegés súlyának értékelésénél az alperes a felperes terhére róttá, hogy a korábbi években italozás és szabálytalan munkavégzése miatt három esetben kapott írásbeli figyelmeztetést.

A sikertelen egyeztetést követően a felperes keresetet indított a határozat hatályon kívül helyezése iránt. Arra hivatkozott, hogy a munkaideje lejártá-

után ivott sört, amit beismert, ezért nem volt szükség a szondázására. Vitatta, hogy az alperes a kollektív szerződés alapján ilyen hátrányos jogkövetkezményt alkalmazhat, mert ezzel egyoldalúan módosítja a munkaszerződést, ami az Mt. 82. §-ának (1) bekezdésébe ütközik.

A munkaügyi bíróság ítéletével az alperes határozatát megváltoztatva az alapbér-csökkenés mértékét 1500 Ft-ra mérsékelte, ezt meghaladóan elutasította a keresetet. A hátrányos jogkövetkezmény alkalmazását az alperes kollektív szerződése alapján jogszerűnek találta, annak mértékét azonban - figyelemmel a cselekmény súlyára - csökkentette.

Az ítélet ellen a felperes fellebbezett.

A megyei bíróság ítéletével a munkaügyi bíróság ítéletét a fellebbezett részében helybenhagyta. Kifejtette, hogy a kollektív szerződés a munkavisztonnyal kapcsolatos kötelezettség vétkes megszegése miatt az Mt. 109. §-ának keretein belül hátrányos jogkövetkezmény alkalmazását írhatja elő. Az alperes kollektív szerződése, konkrétan ennek az áthelyezést és a személyi alapbér-csökkentést megengedő 5/C. §-a (1) bekezdésének b) és c) pontja nem terjed túl az Mt.-ben meghatározott kereteken. Nem sérti az Mt. 76. §-ának (3) bekezdésében és 82. §-ának (1)-(2) bekezdéseiben foglaltakat sem, mert nem tekinthető egyoldalú munkaszerződés-módosításnak.

A jogerős ítélet ellen a felperes nyújtott be felülvizsgálati kérelmet. Ebben kérte az alperes intézkedése alól történő mentesítést, valamint eljárása jogellenességének megállapítását. Nem vitatta, hogy a kollektív szerződés hátrányos jogkövetkezmények alkalmazását előírhatja, ezek azonban nem módosíthatják az Mt. 76. és 82. §-aiban foglaltakat, amelyek a munkavállalót védő garanciális rendelkezések. Az alperes ellenkérelme a jogerős ítélet hatályban tartására irányult.

A Legfelsőbb Bíróság a felülvizsgálati kérelmet a felek nyilatkozata alapján tárgyaláson kívül bírálta el.

A felülvizsgálati kérelmet a Legfelsőbb Bíróság nem találta alaposnak.

Az Mt. 109. §-ának (1) és (2) bekezdése szerint a munkavisztonnyól származó kötelezettségeknek a

munkavállaló által történt vétkes megszegése esetére a kollektív szerződés – az eljárási szabályok meghatározása mellett – a 96. § (1) bekezdésében foglaltakon kívül egyéb jogkövetkezményeket is megállapíthat, ezek a munkaviszonyhoz kötődő hátrányok azonban nem sérthetik a munkavállaló személyiségi jogait és emberi méltóságát. Hátrányos jogkövetkezményként pénzbürség sem írható elő. Az alperes kollektív szerződésének 5/C. §-a tartalmazza az alkalmazható hátrányos jogkövetkezményeket, valamint az egyes eljárási szabályokat.

Eszerint: a) a jutalom csökkentése, illetőleg megvonása, b) a személyi alapbér csökkentése, c) áthelyezés másik munkakörbe vagy munkahelyre alkalmazható hátrányos jogkövetkezményként azzal a megszorítással, hogy az alkalmazás időtartama mindhárom esetben legfeljebb egy év, az alapbér-csökkentés 20%-os lehet, és nem sértheti a munkavállaló minimálbérhez való jogát. Az említett hátrányos jogkövetkezmények önmagukban nem sértik a munkavállaló személyiségi jogait, az emberi méltóságát, nem ütköznek a pénzbürség alkalmazásának tilalmába sem. Az Mt. 82. §-ának (1) bekezdéséből következően a munkáltató valóban nem módosíthatja egyoldalúan a munkaszerződést, de a hátrányos jogkövetkezmény alkalmazása – az említett korlátokkal – nem ebbe a körbe tartozik. Az Mt. felhatalmazásával a kollektív szerződés, annak alapján pedig a munkáltató a vétkes kötelezettségességét elkövető munkavállalójával szemben jogosult valamely hátrányos jogkövetkezményt alkalmazni, aminek következtében a munkaviszony bizonyos elemei módosulhatnak, ez azonban nem lehet a megkötött munkaszerződéshez képest végleges jellegű.

Az alperes kollektív szerződése tartalmazza azt a korlátozást, amely kizárja, hogy egy évnél hosszabb időre alkalmazzák a hátrányt. Ennek megfelelően rendelkezett az alperes munkáltatói jogkör gyakorlója a felperessel szemben hozott határozatában.

II. A döntéseket látva több kérdésünk is felmerülhet, amelyek egyrészt vonatkozhatnak a konkrét döntés(ek)re, másrészt viszont általánosabb problémákat is felvethetnek. Ezek a megválaszolendő kérdések – a konkrétól az általánosabb felé haladva – a következők lehetnek.

1. Tartalmazhat-e a kollektív szerződés az esetben is szereplő olyan rendelkezést, mely szerint a munkáltatónak joga van a munkavállaló vétkes kötelezettségese esetén – akár meghatározott (az esetben egy év) időtartamra – módosítani a munkavállaló személyi alapbérét?

2. Mi a munkaszerződés módosításának kritériuma, azaz mikor beszélhetünk a munkaszerződés módosításáról?

3. Összefér-e a munkajogviszony szerződéses jellegével az, hogy a munkáltató fegyelmezi, "bünteti" a vele munkajogviszonyban álló munkavállalót?

Ad 1. Az elsőként feltett kérdés megválaszolásának kiindulópontja az lehet, ha a munkaszerződés egy releváns sajátosságát vesszük alapul. Eszerint a munkajogot meghatározó szerződési elv lényegéből következik, hogy a munkaszerződés tartalmát kizárólag a munkaszerződést megkötő felek megállapodásai képezik.

A munkaszerződés eme sajátosságából következik, hogy a már megkötött szerződés módosításá-

hoz is szükséges a megkötő felek konszenzusa. A fenti tételhez hasonlóan hangsúlyozza az irodalom azt is, hogy a munkaszerződés módosítása is csak közös megegyezéssel történhet. A jogalkotó 1992-ben az Mt. megalkotásakor – a miniszteri indoklás sokat idézett mondata szerint – "olyan magánjogias szabályozás" kialakítását tűzte ki célul, amelynek ezek a szerződési elvek megfelelnek és e tekintetben nem találunk olyan, a munkajogra jellemző sajátosságot, mely ezen elvek megtörését indokolná.

Az Mt. 82. § (1) bekezdése ezen elvnek megfelelően tartalmazza azt a garanciális szabályt, *hogy a munkáltató és a munkavállaló a munkaszerződést csak közös megegyezéssel módosíthatja.*

Természetesen ennek a tételnek az érvényét nem vonja kétségbe (expressis verbis) a Legfelsőbb Bíróság érvelése, hanem azt mondja, hogy az Mt. felhatalmazásával a kollektív szerződés, annak alapján pedig a munkáltató jogosult – többek közt a tényállásban szereplő hátrányos jogkövetkezményt, a személyi alapbér csökkentést – alkalmazni, aminek következtében *a munkajogviszony bizonyos elemei módosulhatnak, ez azonban nem lehet a megkötött munkaszerződéshez képest végleges jellegű.*

A mondat második részét, a véglegességnek-ideiglenességnek a módosításhoz való viszonyát a II. pontban elemezzük, itt először a mondat első fordulatát kell értékelnünk, miszerint a munkáltató jogosult olyan intézkedést hozni, amely következtében a munkaviszony egyes elemi módosulhatnak. Példánkban a munkajogviszony olyan tartalmi elemének módosulásáról van szó, amely a munkaszerződés (szükséges!) tartalmi eleme, a munkaszerződés egyoldalú módosítására pedig a munkáltató nem jogosult, a szerződés módosítása csak közös megegyezéssel történhet.

A Legfelsőbb Bíróság ezen szabály kivételének tekinteti a hátrányos jogkövetkezmények alkalmazását, amikor azt állítja, hogy a hátrányos jogkövetkezmények alkalmazása nem ebbe a körbe tartozik. A kivétel indokának pedig az Mt. illetve a kollektív szerződés általi felhatalmazást jelöli meg. Nézzük meg, hogy találhatunk-e a szerződéses szférába való "belenyúlásra" való ilyen felhatalmazást e tekintetben a Munka Törvénykönyvében:

Az említett törvényi felhatalmazást az Mt. 13. § (2) adja, mely szerint a kollektív szerződés a munkajogviszonyra vonatkozó bármely kérdéstről rendelkezhet, a kollektív szerződés által az egyéb jogkövetkezmények megállapításának lehetőségét pedig az Mt. 109. §-a tartalmazza. Nem vitatva a 109. §-ba foglalt szabály azon hiányosságát, hogy nem szól részletesebben a hátrányos jogkövetkezmények jellegéről, garanciális korlátairól, az kétségtelen, hogy nem ad felhatalmazást a hátrányos jogkövetkezmények ilyen súlyú alkalmazására, amely a szerződési szférát érintené.

Ily módon erősen leszűkül az ilyen intézkedések köre: hátrányos jogkövetkezményként csak figyelmeztetés jellegű munkáltatói intézkedések jöhetnek szóba, valamint olyan pénzügyi jellegű hátrány alkalmazása, amely nem jelenti a munkajogviszony tartalmának módosítását. Tehát a munkáltató a 109. §-ban szabályozott hátrányos jogkövetkezményként nem csökkentheti a munkavállaló munkabérét.

Ad 2. A következő megválaszolendő kérdés – az előzőekből is következően – az, hogy mikor beszél-

hetünk a munkaszerződés módosításáról. Ennek felvetése szükséges azon indokolás miatt, miszerint egyrészt *a munkáltató a munkaszerződést egyoldalúan nem módosíthatja*, másrészt viszont - a hátrányos jogkövetkezmények alkalmazása következtében - *a munkajogviszony bizonyos elemei módosulhatnak, ez azonban nem lehet a megkötött munkaszerződéshez képest végleges jellegű*. A Legfelsőbb Bíróság indoklásának logikáját tovább folytatva a munkajogviszony (a munkaszerződés) módosításáról csak akkor beszélünk, ha az végleges, amiből a contrario következik, hogy ha csak ideiglenesen (jelen esetben egy évre) változik meg a munkaszerződés valamely tartalmi eleme, az nem tartozik a módosítás fogalma alá.

A munkajogi irodalom sokat elemezte már a munkajogviszony módosításának kérdéskörét. Mellőzve itt a probléma részletes kifejtését, az irodalom által kidolgozott nézetek szerint a módosítás kritériumai közt nem szerepel az ideiglenesség-véglegesség ismérve. Tehát *nem helytálló az "ideiglenes módosításokat" kivenni a módosítás fogalma alól*. Sokkal inkább hangsúlyt kapnak a módosítás munkajogilag releváns aspektusai, (például: egy szerződéses viszony módosulásának jellegzetes jogcíme, illetőleg jogi formája a szerződésmódosítás (kell, hogy legyen). S ezt különösen a munkajogviszony esetében kell hangsúlyozni, mert ennél a viszonytól elég nagy hajlam van az egyoldalú módosításnak mintegy a legalizálására).

Azt mindenképpen hozzá kell tenni a jelen Legfelsőbb Bírósági gyakorlathoz, hogy a bírói fórum - mint több munkajogi kérdésben - bizonyos mértékben kényszerhelyzetben volt a döntés meghozatalakor. A kényszer abból adódik, hogy *nincs összhang a jogszabály, a munkajogi dogmatika, és a szabályozandó életviszony közt; jelen esetben egy munkajogilag szükséges intézmény (lásd következő pont) és a hiányos (elhibázott) törvényi szabályozás okozta feszültséget kellett némileg enyhítenie a bíróságnak*.

Ad 3. Végül, mintegy összegzőként választ kell adnunk a feltett harmadik kérdésre: arra, hogy a munkajog szerződéses jellegével összefér-e a munkáltató egyoldalú pönalizálási joga. Ennek a rövid

tanulmánynak - terjedelméhez mérten - a célja csak egy jogeset bemutatása, elemzése volt. Külön tanulmány témáját adhatja a címben szereplő "üzemi igazságszolgáltatás" külföldi irodalmának és gyakorlatának feldolgozása és a hazai de lege ferenda elképzelések kidolgozása.

Az elméleti alapokról azonban itt is röviden lehet szögezni három gondolatot, amely választ adhat a felvetésre. *Az intézmény szükségességéről* - a munkajogviszony sajátosságából következően szükséges a munkáltató kezébe adni a "teljesítésre szorító" valamiféle eszközt, ez ugyanis a munkajogviszony természetéből, rendeltetéséből okszerűen következik, s a munkáltató e jogi lehetőségei nélkül voltaképpen nem is tudná megfelelően teljesíteni a munka megszervezésére, illetve a munkavégzéshez szükséges tájékoztatásra és irányításra vonatkozó kötelezettségeit. *Az elméleti megalapozásáról* - ha a pönalék beleférnek a "közönséges" (vagyis mellérendeltségi karakterű) kötelmekbe, úgy sokkal inkább természetes az, hogy a munkajogviszonyba fegyelmi szankció kapcsolódjék, hisz valójában ez is egyfajta sajátos (szerződéses) pönalé. *A lehetséges megoldásról* - a nyugat európai munkajogokban a "munkahelyi igazságszolgáltatás" által igénybe vett hátrányos jogkövetkezmény a bírság (betriebliche Ordnungstrafen, Geldbusse, Betriebsbusse), melyek jogalapja például Németországban szintén kollektív szerződés, ill. üzemi megállapodás (tehát hazánkban sem a kollektív szerződéses szabályozás az "erőltetett" gyakorlat kialakulásának az indítéka, hanem a Mt. 109. § (2) bekezdése, mely szerint pénzbírság hátrányos jogkövetkezményként nem írható elő). Hazánkban is elérkezettnek látszik az ideje annak, hogy az Mt. 1992-es megalkotásakor természetes reakció - a fegyelmi felelősség után még az ehhez valamelyest is hasonlító intézménynek a kerülése - után *olyan szabályozás és gyakorlat kialakítására kerüljön sor, amely egyaránt szolgálja a munkavállalók védelmét (a munkáltatói rendkívüli felmondás munkavállalókra kedvezőbb alternatívájaként, az annál enyhébb szankció alkalmazásának lehetőségét magában hordozó szankciók formájában) és a munkáltatók érdekeit*.

Szécsényi László
egyetemi adjunktus

A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupamérkőzések- re vonatkozó hasznosítási jogai

"A DFB nem jogosult német sportegyesületek részvételével zajló európai kupamérkőzések hazai fordulójának televíziós közvetítéséről a német piac számára szerződéseket kötni, amennyiben ezáltal megfosztja a ligatagsággal rendelkező egyesületeket, hogy azok ilyen szerződéseket maguk kössenek meg."

(Kammergericht Kart 21/94 1995. 11. 08 és BGH KVR 7/96 1997. 12. 11.)

A német Bundesgerichtshof (Szövetségi Bíróság, továbbiakban BGH) múlt év végén hozta meg a sportegyesületek, közvetítési jogok értékesítésével foglalkozó cégek által régóta várt döntését az európai kupamérkőzések közvetítési jogainak tárgyában.

a) A tavaly decemberi ítélettel lezárt történet még 1994 szeptemberében kezdődött, amikor a Bundeskartellamt (Szövetségi Kartellhivatal, BKartA) határozatában megtiltotta a DFB-nek az európai kupamérkőzések közvetítési jogainak központi értékesítését, s egyben elutasította az ésszerűsítő hatásokra hivatkozással egyedi mentesítés iránt előterjesztett kérelmet. Keresetében a DFB arra hivatkozott, hogy a DFB közhasznú sportszövetség, és nem folytat vállalkozási tevékenységet; fő feladata szervezési funkciójának és a versenyek vonatkozásában felügyeleti tevékenységének ellátása; a DFB esetében nem beszélhetünk értékesítési szindikátusról. A kereset szerint a DFB az egyesületekkel egy polgári jogi társaságot alkot, s a közvetítési jogokról az egyesületek képviselőiben tárgyal, amiért a versenykorlátozások elleni törvény [Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, GWB] 1. §-a rá nézve nem alkalmazható. Ezzel szemben a BKartA azt az álláspontot képviselte, hogy nincs jogalapja a központi értékesítésnek, a DFB tevékenysége nem hoz létre új, kartellmentesen előállított terméket. A keresetet a BGH kamarabírósága (Kammergericht) 1995. 11. 8-án meghozott ítéletében első fokon elutasította. Az ítéletet a DFB, az UFA Film und Fernseh GmbH & Co. KG (UFA), illetve az Internationale Sportrechteverwertungsgesellschaft (ISPR) is megfellebbezte. A másodfokú ítéletet nagy várakozás előzte meg.

A DFB bejegyzett, közhasznú egyesület, melynek rendes tagjai a tartományi és regionális futball egyesületek, illetve rendkívüli tagjai a liszenszligák (1. és 2. Bundesliga) egyesületei. A DFB alapszabály szerinti feladata az amatőr futballsport támogatása és védelme. Emellett az alapszabály 5. § (2) bekezdésének b) pontja értelmében a fizetett futball ügyeit is szabályozza. Ezeket a rendelkezéseket a Liszenszjátékosok statútuma tartalmazza (LSpSt), melynek 3. §-a többek között az alábbi-

kat tartalmazza: "A DFB-ot illeti meg a jog, a liszenszligák közreműködésével zajló szövetségi és nemzetközi versenymérkőzések vonatkozásában a televíziós és rádióközvetítésekről szerződéseket kössön (...); A tárgyalásokat, ha a verseny kizárólag liszenszligatagok számára van fenntartva, a Ligaválasztmány folytatja, egyebekben a DFB elnöksége folytatja."

A DFB az UEFA tagja, tehát az UEFA szabályzata a DFB-re is vonatkozik. Az UEFA statútumának 14. cikke a rádiós és televíziós közvetítési jogokra vonatkozóan a következőképpen rendelkezik: "1. Az UEFA és tagszövetségei rendelkeznek a hatáskörükbe tartozó rendezvények audiovizuális és rádiótechnikai sugárzásának és közvetítésének kizárólagos engedélyezési jogával, illetve bármely kép- és hanghordozók útján történő kizárólagos hasznosítási jogával, legyen ez időben közvetlen vagy közvetett, teljes vagy részleges hasznosítás. 2. A fent említett elvekhez fűzött bevezető rendelkezések külön szabályozás tárgyát képezik, mely különösen a televíziós felvételek nemzetközi sugárzására és hasznosítására vonatkozó jogokat és kötelezettségeket határozza meg a jogtulajdonosok és más nemzeti szövetségek között."

Az említett bevezető rendelkezések 1. § (1) bekezdése szerint "a hatáskörükbe eső labdarúgó mérkőzések kizárólagos televíziós közvetítési jogának letéteményesei az UEFA és tagszövetségei, a csatlakozó szervezetek és klubok". 1986 óta a DFB az UEFA-Kupa és KEK mérkőzések közvetítési jogait központilag értékesíti, míg a döntők és más európai versenyek mérkőzéseinek közvetítési jogát az UEFA értékesíti.

A DFB az 1992/93-tól 1997/98-as évekig terjedő időre csomagban, éves váltásban eladta az UFA és ISPR cégeknek. A műsorszolgáltatókkal folytatott tárgyalásokon a DFB maga is részt vett. A szerződések az 1995/96-os szezonra vonatkozóan az alábbi bevételfelosztást irányozták elő: az 55 millió német márka (DM) bevételből 6,5 millió DM illeti a nemzetközi egyesületeket, 5,5 millió DM az UEFA-t, 1 millió DM az osztrák és svájci labdarúgó szövetségeket; a fennmaradó 48,5 DM-ből díjazták a helyezetteket, illetve abból az 1. és 2. Bundesliga csapatai részesedtek.

b) A BGH a keresetet megalapozatlannak találta. Ítéletében abból a - funkcionálisan megalapozott - megállapításból indult ki, hogy a DFB a GWB 1. §-a értelmében vállalatok egyesülésének, míg a liszenszliga-egyesületek a versenyszabályok alapján vállalatoknak minősülnek. Döntése értelmében az LSpSt hivatkozott szabályai (3. § 2. és 6. pont) versenykorlátozó jellegűek a GWB 1. § (1) bekezdése értelmében, mert a közvetítési jogok értékesítését a DFB-nek biztosítják, s ezáltal a közvetítési jogok piacát érezhetően korlátozzák. A DFB és az UEFA kétségtelenül megteremtik a versenyfutball szervezeti kereteit, de a közvetítési jogok értékesítéséhez szükséges gazdasági teljesítményeket (játékosok, stadion, jegyárúsítás, közönség mozgásának biztosítása) a mérkőzésnek helyt adó egyesületek nyújtják, melyek ezért feltétlenül hazai mérkőzéseik rendezőinek minősülnek.

A hazai egyesület az a természetes piaci résztvevő, mely egy másik egyesülettel közösen kifej-

tett teljesítményét a piacon értékesíteni jogosult. Ez nem csak a belépőjegyekre, újságokra, reklámanyagokra, hanem a közvetítési jogokra is vonatkozik. Ezzel összefüggésben a bíróság nem foglalkozott részletesen a felek által eltérően értelmezett "rendező"-fogalom meghatározásával, hanem leszögezte, hogy az otthon játszó egyesületek legalább a közvetítési jogok eredeti társjogosultjának minősülnek.

A bíróság nem foglalkozott érdemben azzal a kérdéssel sem, hogy a versenyben résztvevő egyesületek önállóan hoznak-e létre piacképes teljesítményt, s ezért a közvetítési jogok kizárólagos jogosultjainak tekintendők, vagy abban más szervezetek is közreműködnek, melynek következtében a mérkőzések piacosításában saját jogukon részt vehetnek. A konkrét ügy szempontjából a BGH nem minősítette eldöntendő kérdésnek azt sem, hogy vajon a viadal létrehozásában és a mérkőzések szervezésében évtizedek óta közreműködő UEFA-nak milyen jogosítványai vannak a közvetítések vonatkozásában. Azt azonban leszögezte, hogy a DFB központi értékesítéshez való jogát nem alapozza meg az UEFA-szabályzat 14. cikkének (1) bekezdése. Az ítélet 6. pontjában a bíróság megerősítette, hogy a hivatkozott rendelkezés – minként azt az UEFA maga is értelmezte – nem arról rendelkezik, hogy ki a közvetítési jogok jogosultja. Különösen nem tartalmaz rendelkezést a hivatkozott szabály arra vonatkozóan, hogy kit illet a jogosulatlan felvételekkel vagy közvetítésekkel szembeni védekezési jog. Az első fokú bíróság tehát helyesen állapította meg a versenysorozat szabályaira hivatkozással, hogy a mérkőzések közvetítési joga a hazai (rendező) egyesületet illeti meg.

A kartelltilalom alóli mentesítés (GWB 5. és 5a §§) kérdésében a BGH úgy határozott, hogy hatályos szabályok alapján a fizetett futball nem mentesíthető a kartelltilalom alól. Rámutatott, hogy a bíróság figyelembe vette azt a tényt is, hogy a közvetítési jogok értékesítése nem a saját haszonszerzést, hanem a szövetség alapszabály szerinti feladatainak ellátását szolgálja. Ez a cél azonban nem alapozza meg a kartelltilalom alóli mentesítés iránti jogot. Amikor a DFB és tagja a piacon vállalként jelennek meg és hivatásszerűen folytatott labdarúgó mérkőzéseket a közvetítési jogok értékesítése útján piacosítják, a versenyszabályok által felállított korlátokat a követett sportpolitikai céloktól függetlenül be kell tartaniuk. A verseny, mint intézmény és más piaci résztvevők cselekvési szabadságának védelme olyan célok, melyek sérelmét nem igazolja az a tény, hogy a piaci résztvevők költségére elért

magasabb bevételekből társadalmilag elvárt magatartási formákat finanszíroznak. A közvetítési jogok ellenérték fejében történő biztosítása azzal a következménnyel járhat, hogy a DFB mint piaci résztvevő jogosult lenne szövetségi feladatainak finanszírozása érdekében kartelljog-ellenesen a versenyt korlátozni és ezáltal magasabb közvetítési jogdíjakra szert tenni, melyet végső soron a magas költségen reklámokozott teljesítmények vevőinek kell megfizetni.

Az ítélet végül megállapította, hogy az ésszerűsítő kartell elismerése iránt tett indítvány elutasítása jogszerű volt. A közvetítési jogok központi értékesítése nem mentesíthető a kartelltilalom alól, mert nem jár a költség-haszon arány javításával; kizárólag arra alkalmas, hogy növelje a közvetítési jogok értékesítéséből származó bevételeket.

c) Az ügy legújabb fejleménye, hogy az Európai Bizottság a DFB-nak írott levelében megerősítette álláspontját, miszerint a mérkőzések közvetítési jogának központi értékesítése az EK-Szerződés 85. cikkében szabályozott kartelltilalom alá esik. Ezzel egyidejűleg a Bizottság négyhetes határidőt szabott a német labdarúgó szövetségnek gazdasági erőfölényét biztosító helyzet felszámolására. Brüsszel felszólította a DFB-ot, hogy tegye lehetővé valamennyi ügynökséggel és televízióállomással az 1. és 2. Bundesliga mérkőzéseire vonatkozóan megkötött szerződések megtekintését, illetve közölje az aktuális szezon élő közvetítéseinek listáját, akár előfizetéses TV-állomások sugározzák azokat, akár nem. Köteles továbbá a DFB megadni a központi értékesítéssel elérni kívánt bevételek felosztási arányait is. Lényeges, hogy a Bizottság egyúttal arra is emlékeztette a labdarúgó szövetséget, hogy annak TV-monopóliuma más EU-tagállamok televíziós állomásait, ezáltal pedig a tagállamok közötti kereskedelmet is érinti.¹

d) Ez utóbbi megállapítás alapján meglehetősen könnyen prognosztizálhatjuk a közvetítési jogok értékesítésének várható jogi megítélését Európában. És talán a közösségi jog alapján egykor Magyarországon is egyértelművé válik majd, hogy a sportmérkőzések közvetítési jogának központi, csomagban történő értékesítése alapvetően elentmond a piacgazdaság lelkének számtó versenyjogi (kartell)jogi szabályoknak. Különösen, ha azt egy olyan gazdasági társaság kíséri meg, melyet ezek a jogok egyébként a törvény erejénél fogva nem illetnek meg.

¹ Handelsblatt 1998. március 31.

Király Eszter
egyetemi tanársegéd

Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében*

1892. május 19-én a magyar országgyűlés képviselőházában gróf *Csáky Albin* vallás- és közoktatásiügyi miniszter - a vegyesházasságból született gyermekek részére részleges polgári anyakönyvezés bevezetését tervbe véve - az állam és az egyház közötti kapcsolat formáit elemezte. A vallásfelekezeti és a vallás nélküli állam¹ közötti átmeneti kategóriaként kora magyar rendszerét említette, mely szerint az állam a felekezetek felett áll, de nem ideológia nélküli, s azon iparkodik, hogy a felekezetek érdekeit egymással egyeztesse. Látta a kor kívánalmait és azokat az ellentmondásokat, melyek a polgári jogegyenlőség elvével szemben ekkor fennálltak, épp ezért ideálisnak maga is e három forma közül az amerikai megoldást, azaz a vallás nélküli államot tekintette, melyben a törvényhozás kompetenciája csupán arra terjed ki, hogy a határvonalakat meghúzza annak érdekében, hogy a lelkiismereti- és vallásszabadság jogával való élés ne másnak ugyanerre irányuló igényét gátolja.²

A modernizáció folyamatában lévő magyar állam a polgári átalakulás szükségszerű feltételeként nyúlt újra és újra vissza az 1848-ban csupán megindított, de be nem fejezett rendezéshez. A szabadelvű párti képviselők szeme előtt nem akkor kitalált teóriák álltak, hanem a nyugat-európai és az amerikai példa, amit a felszólalások során tett nagyszámú utalások jeleznek. Így az 1870. január 21-től március 17-ig terjedő 45 országos ülésen Franciaország és Nagy-Britannia után harmadik helyen az Egyesült Államok állt 31-szeri idézettséggel, melyek nagy része - az előző két államra való utalásokkal szemben - államszervezeti és vallási kérdésekre vonatkozott.

Nem hiábavaló tehát időt szakítani arra, hogy megvizsgáljuk, mi is az a modell, melynek mechanikus adaptációja értelemszerűen nem volt lehetséges, és ma sem az, de igen jó történelmi példaként feltétlenül figyelemre méltó.

1. Az Új Világ ígérete

Nem sokkal bevándorlása után a francia származású *Crèvecoeur* immár szenvedélyes amerikaiként s egy New York állam nyugati csücskében fekvő kis farm boldog tulajdonosaként az "új ember" karakteréről így írt: "Mi tehát az amerikai, ez az új ember? Nem európai többé, sem pedig egy európai ős leszármazója ... hisz minden régi, mélyen gyökerező elítéletet és szokást maga mögött hagyott és újat vett fel, mely a sajátjává vált."³ A szülőháza társadalmi kötöttségeiből kiszabadult ember vallomása ez, ki épp ízleli a szabadságot, melynek reményében Amerika partjai felé hajózott, hasonlóan a *René de Laudonnière*⁴ vezetésével 1564-ben partraszálló hugenottákhoz, akik az első nagyobb telepet a St. John's folyó mentén megépítették.

Az Európában üldözött csoportok közül sokan követték őket. A *Mayflower* 87 puritánjai 1620-ban, még az utazás során "Isten színe előtt" meggyeztek a Virginia északi részén alapítandó új kolónia létrehozásának elveiről. Egy polgári társadalmi rend megvalósítása érdekében döntöttek arról, hogy jogi normát és hivatalt csakis a közösség érdekének leginkább megfelelő módon alkotnak illetve állítanak fel.⁵ Mindezt természetesen fenséges uralkodójuk, Jakab király hű alattvalóiként, de főként mindkét fél nagy öröme tette. S bár Angliában is elég puritán maradt még ahhoz, hogy hitelveikkel hozzájáruljanak a polgári átalakulás meggyorsításához, jelentős szerepet töltek be az amerikai állam- és jogfejlődésben is az óházában üldözött, s most kívándorló vallási kisebbségek között. A Zarándok Atyák öröksége nem múló történelmi pillanatnak bizonyult csupán, hanem meghatározta a gyarmatok hozzáállását is a lelkiismereti és vallási kérdésekhez.

2. Vallási viszonyok a gyarmati időszakban

1637-ben a frissen alapított connecticut-i Hartford, Windsor és Wethersfield városok polgári alkotmány kidolgozásához kezdtek, melyet két évvel később, "*Fundamental Orders of Connecticut*" címmel a nyugati világ első írott alkotmányaként fogadtak el.⁶ A liberális alapelvek közt különös jelentőséggel tűnt itt fel az "Evangélium szabadságának és tisztaságának" ügye, hogy garantálja az eddigi üldözöttek szabad vallásgyakorlását. Ezt azonban speciális módon, nem általános vallásszabadság bevezetésével, hanem saját felekezeti rendszerük államvallássá tételével oldották meg.

* A tanulmány az OTKA F 025433. sz. pályázat támogatásával készült 1998-ban.

¹ Csáky szóhasználata szerint a vallásfelekezeti állam az államegyháziságot, a vallás nélküli állam pedig a két szféra következetes elválasztását jelentette.

² Az 1892. február 18-ra hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló, Budapest, 1892, II. kötet, 56. országos ülés

³ *J. Hector St. John Crèvecoeur: Letters from an American Farmer*, New York, 1904. 54. oldal in: *Sidney E. Mead: Das Christentum in Nordamerika. Glaube und Religionsfreiheit in vier Jahrhunderten*, Göttingen, 1987. 21. oldal

⁴ *Vecseklőy József: A csillagsávos lobogó nyomában*, Budapest, 1985, 16. oldal

⁵ *Dokumente zur Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika*, szerk.: *Herbert Schambeck-Helmut Widder-Marcus Bergmann*, Berlin, 1993. 19-20. oldal

⁶ *Dokumente zur Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika*, uo.: 24-29. oldal

Ez a példa nem egyedülálló a demokráciát, jog-egyenlőséget és szabadságot még csak most tanuló gyarmatokon, hiszen a tizennégy közül kilencben államvallást alapítottak. A kongregacionalizmus vált hivatalos vallássá a Connecticut mellett Massachusettsben és New Hampshireben, anglikán lett Virginia, Dél-és Észak-Carolina, Maryland, Georgia és New York állam. New Jerseyben és Rhode Islandben hivatalos vallást nem hoztak ugyan létre, a keresztény felekezetek egyenlősége maradéktalanul csupán két gyarmaton, Delawareban és Pennsylvániában valósult meg.⁷ *William Penn*, a nemesi származású kvéker régi álma "egy ideális keresztényi állam" létrehozására az állam és az egyház kapcsolatát tekintve e liberális utat választotta, a jogegyenlőség elve azonban nemcsak ezen a területen jelent meg Pennsylvániában. Itt született meg az első tiltakozás a rabszolgaság ellen 1688. február 18-án, melyben Germantown menonitái a következőképp érveltek: "És azok, akik embereket lopnak vagy rabolnak, és azok, akiket ők adnak és vesznek, nem egyenlőek-e mindannyian? Itt létezik a lelkiismeret szabadsága, mely jogos és ésszerű, legyen ez ugyanígy a test fizikai szabadsága is..."⁸

Az államvallási karakter amerikai értelmezése azonban az európai mintához hasonlóan az állam és az egyház összefonódását jelentette, melynek legfontosabb külső jegeiként említhető, hogy az ezt az utat követő gyarmatok esetén amellelt, hogy a közhivatalokat betöltők számára vallási feltételeket írt elő a gyarmati kormány, a kiválasztott egyház támogatást nyert az állami adókból. A vallásszabadság egy időre tehát még csupán részlegesnek bizonyult, így például ha Massachusetts Bay puritánjai "lelki abszolútizmusukat" megőrizve üldözték a másvallásúakat, azok csupán egyet tehettek: tovább álltak egy toleránsabb államot keressve.

3. Az állam és az egyház szétválasztása

3.1. A liberalizmus útján

A függetlenségi háború korszakának állami alkotmányai és Bill of Rights-jai Connecticut kivételével mindenütt védelemben részesítették a szabad vallásgyakorlást, így 1776 után az immár független államokban egyre növekedett az ellenállás az eddigi államvallásokkal szemben. Az újonnan bevándorolt presbiteriánusok, baptisták, metodisták és izraeliták ugyanis a szabadság ígéretének fényében jöttek Amerikába, nem pedig azért, hogy most egy másfajta vallási irányvonallal szemben váljanak nem kívánatos kisebbséggé. Így a konzervatív szemléletű *Patrick Henry* törvényjavaslata Virginiában 1784-ben erős társadalmi ellenállást váltott ki. Az úgynevezett vallásadót ezentúl mindenkinek a saját választása szerinti keresztény felekezet részére kellett volna megfizetnie.⁹ S bár *Henry* javaslata pontosan az állam és az egyház egybefonódása miatti társadalmi feszültséget pró-

bálta meg feloldani, *Jefferson* és *James Madison* ezt a módszert elfogadhatatlannak tartotta. Az "Emlékezés és tiltakozás a vallási adóztatás ellen" című esszéjében Madison a következőképp érvelt: "Mielőtt egy ember a polgári társadalom tagja lesz, elsősorban a világegyetem irányítójának alárendeltje. Ezért határozottan állítjuk, hogy egyetlen ember jogát sem lehet a polgári társadalom intézményei által korlátozni. A vallás teljes egészében kivétel a polgári társadalom hatásköre alól."¹⁰

Miután *Henry* elvei megbuktak, *Madison* újra előterjesztette *Jefferson* törvényjavaslatát a szabad vallásgyakorlásról, melyet az állam törvényhozása 1786. január 16-án fogadott el. A "The Virginia Statute of Religious Liberty"¹¹ megtiltotta bármely vallás kötelező támogatásának, azaz a vallásadónak a bevezetését, s lefektette azt a régóta esedékes elvet, hogy közhivatal betöltéséhez vallási hovatartozást nem lehet előírni. S mert "a mindenható Isten a szellemet szabadnak teremtette", e rendelkezések megváltoztatását a törvény az ember veleszületett jogának megsértéseként értékelte.

3.2. Vallási ügyek rendezése az Alkotmányban

1787. szeptember 17-én az Egyesült Államok Alkotmányába csupán egy rövidke megjegyzés került be a vallási kérdésekről a közhivatalok betöltése kapcsán. Hiányzott azonban az alapvető rendelkezés a vallásszabadságról és az állam és az egyház viszonyának rendezéséről, melyet - a függetlenségi háború idején született állami alkotmányok és a virginiai törvények mintája nyomán - négy évvel később, 1791-ben fektettek csak le.¹² Szerzők sora írta már meg a vallásszabadság történetét, hol kissé szentimentálisan, hol csupán a konkrét tényekre összpontosítva. Mindegyikük szeme megakadt azonban ezen a történelmi szituáción, amikor az új nemzet létrejöttékor dönteni kellett arról az útról is, amit az állam és az egyházak viszonyát tekintve követni rendelték.

A konzervatív, eddig államegyházi pozícióban lévő felekezetek belátták, egyikük sem rendelkezik elegendő társadalmi támogatottsággal ahhoz, hogy államegyháziágát az egész nemzetre kiterjessze, bár *Jefferson* szerint félő volt, hogy a számtalan, kálvini tradícióban álló felekezetek együtt ezt megtehetik. S bár a vélemények sokfélesége jellemezte a felekezeteket, egyben megegyeztek: mindegyik szabadságot igényelt saját magának. Mindezzel nyilvánvalóvá vált, hogy ennek megszerzéséhez az egyedüli út az, ha mindenki másnak is egyenlő módon biztosítják. Megszűnt tehát a különbség a korábbi államegyházak és szekták, illetve a konzervatív és a radikális csoportok között, bár az utóbbiak elvből, az előzőek pedig csupán szükségszerűségekből álltak az általános vallásszabadság mellett. Az eredmény a vallási gondolkodás és az intézményesítés egy komplex képe lett, amely tipikusan "amerikai" volt, s mely

¹⁰ *Alderman-Kennedy*: A nép nevében. Az Amerikai Alkotmány kétszáz éve, uo.: 368. oldal

¹¹ Dokumente zur Geschichte der Vereinigten Staaten, uo.: 145-148. oldal

¹² Az 1791-ben megalkotott első tíz alkotmánykiegészítést együttesen Bill of Rightsnak, azaz Jogok Törvényének nevezik, mert a klasszikus szabadságjogoknak az Alkotmányból eredetileg hiányzó lefektetését jelentette.

⁷ *Ellen Alderman-Carolin Kennedy*: A nép nevében. Az Amerikai Alkotmány kétszáz éve, Budapest, 1993. 367. oldal

⁸ Dokumente zur Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika, uo.: 24-29. oldal

⁹ *Thomas Freedom*: Church and State in America to the Passage of the First Amendment, New York, 1986, 140-146. oldal

legjobban a denominacionalizmus¹³, azaz "felekezetiesség" kifejezéssel jellemezhető. Az egyházak ezzel mintegy egyesületi jellegű szabályozást nyertek, melynek eredményeképpen az eddigi mellé új, ekkor alapított felekezetek léptek, tovább tarkítva az eddigi képet.

A Bill of Rights tíz cikke közül az első tehát a klasszikus szabadságjogok első körét egy pont alatt rendezve e kérdéstről a következőképp határozott: "*A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában...*". Mivel azonban mindez a Kongresszus irányában jelentett kötelezettséget, 1868-ban újabb módosítás határozott arról, hogy egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, mely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető jogokat.¹⁴ Így a tagállamok és az unió közötti kapcsolat egyes vonatkozásainak rendezése kapcsán az első cikk ez utóbbi védelme alá került.

1878-ban a Legfelsőbb Bíróság, a Supreme Court¹⁵ a "*Reynolds contra U.S. 98 U.S. 145*" ügyben hozott ítéletével először értelmezte az alkotmányi rendelkezéseket az addig 1791 óta eltelt 180 év során. Az Utahban élő mormon vallású férfi felekezeti jogának megfelelően két feleséget vett, ami az Unió joga szerint bűncselekménynek minősült. *Reynolds* érvelése szerint a poligámia számára vallási elv, tehát a Kongresszus őt szabad vallásgyakorlásában sértette meg. A bíróság ítélete szerint azonban az első módosítás semmiképp sem foszthatja meg a Kongresszust attól, hogy megbüntesse a szociális szokások vagy a társadalmi rend felforgatóit, mint ahogy például fel kellene lépnie abban az esetben is, ha bizonyos vallási cselekményekhez szükséges emberáldozat végrehajtására kerülne sor.¹⁶ Mindezekből kitűnik, hogy a szabadságjogok nem abszolút jellegűek, azaz a vallásszabadság nevében elkövetett cselekmények, melyeket a büntetőjog büntetni rendel, nem megengedettek. Hogy a határvonalak hol húzódnak, arról pedig a Legfelsőbb Bíróság dönt az elé került egyes ügyek kapcsán. Európai szemmel nézve ez a gyakorlat a két jogrendszer történelmi léptékű különbségeire irányítja a figyelmet, hisz a francia Emberi és Polgári Jogi Nyilatkozat a szabadság korlátairól kijelenti, hogy csakis törvény mondhatja meg, mikor akadályozza az egyik ember tevékenysége másnak ugyanazzal a joggal való élését.¹⁷

3.2.1. Az "alapítási" klauzula

A "Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása... tárgyában" kitétel értelmezésére került sor 1947-ben az "*Everson contra Board of Education 330 U.S. 1*" ügy kapcsán.¹⁸ 1941-ben New Jersey oktatásiügyi minisztériuma utasította az iskolákat,

hogy az állam minden diákja számára biztosítsák az iskolabuszok használatát, függetlenül attól, hogy egyházi, magán, vagy állami iskolába járnak-e, s a közlekedésre fordított keretből megmaradó összeget a szülőknek fizessék ki. *Everson* a bíróság előtt megkérdőjelezte a minisztérium jogát arra, hogy ilyen rendelkezést hozzon, mert ezzel bizonyos katolikus felekezeti iskolák esetén is meg kellene fizetni a visszatérítést. A Supreme Court szerint - a jeffersoni elveknek megfelelően - éles válaszfalat kell emelni az állam és az egyház szférája közé, mely a Kongresszust és az államokat egyaránt kötelezi. Az alapítás ténye fennáll abban az esetben, ha törvény valamely vallást illetve minden vallást segít, vagy egyiket a másikkal szemben előnyben részesíti. Így ez alól New Jersey sem lehet kivétel, de ugyanakkor meg kell engednie, hogy a szülők maguk döntsenek gyermekük oktatása felől, amennyiben a felekezeti iskolák oktatása megfelel az állami követelményeknek is. A pénzvisszatérítést az egyházi iskolák támogatásaként fogták fel, ami egyértelműen *Everson* javára döntötte el a pert, de nem is annyira a konkrét ügy megoldása, hanem sokkal inkább az ítélezés során kialakuló jogszabályértelmezés volt igazából jelentős a későbbi fejlődés során.

1984-ben Sandra Day O'Connor bírónő javaslatára az elveket két szempontra leszűkítve foglalták össze: az elfogadásra kerülő törvény nem jelenthet intézményes beavatkozást az egyházi szférába, s a kormányzatot nem vezetheti olyan szándék, hogy egyetértését vagy rosszsallását fejezze ki. Ennek alapján szüntették meg az egyházi iskolák szövetségi pénzből történő támogatását, a kötelező iskolai istentiszteleteket és a vallási jelképek, így Krisztus születését ábrázoló képek vagy kilencágú gyertyatartó köztulajdonban lévő területen való felállítását is.

3.2.2. A "szabad vallásgyakorlás" klauzulája

A Bill of Rights vallásszabadságot biztosító rendelkezésének második eleme a vallás gyakorlására vonatkozik, ami a Kongresszus számára állít fel korlátot azért, hogy a vallásos meggyőződést nem korlátozhatja illetve nem nehezítheti meg annak gyakorlását. Az eljárás során tehát a bíróság azt vizsgálja, hogy komoly-e az a vallásos meggyőződés, amelynek állítólagos sérelme miatt az állampolgár keresetet nyújtott be, s ha valóban komoly, akkor egyensúlyban áll-e a korlátozás az államnak ahhoz fűződő érdekével. Ez utóbbi ugyanis csak akkor érvényesülhet, ha bizonyítást nyer tényleges szükség szerűsége. Ezek az elvek a "*Sherbert contra Verner, 374 U.S. 398*"¹⁹ ügy kapcsán kristályosodtak ki 1963-ban, amikor a Supreme Court megállapította, hogy a munkanélküli segélyt nem lehet megtagadni attól a hetedik napi adventistától, akit azért bocsájtottak el, mert szombaton nem dolgozott.

A "*Cantwel contra Connecticut 310 U.S. 296*"²⁰ ügyben 1940-ben született ítélet. *Cantwel* és két fia, kik a Jehova Tanúi felekezet tagjai voltak, a főként katolikusok által lakott New Havenben indultak adománygyűjtő körútra házról házra járva,

¹³ *Mead*: Das Christentum in Nordamerika. Glaube und Religionsfreiheit in vier Jahrhunderten, uo.: 55-57. oldal

¹⁴ Alkotmánykiegészítések, 1791, XIV. cikk 1.§

¹⁵ A Supreme Court szerepéről az amerikai politikai fejlődésben lásd: *Walter F. Murphy*: Congress and The Court, Chicago, 1962, 7-69. oldal

¹⁶ *Rocco J. Tresolini*: American Constitutional Law, New York, 1965. 442-443. oldal

¹⁷ In: *Kovács István-Szabó Imre*: Az emberi jogok dokumentumokban, Budapest, 1976, 158. oldal

¹⁸ *Tresolini*: American Constitutional Law, uo.: 458-465. oldal

¹⁹ *Alderman-Kennedy*: A nép nevében. Az Amerikai Alkotmány kétszáz éve, uo.: 65. oldal és 369. oldal

²⁰ *Tresolini*: American Constitutional Law, uo.: 448-451. oldal

melynek "eredményeként" öt vádpont alapján indítottak ellenük büntetőeljárást, s bíróság ezek közül többen bűnösnek mondta ki őket. Connecticut állam joga szerint ugyanis a pénzgyűjtéshez előzetes engedélyt kell kérni a Public Welfare Council titkárságától, melyet az apa és két fia elmulasztott, fonográflemezeik hangos lejátszásával pedig megsértették a katolikus egyházat. Cantwel az ítélethozatal után eredménytelenül fellebbezett a Supreme Courthoz, így ügye a legfőbb fórum előtt az egyes államokkal szembeni elveket rögzítette a vallás szabad gyakorlása kapcsán, míg 1981-ben a "Thomas contra Review Board, Indiana Employment, Security Division, 450 U.S. 707"²¹ ügyben a Supreme Court úgy döntött, hogy a munkanélküli segély jár annak a Jehova Tanújának, aki fegyvergyártó üzemből vallási okok miatt lépett ki.

3.3.A vallászabadság és az indiánok

A shawnee *Tecumseh*, az indián konföderalizmus legnagyobb propagandistája 1810. augusztus 12-i beszédében népe jogait a fehérekkel szemben egy transzcendens lény adományozására alapozta²², megmutatva azt a szerves összefonódást, ami az indiánok animista vallása és kultúrájuk között fennáll. Bár létezett már ekkor az az alkotmány-módosítás, melynek értelmében a szövetségi államban az állami és civil szférába tartozó egyházi közeg éles elválasztása megvalósult, - Bill of Rights rendelkezései szem elől tévesztve - a XIX. század második felében a bennszülött amerikaiak az Egyesült Államok "keresztény politikájának" szenvedő alanyaiként voltak jelen az alkotmány-történeti fejlődésben.

Az asszimiláció megvalósítása érdekében tradicionális életmódjuknak és az ehhez szorosan kapcsolódó kultuszaiknak felszámolására irányult tevékenység elméleti alapját szemlélteti a frissen felállított, s az indián-ügyek felett felügyeleti feladatokat ellátó Board of Indian Commissioners nyilatkozata 1869-ből: "A civilizálatlan indiánok státusa mindenkor a kormányzat gyámkodása alatt álljon, hogy további fennmaradásuk érdekében védje őket, s hogy kitartóan nevelje őket a civilizáció princípiumai és a kereszténység elvei szerint... Ezért a keresztény missziókat támogatni kell, az iskolákat pedig segíteni."²³ Az ugyanebben az évben felállított szervezet, a Peace Policy keretében több protestáns csoport tagjai tevékenykedtek a rezervátumok lakosait sorra felkeresve. A szervezet alacsony hatásfokú "áttérítései" jellemezték leginkább, mely amellett, hogy a bennszülött lakosság ellenszenvét tovább fokozták, felvetették azt a kérdést is, hogy az államnak van-e autoritása a tradíciók felszámolására és a kereszténység erőszakos terjesztésére az Alkotmány rendelkezései- nek ellentmondva.

1887-ben az alaszakai Federal District Court visszautasította *Can-ah-couqua* habeas corpus petíci-

óját, melyet azért támasztott, hogy az állam által alapított presbiteriánus missziós iskolába járó nyolc éves fia felügyeletét visszanyerje. Az anyát ugyanis az iskolai szabályok szerint csupán korlátozott jog illette meg gyermeke látogatására, a bíróság mégis döntését azzal indokolta, hogy *Can-ca-dah* legjobb érdekét szolgálja ez a rendelkezés.²⁴ Változás ebben a szemléletben csak a századvégen következett be, amikor az első módosítás mindkét klauzulája alapján kérdőjelezték meg az erőszakos térítések.

A XX. századba is áthúzódó problémának egyik tipikus esete az *Észak-nyugati Indián Temetőket Védő Szövetség* pere²⁵ az Erdészeti Szolgálat ellen, melynek célja animista vallásuk szempontjából létfontosságú szent hegy épségének megőrzése és az erdészeti útépítés megakadályozása volt. A keresetet az 1978. évi az indiánok szabad vallásgyakorlásáról, s az 1976. évi nemzeti erdőgazdálkodásról szóló törvények megsértésére alapítva nyújtották be a mintegy ötezer főt számláló yurok törzs képviselői, a Supreme Courthoz azonban csak az alkotmányos kérdés jutott el a kormány fellebbezése által. Míg az egyenlő szavazat az alsóbíróság ítéletét erősítette volna meg, az indiánok 5:3 arányban veszítették el az ügyet. A döntést *William O'Douglas* bíró érvelése szemlélteti legtalálóbban, aki szerint "a vallás szabad gyakorlásának elvét azért irták elő, hogy megmondja, mit nem tehet a kormány az egyénekkal, és nem azért, hogy azt fejezze ki, mit zsarolhatnak ki az egyének a kormánytól."²⁶

A yurok törzs igénye ellenére született ítélet már messze nem a XIX. századi agresszív indiánpolitikát, hanem sokkal inkább a vallászabadság kereteit jelzi, ahol nem a felekezetek közötti különbözőség a döntés oka, hanem az az objektív körülmény, hogy a kormányzat nem tud megfelelően működni, ha minden állampolgár vallási elképzeléseinek korlát nélkül helyet köteles biztosítani.

4. Szabad egyház szabad államban

A vallászabadság kérdése egyáltalán nem a múlté az Egyesült Államok történetében. Az 1791-ben lefektetett keretek tág teret biztosítottak ahhoz, hogy az ember emberi voltából következő szabadsága személyes hitének megválasztására a közösségi élet során is kiteljesedhessen. 1990-ben készült felmérések szerint a helyi gyülekezetek száma 250.000 és 300.000 között volt, így legkevésbé 1 gyülekezet jutott a népesség minden 1000 tagjára. A quasi egyesületi rendszer szerint szabályozott vallásos szervezetek több mint 200 különböző megnevezésű felekezethez tartoznak.²⁷

Ezek legtöbbször aktív közéleti szerepvállalás jellemző, melyet a tagok anyagi támogatása tesz lehetővé - az állami hozzájárulás alkotmányi tilalma miatt. Szabadon alapíthatnak és tarthatnak fenn iskolákat, szülőotthonokat, szociális és

²¹ *Alderman-Kennedy*: A nép nevében. Az Amerikai Alkotmány kétszáz éve, uo.: 369. oldal

²² Dokumente zur Geschichte der Vereinigten Staaten, uo.: 271-272. oldal

²³ Board of Indian Comm'rs Ann. Rep. 10. 1869. közli: *Allison M. Dussian*: Ghost Dance and Holy Ghost: The Echoes of Nineteenth-Century Christianisation Policy in Twentieth-Century Nativ American Free Exercise Cases, in: Stanford Law Review, April 1997, Volume 49, Number 4, 774. oldal

²⁴ *Dussian*: Ghost Dance and Holy Ghost, uo.: 775-776. oldal

²⁵ *Lyng contra Northwest Indian Cemetery Protective Association*, 106 S. Ct. 1319

²⁶ *Alderman-Kennedy*: A nép nevében. Az Amerikai Alkotmány kétszáz éve, uo.: 59-69. oldal

²⁷ *Robert Wuthnow*: Religion and the Voluntary Spirit in the United States: Mapping the Terrian. in: Faith and Philanthropy in America, San Francisco-Oxford, 1990, 3-21. oldal

egyéb intézményeket. Igen fontos vonása az amerikai társadalomnak, hogy az egyházak illetve vallási mozgalmak a politikai szinten is képviselték magukat, nem vonulnak vissza templomaik falai közé, hanem érdekeik és jogaik biztosítása céljából vállalják a nyilvánosság előtti megméret-

etést.²⁸ Mindez azonban csupán a népszerű és feltűnő arca annak, ami a kevésbé látható dimenziókban, így a gondolkodásmódban és a magánéletben megjelenik.

²⁸ Lásd bővebben: *Kenneth D. Wald: Religion and Politics in the United States*, New York, 1987, 266-291. oldal

Nagy Zoltán
egyetemi adjunktus

120 éves a Csemegi - kódex

A büntetőjogi törvényhozás fejlődésvázlata I.

1. A klasszikus iskola - új eszmék és a politika

A mozgalmas XIX. század - a történelemformáló események és eszmék küzdelme mellett - a büntetőjogi és kriminológiai iskolák versengésének ideje is. A feudalizmus jogbizonytalansága, kegyetlen büntetései, tortúrája ellen fellépő, a törvény előtti egyenlőséget követelő politikai követelések alaptételei lettek a *klasszikus iskolának* nevezett büntetőjogi irányzatnak. Az iskola gyökerei *Cesare Beccaria* olasz büntetőjogász „*Dei delitti e delle pene*” (1764.) c. örökbecsű művéig nyúltak vissza, melynek megírására a szerzőt a hírhedtté vált justizmord, a Calas - per és Voltaire indulatos dolgozata ösztönözte. Ebben fejtette ki máig ható gondolatait a jogbizonytalanság felszámolásának fontosságáról, a törvény előtti egyenlőség megteremtéséről, az embertelen büntetések szükségtelességéről, a törvény értelmezésének veszélyeiről, a „jobb megelőzni, mint büntetni” igazságáról büntetőjogi vezérgondolattá értek a későbbi évtizedekben.

Számos politikus, jogász, bölcsész vallott hasonló vagy azonos gondolatot, így az olasz Filangieri, az angol Bentham és Howard, a német Michaelis és Hommel, a magyar Hajnóczy József.

A klasszikus iskola alaptételei hódítottak hazánkban is. Az első között jelent meg 1817-ben *Szlemenits Pál* tollából a bíráló megjegyzéseket is tartalmazó „*Elementa iuris criminalis hungarici*” 1819-ben jelent meg *Vuchetich Máttyás* „*Institutiones iuris criminalis hungarici*” c. könyve, amiben kitekintést nyújtott a haladó európai jogtudományról, majd 1834-ben jelent meg Beccaria idézett könyve magyarul *Császár Ferenc* fordításában. A reformkorban és az azt követő évtizedekben a klasszikus iskola tanvételeinek politikai jelentőségű eszméit képviselte *Széchenyi István*, *Kossuth Lajos*, *Deák Ferenc*, *Szalay László* és mások a magyar országgyűlésben, újságcikkekben és más fórumokon. Az 1839-40-es országgyűlés el-

határozta, hogy szükség mutatkozott egy magyar nyelvű büntető törvénykönyv kiadására. *Deák Ferenc* szövegezte meg a „Büntettekéről és a büntetésekről” szóló javaslatot. Mittermaier német jogtudós, a badeni btk. megfogalmazója úgy mutatta be a javaslatot, mint „legeredetibb és legbátrabb törvényhozási kísérletet Európában”.¹

A 1848-49-es forradalom és szabadságharc „levette a napirendről” a btk. tárgyalását, törvénynyé formálását.

2. A Csemegi-kódex - Európa élvonalában

Magyarországon az 1867. évi Kiegyezést követően nyílt meg alkotmányjogi lehetősége, hogy a magyar parlament önálló törvényeket alkosson. A szabadságharcban való részvételéért várfogságra ítélt, kiváló jogász, volt aradi ügyvéd *Csemegi Károly* (1826-1889) igazságügyi államtitkár nyert megbízást az anyagi büntető törvénykönyv javaslatának elkészítésére a hetvenes években. Az 1873-ra összeállított joganyag nem a jó emlékkű 1843-as Deák Ferenc-féle javaslatot tartotta szem előtt - kapott is emiatt támadást, különösen Fayer Lászlótól -, hanem az 1867-es belga, az 1870-es osztrák, az 1871-es német, francia büntető törvénykönyveket tartotta szem előtt.

A Csemegi-kódex általános és különös részre tagolódott. A btk. az „Általános határozatok” címmel bevezető intézkedéseket fogalmazott meg, követően a törvény területi és személyi hatályát határozza meg, ezután a büntetési rendszert vázolta fel. A különös rész „A büntettek és vétsége nemeiről és azok büntetéséről” rendelkezett. A btk. 1. §-a rögzíti azt, hogy „büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra, elkövetése előtt, a törvény megállapított” A *nullum crimen et nulla poena sine lege* elvek kodifikálását a területi és személyi hatály meghatározása követi, majd sorra veszi a büntetés nemeit. E §-ok - Angyal Pál szavai szerint - „a szabály erejével lépnek fel”, ezután több rendelkezés „a szabálytól való eltéréseket nyújtja (kísérlet, részesség, gondatlanság, beszámítást kizáró okok, enyhítő és súlyosító körülmények, eljárást, büntetésvégrehajtást kizáró körülmények).”²

¹ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest 1914. 82. l.

² Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest 1936. 18. l.

A kódex szemben a deáki dichotomiával - a francia és bajor btk. megoldásához hasonlóan - a büntetendő cselekmények hármas felosztását határozta meg. A btk. büntettként szabályozta azokat a szándékosan elkövetett súlyos bűncselekményeket, amelyeket a törvény büntettnak nevez vagy amelyre büntetési büntetést (halál, fegyház, börtön), illetőleg 5 évnél nem rövidebb tartamú államfogház büntetés kiszabását rendeli. (Btk. 20. §)

Vétségnek tekintették azon bűncselekményeket, melyet a törvény annak nevezett, vagy amelyre vétségi büntetést (5 évnél enyhébb tartamú államfogház, fogház vagy pénzbüntetés) rendelt kiszabni (Btk. 20. §).

Említést érdemel a - belga btk-ból adaptált - ún. korrekcionalizáció, melynek értelmében a bíróság a törvényben megszabott három esetben (kísérelt, bűnsegély valamint enyhítő körülmények fennállásakor) büntett megvalósulása esetén is vétségi büntetést szabhatott ki.

A Csemegi a büntetések egyezre szánta represszióknak, prevencióknak valamint az elítélt megjavításának. E vegyes büntetési teória tükröződik a belga és német büntető törvénykönyvekben. A kódex három főbüntetést szabályozott: a halál-, a szabadságvesztés- és pénzbüntetéseket. A büntetések relatíve határozottak voltak, azaz nemcsak a büntetési tételek felső határát jelölték ki, mint az 1843-as javaslat, hanem annak alsó határát is megszabta. A halálbüntetés bármennyire is szűk körre korlátozódott (három bűncselekményi típusra, helyettesíthető volt 15 évi fegyházzal, lehetséges volt államfői kegyelem) mégis visszalépés volt az abolícionista 1843-as javaslattal szemben. A szabadságvesztés büntetésnek a végrehajtás rezsímjétől függően négyféle fokozata ismert; fegyház, börtön, fogház, államfogház. Az pénzbüntetés 1 forinttól 4.000.- forintig terjedt. A főbüntetéseket mellett mellékbüntetéseket is meghatározott a kódex, úgymint pénzmellékbüntetést, hivatalvesztést, a polgári jogok gyakorlatának felfüggesztését, az elkobzást és a kitiltást. Nem szabályozta a szankciók között az 1843-as javaslatban írott „bírói megdorgálást”.

A Csemegi-kódex *értékeléséről* álljanak itt a lelkes követő *Baumgarten Izidor* gondolatai, melyeket a btk. életbelépésének negyedszázados centenáriumán öltött szavakba: „Éppen azért, mert későn érkezett, legtökéletesebb volt a maga nemében. A technika szempontjából messze felülhaladta európai elődjait, egyaránt távol tudta magát tartani a specialisatio és generalisatio túlságaitól, ... s a külső architectonika nemes egyszerűsége és classicitása mögött a szakértő szem bámulja az alapszerkezet tudományos szilárdságát és egymásba kapcsolódó részeinek szoros összefüggését.”³

A kódex fogyatékosait elemezők közül a kíméletlenségig szigorú *Finkey Ferenc* felhívta a figyelmet arra, hogy „a több mint 30 évi gyakorlati alkalmazás tényleg bebizonyította, hogy Btk-ünk túlságosan doktriner munka volt”, majd e lakonikus megjegyzését konkretizálva kiemeli, hogy a differenciált szabadságvesztés büntetési rendszer csak papíron létezett, „mert nem voltak s máig

sincsenek megfelelő intézetek”. A mellékbüntetésekéről megállapította, hogy „teljesen rendszertelenül, ötletszerűen vannak beállítva, másutt elhagyva; az öt-tíz éves minimumok ...túlságosan szigorúknak bizonyultak; valódi botránykővé nőtte pedig magát a bagatell betöréses lopásoknál a hathavi börtönös minimum, melyre nézve szállóigévé lett, hogy bíróságaink „vérző szívvel” szabják ki azokat. Különösen elavultak a btk. rendelkezései... a fiatalok és a visszaeső büntetettekkel való elbánás tekintetében”.⁴

Angyal Pál mérsékelt kritikusságával a kódex büntetési rendszerének bírálata mellett megemlítette azt is, hogy „a motívumok nincsenek kellően értékelve”.⁵

Egy évszázad távlatából tekintve a kódex fogyatékosainak értékelésében *Földvári József* véleményét tekinthetjük reálisnak, aki szerint a Csemegi-kódex „hibái és a kor hibái, negatívumaként a kornak elméleti felfogásának a mai tudomány állásához mért fogyatékosai említhetők csak. Mivel megalkotása idején az ún. klasszikus iskola tanai terjedtek el szélesebb körökben, érthető, hogy Csemegi Károlyra is ezen iskola tanítása volt a legnagyobb hatással.”⁶

Békés Imre e gondolatot az alábbiakban fejtette ki: „a Csemegi-kódex az elmúlt évszázad alatt sok kritika érte. Mai tudásunk szerint ennek egyik oka éppen az a körülmény, hogy ... a kódex régi rendelkezései közül sok az idő múlása során elavulttá vált.... A ma jogásza Csemegi művében a magyar kodifikáció történetének egyik legsikerültebb alkotását látja.”⁷

Az utókor kritikája mindig kora tudományos felkészültségével bírálja az elődök lelkiismeretes munkáit. N.B.: magát modernnek tartva elfeledkezik arról, hogy - sokszor öröknek tartott - alkotásai éppúgy a múlt messzeségébe tűnik, mint az első magyar büntető törvénykönyv. A realitáshoz hozzátartozik az is, hogy a Csemegi - kódexet nem fogadta osztatlan öröm az akkori hazai jogász társadalom. *Finkey* szerint az 1860-as évek második felétől „Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter, az ország jogászai közvéleményével egyetértve az 1843-iki javaslatok átdolgozása s törvényerőre emelése által óhajtott eleget tenni.”⁸ Bírálhatjuk - tehát - Csemegi miatt, hogy műve elkészítésekor e nagyszerű javaslatot háttérbe szorítva túlonúl támaszkodott külföldi példákra, viszont ez adja erényét is, mivel az akkori modern btk-k rendelkezései jelentek meg a magyar büntető törvénykönyvben. Nem vitatható a kódex talán túlzott szigorúrára utaló kritika sem. Ez Csemegi habitusából származott, aki a kódex hatálybalépésekor már a Cúria elnökeként az ügyészségeket folyamatosan fellebbezésre hívta fel a szerinte enyhének nevezett bírói ítélezés befolyásolására.⁹

Ellenben ne feledjük azt, hogy a Csemegi-kódex általános részi rendelkezéseinek egyrésze hetven

⁴ Finkey id. mű 86. l.

⁵ Angyal id. mű 13. l.

⁶ Földvári József: Magyar büntetőjog általános része. Budapest 1997. 39. l.

⁷ Békés Imre - Földvári József - Gáspár Gyula - Tokaji Géza: Magyar büntetőjog általános része, Budapest 1980. 36. l.

⁸ Finkey id. mű 84. l.

⁹ Angyal Pál: Csemegi centenáriuma, Magyar Jogászegyleti Értekezések, XVII/90. 1926.dec. 254. l.

³ Baumgarten Izidor: Büntetőjogi tanulmányok II. kötet. Budapest 1907. 498. l.

évig, míg különös részi tényállásainak zöme kisebb - nagyobb módosításokkal nyolcvan esztendőig hatályban maradt. Túlélte - mai szóhasználat - politikai - gazdasági rendszerváltozásokat. Megfordult a történelem olyan fogalmai mellett, mint „csalárd bukás”, „hitelezési csalás” stb. A Csemegi-kódex napjainkban is szilárd kapaszkodót jelent jogalkotóknak, jogalkalmazóknak és joghallgatóknak egyaránt.

3. A közvetítő irányzat és az I. Büntető novella - megelégnél a hazai büntetőjogtudomány

A kontinens országaiban már a Csemegi-kódex megszületésekor és az azt követő évtizedekben a bűnözés jogi jelenségként való kezelésén túlléptek a bűnügyi tudományok. A klasszikus iskola tett-központúsága ellenében a bűncselekmény *elkövetőjét* vették górcső alá bűnözést kutatók és annak okait, hol magában az elkövetőben (Lombroso, Garofalo, Ferri korai évei, Kurella, Havelock, Ellis stb.), hol annak szociális környezetében (Lacassagne, Tarde, Brouardel, majd Turati, Battaglia stb.) vélték azokat felfedezni.

Ezen ún. kriminológiai iskolák sokszínűségük, néha szélsőségeik dacára is elsősorban empirikus, de elméleti megállapításával is gazdagították a büntetőjogtudományt, felpezsdítették a büntetőjogi gondolkodást a század utolsó évtizedeiben. A kibékíthetetlen és ellentétes tanokat hirdető kriminológiai iskolákat az ún. közvetítő irányzat más néven újklasszikus iskola próbálta a szó szoros értelmében egy asztalhoz ültetni.

A német Franz von List által kezdeményezett Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület céljával tűzte a bűnözés vizsgálatát „antropológiai és szociológiai nézőpontból egyaránt” (Alapszabály 1. pont/. A Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület alapítói sem képviseltek azonos felfogást. Adolf Prins brüsszeli tanár inkább a klasszikus iskolához vonzódott, az amszterdami Van Hamel inkább pozitivistá és a berlini Franz von List, aki a kriminálszociológia felől érkezett a közvetítő iskolához. A közvetítő iskola tanai hatást gyakoroltak a magyar büntetőjogtudományra és a büntetőjogi gondolkodásra. Finkey Ferenc sárospataki, Angyal Pál pécsi és Balogh Jenő budapesti tanárok nem titkolt rokonszenvvel fordultak az új tanok felé.

Ezen élénk századfordulón számtalan remek magyar büntetőjogi tankönyv látott napvilágot. Így *Werner Rezső*: A magyar büntetőjog kézikönyve, Budapest 1898., *Kautz Gusztáv*: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest 1881., *Fayer László*: A magyar büntetőjog tan- és kézikönyve, Budapest 1895/6. (majd ennek három kiadása), *Finkey Ferenc*: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest 1902. (majd további kiadások), *Angyal Pál*: Az Általános rész tankönyve, Budapest 1906., *Vámbery Rusztem*: Büntetőjog, Budapest 1923. valamint *Edvi Illés Károly*: A BTK magyarázata I-III. Budapest, 1882/89., 1894., 1909.

3.1. Az I. Büntetőnovella - a modern elméletből modern gyakorlat lesz

A Btk. hatálybalépését követő egy évtized múltán már készen volt Schédius Lajos cúriai bírótól készített módosítás, mely a joggyakorlat tapasztalataiból merített elsősorban. Ezt további, olyan ki-

váló jogtudósoktól származó munkák követték, mint Edvi Illés Károly, Balogh Jenő, Angyal Pál, Finkey Ferenc. A századfordulóra az igazságügyi kormányzat halaszthatatlannak ítélte a Btk. módosítását. Polónyi Géza igazságügyminiszter elfogadta Balogh Jenő azon indítványát, hogy ne revízió, hanem csupán novelláris módosítás történjen.

Balogh Jenő budapesti egyetemi tanár novella tervezete négy pontban jelölte meg a módosítás szükségességét: 1. a büntetés feltételes felfüggesztés lehetőségének megteremtése, 2. a fiatalokorra vonatkozó külön büntetési rendszer kialakítása, 3. a leánykereskedés kriminalizálása, 4. a lopás büntetési tételének csökkentése.

Az I. Büntető Novella (a II. fejezet kivételével) 1908. október 1-én lépett hatályba. A II. fejezet, amely éppen a fiatalokorra vonatkozó rendelkezések tartalmazta 1910. január 1-én lépett hatályba. Az I. Bn. kompromisszumot kívánt teremteni a klasszikus és a közvetítő iskola között, ezt tükrözte a javaslat indokolása is: „A determinizmus és az indeterminizmus harcában a törvényjavaslat az akaratszabadság álláspontjára helyezkedik, de elismeri a korlátozást, hogy a létező társadalmi környezet és a büntetés testi, szellemi és erkölcsi fejlettsége az akarati elhatározásnál mint determináló tényezők hatnak. Ebből a javaslat azt a következtetést vonja, hogy a közhatalomnak a determináló tényezők megváltoztatása útján módjában van egyeseknek nemcsak külső viselkedésre, hanem belső erkölcsi életének alakulására is befolyást gyakorolni.”¹⁰

Ad 1. *A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztésének szabályozása az individualizáció elvének elismeréséből eredt. Egyébként a belga btk. kodifikálta először 1888-ban. A I. Bn. első fejezete határozta meg a végrehajtás felfüggesztésének pozitív (különös méltánylást érdemlő ok, kedvező hatás lehetősége az elítélt egyéniségében, életviszonyaiban) valamint negatív feltételeit (büntett miatt egyáltalán nem, illetve vétség miatt tíz éven belül nem volt büntetve valamint bűncselekményét nem aljas indokból követte el).*

Ad 2. *A novella a fiatalokkal szemben intézkedések alkalmazását rendelte, „azok erkölcsi megmentését tekintve vezérlő elvnek, csupán az erkölcsi erő edzésére és javító nevelésre irányuló jogkövetkezményeket állapít meg.”¹¹*

A novella az alábbi parancsot intézte a bírónak: „Az intézkedésnél figyelembe veendő: a fiatalokú egyénisége, értelmi és erkölcsi fejlettségének foka, életviszonyai és az eset összes körülményei” (Bn.18. §). A novella ezen rendelkezései, mintegy *antitézisként* szembefordultak a klasszikus iskola ismert tett-büntetőjogával.

A fiatalokkal szemben a következő intézkedések voltak alkalmazhatók:

a) a dorgálás (elődje a Deák - féle javaslatban szerepelt),

b) próbára bocsátás (az amerikai Masschusettes állam 1878. évi törvényében gyökerezett),

¹⁰ Magyar Törvénytár, Budapest 1908. 835. I.

¹¹ Finkey id. mű.

c) javító nevelés (többféle intézményi és jogszabályi megoldás közül Angliában az 1854. Reformatory School Act jelentette a konkrét példát),

d) fogház- és államfogházbüntetés; a fogházbüntetés is csak a legsúlyosabb esetekben volt kiszabható.

A feltételes szabadlábra helyezés szabályai anynyiban voltak enyhébbek a felnőttkorúakkal szemben, amennyiben bármely tartamú fogházbüntetés háromnegyed részének kitöltése után szabadon bocsátható.

Néhány évvel később született az 1913. évi XXI. tv. a közveszélyes munkakerülőkről, az 1914. évi XL. tv. a hatóságok és a XLI. tv. a becsület büntetőjogi védelméről, majd a háború vérzivatarára közepette az 1915. évi XIX. tv. a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekményeket határozott meg.

4. A büntetőjog a tanácskormány idején - statárium és stagnálás

Az első világháborút követően a magyar büntetőjogtudomány fejlődése megtört és rövid időre egy teljesen más politikai felfogású, más politikai orientációjú büntetőjogi törvényhozás és joggyakorlat bontakozott ki. A Tanácsköztársaságnak nevezett államalakulat, mely politikai gyakorlatában proletárdiktatúra volt kevesebb, mint öt hónapig állt fenn. Ezen idő alatt önálló büntető törvénykönyv nem született. Az akkori hatalmi szervek az ún. Forradalmi Kormányzótanács és népbiztosságok rendeletei, parancsai nem specifikusan büntetőjogi jogszabályok voltak, hanem olyan igazgatási jogszabályok, amelyek egy részét büntetőjogi szankciókkal látták el. Ezen rendeletek és parancsok nemcsak azért teremtettek *jogbizonytalanságot*, mert a klasszikus jogforrási hierarchiában alacsony szinten voltak, az ún. parancsok kívül is estek e körön, hanem azért is, mert mellőzték a részletes tényállás leírását, gyakorlatilag elvi jellegű és általános körű magatartásokat tilalmazott.

Mindemellett további alkotmányos aggályt jelentett a bíróságok jogalkotása, amely ezen rendeletekben, parancsokban körülírt magatartásokat „konkretizálták” és szabták ki „a büntetést az *eset súlyához* képest” (XLV. sz. rendelet).

Ezekben az esetekben a sem a nullum crimen sine lege, sem a nulla poena sine lege alkotmányos joggá emelkedett polgárjogok érvényesülése kizárt. Ugyanígy a nulla poena sine lege elv sérült akkor, amikor a hatályos btk. diszpozíciójához kapcsolták a bíróságok önkényesen kiszabott ítéletüket. Az ún. statáriális eljárásban tárgyalt bűncselekményekért, melyeket rendeletek, parancsok határoztak meg (fegyveres felkelés, lázadás, fosztogatás esetére stb.) igen gyakran halálbüntetés járt az elkövetőknek.

A tanács hatalom büntetőpolitikájáról megállapítható, hogy a büntetőjog - mint általában minden forradalmi időszakban - *túlpolitikizálttá* vált, eszközeivel és lehetőségeivel visszaéltek a politikai hatalom szűk körű birtokosai. Ezt nem menti az a körülmény sem, hogy hatalmuk rövid ideje külpolitikai vitákkal és fegyveres harcokkal telt, míg belpolitikában a proletárhatalom mindenáron történő biztosítása volt a cél. Ezen időszak a büntető-

jogtudomány *megtorpanásának*, stagnálásának ideje. Az eluralkodott jogbizonytalanság óriási visszalépés a Csemegi-kódex normáihoz képest.

5. II. Büntető novella - visszatérés a kontinens vezéreszméihez

A proletárdiktatúrát követő 6 nap alatt helyreállították a polgári államhatalmi szervezetet és a jogrendszert is. A háború elvesztésével, a tanácskormány bukásával Magyarországon súlyos gazdasági válság alakult ki. Áruhiány és igen magas infláció terhelte az iparában, infrastruktúrájában, szívekben is szétszakított magyar nemzetgazdaságot. Ebben az időben hívták életre az 1920. évi XV. tv-t az árdrágító visszaélésekről (büntetve az ártülpést, az áruzsorát, a lánckereskedést, az árdrágító üzérkedést, az árulvonalást, az árucsempészetet és az eladás megtagadását), majd az 1920. évi XXXII. tv-t az adócsalás büntetéséről, az 1921. évi XXII. tv. az áruvédjegy bitorlásáról, az 1921. évi LIV. tv. a szerzői jog megsértéséről, az 1922. évi XI. tv. a hadianyag gyártásának tilalmáról, az 1922. évi XXVI. tv. a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélésekről és az 1923. évi V. tv. a tisztességtelen versenyről.

Az új államhatalom (a Bethlen-kormány) kísérletet tett a társadalmi konszolidáció megteremtésére is, egyfelől felszámolta a különítményesek hatalmát, másfelől az 1921. évi III. tv. pedig a büntetést az ún. államfelforgató cselekményeket, „különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet” (I. § (1) bek.).

Megjelent a büntetés kiszabásának a mellőzésének intézménye is. E szerint a terhelt távolléte az ítélethozatalt nem gátolhatta, az ítélet azonban csak a bűnösség megállapítására és vagyoni büntetés kiszabására korlátozódott. Majd tilalmazták a robbantószer és robbanóanyag előállítását az 1924. évi XV. tv-nyel.

Az I. világegés a bűnözést lökészerűen megnövelte. Büntetőjogászok, de kriminológusok, ki-ki saját „szekértáborán” belül vagy annak homlokegyenest ellentmondó meggyőződéssel (lásd Enrico Ferri, aki még vörös ingét is felcserélte barnára) vizsgálta a bűnözést és a bűnözőt, keresték az okokat a miérett, illetve a bűnmegelőzés sikeresnek vélt eszközeit.

Már az 1870-es Cincinnati-ban tartott börtönügyi kongresszuson megfogalmazták azt a tételt, hogy „a határozott tartamú ítéleteket helyettesíteni kell határozatlan tartamúakkal. A büntetés tartamát nem pusztán időileg kell kimérni, hanem a kiszabadulást a tényleges megjavulás biztos jeléhez kell kötni”.¹²

Európában a határozatlan tartamú szabadságvesztést először 1885-ben Franciaországban vezették be, majd Norvégiában 1902-ben és Angliában 1908-ban. A határozatlan tartamú szabadságvesztés eredményességébe vetett (vak)hit fogalmazódott meg 1925-ben a IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson Londonban: „a határozatlan tartamú büntetés szükségszerű következménye a büntetés egyéniesítésének és egyik legjobb esz-

¹² Finkey Ferenc: Büntetési elméletek, Budapest 1933. 97. l.

köz arra, hogy biztosítsa a társadalom védelmét a büntetésekkkel szemben.”¹³

A magyar kormányzat 1913-ban négy nagyszerű jogtudóst, Angyal Pált, Finkey Ferencet, Bernolák Nándort, Edvi Illés Károlyt bízott meg a veszélyes visszaesőkkel és hivatásos bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható lehetséges intézkedések kidolgozására. Magyarországon 1923-ban került a parlamenti bizottságok elé a btk. módosítására vonatkozó tervezet, melyet az elkövetkező két évben többször átdolgoztak. Végül 1928-ban fogadták el az új büntető novellát, mely az 1928:X. tv-ként a II. Büntető Novella elnevezést kapta.

A II. Bn. III. fejezete rendelkezett „a megrögzött büntetésekről”. A törvény e kategóriába sorolta azokat az elkövetőket, akik háromszor egymás után éretlen, szemérem vagy vagyon elleni bűntettet követtek el és a bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutattak. További feltétele volt, hogy az utolsó három büntetést 18. életévének betöltése után követte el. A megrögzött büntetett megállapításánál figyelembe kellett venni az elkövető egyéniségét, életmódját, életviszonyait, a bűncselekmények elkövetésének körülményeit. Szigorított dologházba történő utalás büntetést alkalmazhattak határozott időtartamú szabadságvesztés büntetés nélkül, amennyiben halálbüntetést nem szabhattak

ki és az elkövető a 21. életévét betöltötte (II. Bn. 36-37. §-ai). A szigorított dologházba történő utalás legrövidebb időtartama három év lehetett és ezt követően fordulhatott az elítélt az igazságügy-miniszterhez feltételes szabadságra bocsátás tárgyában (39. §). A megrögzött büntetésekkel szemben alkalmazott szempontok esetében a társadalom biztonsági szempontjai élveztek elsőbbséget és nem az elítélt nevelése, javítása.

Franz von List még a századforduló előtt azt írta a rövidtartamú szabadságvesztésről, hogy az „egy büntetés, mely a bűnözést előmozdítja”.¹⁴

A II. Bn. hacsak szűkkörben is, de megnyitotta annak lehetőségét, hogy kisebb súlyú (vétség és kihágás) cselekmények esetén szabadságvesztés helyett a bíróság pénzbüntetést szabhatott ki figyelemmel az elkövető egyéniségére, ha a bíróság véleménye szerint az elkövetőt „érzékenyebben lehet megbüntetni s őt újabb bűncselekmény elkövetésétől ... visszatartani” (II. Bn. 4. §). Számottevő módosítás a két világháború közötti időben az 1934. évi III. tv. a zugírászat kriminalizálásáról, valamint az 1934. évi VIII. tv., mely a hűtlenség eseteinek körét szélesítette.

¹⁴ Baumgarten id. mű 245. l.

¹³ Finkey: Büntetési.... 475. l.

PROSPECTUS

Nochta Tibor
egyetemi adjunktus

Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvéről

*„S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan”*
(Madách)

Lábady Tamás A magyar magánjog (polgári jog) általános része című könyvének 1997 Karácsonyát néhány nappal megelőzően a Dialóg Campus Kiadó általi történet megjelentetése régóta nagyon várt igazi ajándéka a joghallgatóknak. Több mint harminc év óta ez az első átfogó magánjog általános rész tankönyv amelyet most a kezükben tarthatnak a polgári jogot tanuló olvasók.

A polgári jog általános tanainak megírása igazi professzori feladat, amelyre csak azok vállalkozhatnak akik a magánjog egyetemes történeti fejlődését is számon tartó szemlélettel rendelkeznek és e jogág alapintézményeinek, fogalmainak, konzisztens rendszerének megalapozásához nélkülözhetetlen tehetséggel is megáldottak. Lábady

Tamást egyetemi előadó tanári munkájának kiemelkedően magas színvonala, tudományos tekintélye és bírói tapasztalatai méltán jogosították arra, hogy megalkossa az „ő magánjog - általános részét”.

A könyv szerkezetében is más mint a manapság a piacra kerülő egyetemi jegyzetek, tankönyvek többsége. Igen nagy erénye, hogy az egyes fejezetekben tárgyalta kérdésekre való olvasói visszacsatolást a felhasznált illetve ajánlott irodalomjegyzék, teljes jogszabály- és bírósági döntésekről összeállított mutató, valamint névmutató közvetlenül lehetővé teszi. Ezen ok miatt igen hasznos és hiányt pótló kézikönyv lehet a jogalkalmazóknak is.

Az olvasó számára különös élmény, hogy Lábady Tamásnak a magánjogi alaptanokra vonatkozó nagy műgonddal megírt, precíz magyarázatain túl e könyv a magánjog gondolatvilágába, filozófiájába és etikájába való bevezetés is. Megírása közben vélhetően annak a szerzői szándéknak a beteljesítése volt nehéz, hogy az egyes polgári jogi alapproblémák áttekintése során a munka egésze miatt lényeges arányosság fennmaradjon. A szerző minden bizonnyal elsősorban tanári tapasztalataira hagyatkozott amikor az egyes fejezeteket „beülről” felépítette. Jól sikerült szerkesztési megoldásokkal a könyvben az intézményi, dogmatikai alapfogalmakat azok elméleti magyarázataitól és a joggyakorlati példáktól a didaktikai szempontok sérelme nélkül különválasztani.

A könyv tizenegy fejezetben íveli át a polgári jog általános részének alapkérdéseit. A recenzens

megítélésében tudatos szerzői mértéktartást jelez, hogy minden fejezetcím valamely témáról való továbbgondolkodásra buzdító elmélkedés azzal együtt, hogy vallomás is azok egyébkénti lezárhatatlanságáról.

1. A könyv első fejezete többdimenziójú fejtegetés a *magánjog fogalmáról tárgyáról és a jogági kapcsolódásairól*. A szerző tulajdonképpen az egész műben azt az alapvető fontosságú általános megállapítást igazolja vissza mely szerint a mai magánjog általános része a hagyományos és a modern elemek sajátos keveréke. A szerző a magánjogot a *privátautonómia jogaként definiálja, amely szabályozza a személyek önálló más hatalomtól független autonóm kapcsolatait, egymáshoz fűződő személyi és vagyoni viszonyait, szervezeti viszonyait- az állami befolyásolás különböző eszközeivel és módszereivel- továbbá a magánjog szervező szerepe révén kijelöli az egyén és szervezeti autonómia határait*. E fogalom a magánjog globális felfogását tükrözi amely alapján e jogág a magánélet vagyoni, nem vagyoni, - személyi viszonyainak szabályozásán túllép és a társulási és testületi jogra különösen ráillő társadalmi szervező feladatokat is betölt. A szerző a privátautonómia versus állami beavatkozás- jelesül a magánjog közjogiasodásának tényét fontosnak ítéli meg a magánjog határai kicövekelésénél. Ítélete alapján a közjog „magánjogba hatolása” intézményi és szervezeti téren is végbement.

2. A szerző a *magánjog európai fejlődésmenetéről* írt átfogó fejezetben a magánjogtudomány nagy géniuszai gondolatait is idézve egyértelműen vallja a történetiség mint módszer mellőzhetetlenségét. A magánjog egyedülállóan gazdag fejlődésmenetének „remekbeszabott” vázlatát a glosszátorok működésétől egészen a természetjog bázisán megszülető európai nagy kodifikációkig elvezeti. A magánjog újjáéledését is élénkítő európai *ius communa*e kialakulásának folyamatában szerinte is nélkülözhetetlen az egyes jogrendszerek jogintézményi sajátosságainak feltárása. A szerző bizonyosságot tesz a jogösszehasonlítás fontossága mellett. Az angol jogfejlődés eltérő sajátosságainak bemutatása nála nem a kontinentális jogrendszerek megoldásaival való merev szembeállítás szándékát tükrözi, sokkal inkább érezhető az a törekvése, hogy a két jogrendszer tradicionálisan is azonos gyökereinek feltárásával az eltérő jogintézményeket egymáshoz közelítse.

Ez a felfogás mindazon által egybevág azokkal a nyugat-európai magánjogi tudományos nézetekkel amelyek alapján példának okáért az angol jog római jogi gyökerei legalább olyan mélyek és erősek mint a kontinentális jogoké. Tény, hogy a „közös európai magánjog” római jogi előzményeinek felkutatására soha nem volt akkora igény mint ma az európai jogharmonizációs folyamatban.

3. A *magyar magánjog történeti fejlődésmenetének* bemutatására a szerző külön fejezetet szentelt. Méltatja e fejlődés kodifikációs eredményeit a Tripartitumtól az 1861-ben elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok ismertetésén át egészen az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat megszületéséig. A magyar magánjog fejlesztésében a szokásjognak és a bírói gyakorlatnak egészen a Polgári Törvénykönyv 1960. évi hatálybalépéséig elsődleges szerep jutott. A magyar magánjog XIX.

századi és a Polgári Törvénykönyvet megelőző kodifikációja lényegében az erős osztrák és német hatásokat tükröző törvényjavaslatok megalkotásában állott.

A polgári jog egyes intézményei lényegében a bírói gyakorlat által formálódtak, csiszolódtak.

A szerző érezhetően „büszkén” számol be a magyar magánjog tudomány eredményeiről. A magyar magánjog nagy alakjai által teremtett iskolák nemzetközi mércével mérve is az élvonalhoz tartozó jogtudósokat adtak a világnak. Nem igazán szokványos módszer tankönyvben professzori életutaknak személyes mozzanatok is felelevenítő értékelése. Különösen az a megoldás újszerű, hogy a magyar magánjog tudomány jelenkori reprezentánsainak - itt-ott - kritikus - értékelését is a szerző felvállalta.

4. A mű negyedik fejezete lényegében a *magánjog modernizációs folyamatának, jövőképeinek megrajzolása*. A polgári jog jelenkori változásában a szerző véleménye szerint a következő jelenségeket kell szem előtt tartani:

- a jogfejlesztés problémája- törvényi vagy bírói úton,
- a jog szociológiai szemlélete
- a jog gazdasági elmélete
- a természetjog reinkarnációja

E kérdések a magánjog átfogóbb szemléletű vizsgálatára hívják fel az olvasók figyelmét. A szerző megítélése szerint e jogág jövőbeni fejlesztésénél nem mellőzhető sem a jogalkotásban sem a jogalkalmazásban a globális szemlélet.

5. A tankönyv ötödik fejezetében áttekintő és értékelő elemzés olvasható a *magánjog vezérmotívumairól, a generálklauzulákról és a Polgári Törvénykönyv. bevezető rendelkezéseiről*. A szerző a magánjog irányító eszméit Szladits Károly tanait tovább fűzve az ésszerűségben, az igazságosságban, a jogbiztonságban és a méltányosságban látja tételeződni. Az általános jogrendi elvek magánjogi tételes jogi szabályokban való tükröződésére a szerző több példát is megemlít. A jogász szemléletet szélesítő és formáló eszköz szerinte az ésszerűség és igazságosság eszméinek a jogbiztonság követelményével való egybevetése.

A Polgári Törvénykönyv generálklauzuláival kapcsolatos szerzői elmélkedések elsődleges célja vélhetően a helyes irányú magánjogi szemlélet kialakítása. A szerző a Polgári Törvénykönyv bevezető rendelkezéseiben fellelhető generálklauzulákat a törvényhozó által biztosított jogi adaptációt segítő eszközökként definiálja. Külön is elemzésre került a törvény célja, az értelmezési alapelv, az alanyi jogok védelme, a jóhiszeműség, a tisztesség és kölcsönös együttműködés követelményei, a joggal való visszaélés tilalma. A generálklauzulák a szerző tanításában, a jogalkotás és jogalkalmazás közötti kapcsolat szükségszerűségének jelei. A magánjogi vezérelvek joggyakorlati esetekkel való illusztrálása az egyetemi oktatásban igen fontos feladat.

A joghallgatók számára az első igazi találkozás a jogalkalmazás módszertanával a Polgári Törvénykönyv bevezető rendelkezéseiben található alapvető jogági elvekkel kapcsolatos. Dícséretes, hogy a szerző szinte valamennyi generálklauzulához

konkrét jogesetet kapcsolt és csupán a joggal való visszaélés tilalmának pozitív alakzata maradt példa nélkül.

6. *A magánjog rendszereiről és a Polgári Törvénykönyvről* szóló fejezetben a szerző tömör és pontos képet ad a magánjog tudományos-kodifikálatlan és kodifikált rendszeréről. A Polgári Törvénykönyv rendszerét több vonatkozásban is bírálja. Jelesül nézete szerint a jogügyletek általános kategóriájának kódexbeli hiánya, szerkesztéstechnikai zavarokat okoz, a szerződéstípusok és rendszereik kialakítása pedig halaszthatatlan modernizálást igényel. Véleményét sommázza a szerző „a Polgári Törvénykönyv egész elvi és alapvető felülvizsgálatát” tartja szükségesnek. E felhívását a magunk részéről is csak helyeselni tudjuk.

7. A könyv hetedik fejezete mindenek előtt egy *általános elméleti alapvetés a magánjog kútfőiről*. Értékelés és újszerű elemzés az Alkotmány és az Alkotmánybíróság határozatainak, a virtuális és konkrét jogforrásoknak, a szokásjognak, a bírói jognak, és a jogügyleteknek a jogforrási jellegéről. A jogforrások hierarchiájának szokásos formalizmusa helyett a szerző a téma tárgyalása során merőben új módszert alkalmaz. A polgári jog egyes kútfőinek szerepét és egymással való összefüggéseiket átfogó részletességgel méltatja. Külön is felhívja a figyelmet az Alkotmánybíróság határozatainak közvetlen és közvetett jogforrási jellegére, valamint a szokásjog alapvetőnek minősülő szerepére a jogalkalmazásban. A bírói jog jogforrási természetéről kifejtett szerzői gondolatok jogelméleti értékűek - szintézisei a vonatkozó haladó hagyományos és modern jogelméleti irányzatoknak. A szerző külön is kitér a Legfelsőbb Bíróságnak a jogalkotás és az alsóbb fokú bíróságok irányába érvényesülő jogfejlesztő szerepének méltatására.

8. *A magánjog jogszabálytana* jogelméleti nézőpontból szemlélve mindenek előtt pontos és elmentmondásmentes fogalmi meghatározásokat követel meg. Lábady Tamás szakmai igényességét és a magánjogi dogmatika iránti tiszteletét jelzi, hogy törekedett precíz definíciók alkotására. Minden normatani alapfogalom megértéséhez a Polgári Törvénykönyv adott rendelkezését kapcsolja, ezzel olyan fontos alapfogalmak megértését könnyíti meg, mint például a fikció, a vélelem, a fő szabály, a kivétel, és a tényállás.

A magánjogi norma szerkezetére vonatkozó elméleti nézeteket a szerző igen részletesen elemzi. A magánjogi jogszabály mint absztrakt hipotetikus jogtétel szerkezeti elemeiként a tényállást, és a joghatást jelöli meg. A joghatás, felfogásában egy absztrakció amelybe beletartozik a diszpozíció (rendelkezés) a pozitív jogkövetkezmény, a szankció mint hátrányos jogkövetkezmény. A szankció jellegéről és nemeiről szóló szerzői megállapítások több tekintetben is meghaladják a hazai jogirodalmi felfogásokat. Jelesül a Polgári Törvénykönyv 339 §-ában fellelhető általános kárfelelősségi szabály Lábady Tamás szerint csupán eshetőleg szubjektív szankció - amely az objektív és szubjektív szankció határán áll. Ennyiben egy „pseudó felelősségi szankciónak” minősíti. A károkozó felróható magatartásának a Polgári Törvénykönyv 339. §. - a szerinti vélelmezése folytán a szerző felelősség-felfogása alapján a kártérítési

felelősség alapja nem a felróhatóság hanem a károkozóra telepített bizonyítás sikertelenségének kockázata. Ez felel meg a kimentő felelősségi rendszernek is.

A magánjogi szabályok sokféleségéről és a normakapcsolatokról szóló részben a szerző „számba veszi” a normák fajait és azok egymáshoz fűződő viszonyait. Felosztása szerint léteznek : az önálló- és önállótlán normák, a keretszabályok, az imperatív-, a megszorító és kiterjesztő-, a metajurisztikus-, a hézagpótló és kényszerítő szabályok. Utaló szabályként kerülnek megemlítésre a jogon belülre utaló, a területközi, a személyközi és időközi kollíziós normák. A szerző kifejti gondolatait a magánjogi jogszabályok személyi, területi és időbeli hatályának kérdéseiről is, azzal együtt, hogy konkrét törvényi rendelkezések példakénti idézésével segíti e problémák megértését.

9. A könyv *jogalkalmazási folyamatot* bemutató részében a szerző igen nehéz elméleti és joggyakorlati problémákat tár az olvasók elé. Felfogásában a jogalkalmazás „*a bíró alkotó (művészi) jogfejlesztő tevékenysége, az a bírói művelet amelyben a bíró megállapítja, hogy valamely konkrét életbeli tényállás mely általános magánjogi szabály absztrakt tényállásának felel meg, és hogy ennek következtében a konkrét tényálláshoz milyen joghatás fűződik.*”

A jogalkalmazás több mozzanatból áll. Jól elkülöníthető fázisai a következők : a tényállás megállapítása, a jogszabály felkutatása, az alávetés művelete, a szillogizmus illetve a minősítés. A jogalkalmazási folyamathoz tartozik a jogszabály értelmezése amely a norma tartalmának feltárására irányuló tevékenység. A szerző részletes és példákkal szemléltetett áttekintést ad a jogértelmezés autentikus, legális és bírói útjairól. Külön kitér a hermeneutika fajain alapuló interpretációs módszerekre és eszközökre.

A joghézag és az analógia a jogalkalmazás lényeges tényezői lehetnek. A szerző felfogásában „a jogalkalmazói, a kritikai és alternatív hézagok kombinációi népesítik be a jogüres tereket”. A joghézagok mint jogmentes szférák a jogalkotás szükség-szerű tökéletlenségeit mutatják, e vákum kitöltésében a jog életviszonyokhoz igazítására van szükség. E folyamatban van kulcsszerepe az analógiának mely fogalmilag nem más mint egy jogilag szabályozott tényállásra vonatkozó joghatás átvitele egy másik hasonló tényállásra.

A szerző a jogalkalmazás és a méltányosság szimbiózisát törvényszerűségként jelöli meg. A magánjogi normák alkalmazásánál tanításában a bírói rendszerinti méltányos eljárás a felek érdekkonfliktusai kiegyenlítését szolgáló eszköz.

A jogalkalmazás történeti irányairól, és módszereiről a szerző részletes áttekintést ad. Ismerteti a fogalomelemző és az érdekkutató módszerek lényegét, a szabadjogi iskola felfogását, a jogalkalmazás szociológiai módszerének alapjait, valamint utal a bírói jog egzisztencialista felfogására is.

A jogalkalmazással összefüggő szerzői megállapítások jogelméleti értékűek. Olyan általános kérdésekben is mint a jog lényege, funkciói, társadalmi meghatározottsága, pragmatizmusa stb. a szerző imponáló megbízottsággal foglal állást.

10. A tankönyv két utolsó fejezetében a szerző „ az élet és a jog” összefonódását példázó *magánjogi jogviszonyok világába* kíséri el az olvasót. A magánjogi jogviszonyok lényegéről, fogalmáról szóló gondolatok már az egész művet lezáró szerzői számvetésnek is minősíthetők. A magánjogi jogviszony mint eredmény a magánjogi normák valóra válása, realizálódása, konkretizálódása - ennyiben a könyv záró fejezeteibe illenek.

A szerző részletesen kitér a magánjogi jogviszonyok elemeire, az alanyi jog fogalmára vonatkozó elméletekre, az alanyi jog és alanyi magánjogi kötelezettség lényegére, a jogszerzés és jogutódlás elméleti alapproblémáira. Értékelő elemzés olvasható a magánjogi kötelezettségről és felelősségről, az alanyi jogok felosztásáról, az ellenjogokról, a hatalmasságokról és a kifogás intézményéről. Ezen alapfogalmak megértését itt is

a tételesjogi rendelkezésekre való utalásokkal oldja meg a szerző, ezzel a törvényismeret és törvénytisztelet fontosságát is jelzi.

Lábady Tamás A magyar magánjog (polgári jog) általános része című műve - kiemelkedően magas szakmai színvonala, modernsége és eszmeisége miatt - az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb hazai tankönyvének minősíthető. A recenzens őszinte szívből kívánja, hogy mindezen erényei miatt e tankönyv azoknak a könyveknek a sorába tartozzon amelyekre igaz Szász Schwartz Gusztáv szép gondolata: „közkezen forogjon szerzője honában mindenütt, ahol jogot tanítanak és tanulnak”.

Szlovák Tibor
egyetemi tanársegéd

Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámveréseinek tükrében

[Kupa László: *Pulszky Ágost politikai nézetei*,
Budapest 1998.]

Idén látott napvilágot a SENECA Kiadó gondozásában Kupa László: *Pulszky Ágost politikai nézetei* c. kötete, melynek alapkutatásához az országos Tudományos Kutatási Alap ill. az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások nyújtottak támogatást.

A kötet szerves folytatása a SENECA Kiadónál 1996-ban megjelent, Pulszky Ágost bölceletével foglalkozó könyvnek.

A tanulmány ismertetését megelőzően elengedhetetlenül szükségesnek látszik néhány fundamentális adalék körvonalazása Pulszky Ágost fordulatokban bővelkedő politikai munkásságának életrajzi háttéréről.

Pulszky Ágost (*cselvalvi és lubóczi*) 1864. július 3-án született Bécsben. Édesapja az a Pulszky Ferenc bölceleti doktor volt, aki az 1948-49-es forradalom és szabadságharc idején Kossuth mellett pénzügyi államtitkár lett, s egyszersmind a Minisztertanács jegyzője. Később a Honvédelmi Bizottmány tagjává választották, majd Kossuth megbízólevelével Lord Palmerstonhoz, az akkori angol külügyminiszterhez küldték, Angliában képviselni a magyar szabadságharc érdekeit. E megbí-

zatását a Szemere-kormány idején gróf Batthyány Kázmér külügyminiszter megerősítette, majd a Görgey-kapitulációt követően emigránsként családjával Londonban maradt. Megszervezte Kossuth Lajos nyugat-európai körútját, s csatlakozva a Kormányzóhoz, elkísérte angliai, majd amerikai vizitjeire is. Pulszky Ágost édesanyja Walter Teréz volt, aki bécsi nagypolgári családból származott, s a korabeli életrajzírók „vagyonos és szellemes” hölgyként jellemzik.

Pulszky Ágost 1860-tól Angliában tartózkodott a szüleivel, s hallgatója lett az University College Schoolnak, majd Torinóban végezte középiskolai tanulmányait. Ezt követően - Deák Ferenc személyes javaslatára - Budapesten jogot hallgatott, s 1868-ban, immár a politikai hűlövadás időszakában, jogi doktorrá avatták a magyar fővárosban. Egyetemi társai egyszerre adóztak csodálattal a kiváló nyugatias műveltséggel felvértezett és a 48-as szerepvállalás ill. az emigráns lét dicsfényével övezett fiatalembernek, mely respektust csak növelték a hazai közéleti szerep, az előkelő családi származás és a vagyoni függetlenség mozzanatai. Eötvös József például 1865-ben levelet írt a szigorú atyának, Pulszky Ferencnek, melyben elragadtatással szól az ifjú Pulszkyról.

Nagy fordulatot jelentett mozgalmas életében a boszniai hadjáratban való részvétel, melybe gróf Szapáry László hadtestparancsnok parancsörtszjeként sodródott bele.

1871-75. között a Deák-párt tagjai volt; utóbb a fúzióhoz csatlakozott. Kanyargós politikai pályáján újabb fordulatot jelentett, amikor 1877-ben az Egyesült Ellenzékekhez, azaz a korabeli politikai tolvajnyelv által „Habarékpárt”-nak csúfolt, mérsékelt ellenzéki erőhöz pártolt át. 1884-ig volt tagja a „Habarékpárt”-nak, majd rövid pártonkívüli intervallum után 1889-ben a Szabadelvű Párt soraiban találjuk.

Szakmai és politikai pályája az egyetem elvégzése után meredeken ívelt felfelé, melynek főbb állomásaiént államtitkár, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Nehéz lenne kétségbe vonni egy 55 évre szabott életpálya sikerességét, ha azt 26, valamint 29 éves korban bekövetkező magántanári ill. professzori kinevezés, MTA tagság, Társadalomtudományi Társaság elnöki tisztség, alapműnek számító és angol nyelven is elismerést kivívó jogbölcseleti opus, tucatnyinál több tanulmány, 30 évi országgyűlési képviselőség tölti ki tartalommal.

„Két igazán rossz dolog van egy civilizált társadalomban: az ADÓ és a POLITIKA, de egyik nélkül sem működik...” - mondotta nemrég' egy APEH korifeus; s ez utóbbi, nélkülözhetetlen rossznak a színeváltozásait követhetjük nyomon Pulszky Ágost gondolkodásmódjában és parlamenti fellépéseiben, Kupa László kötetét olvasva. Pulszky politikai oeuve-jét a *teljesség igényével* igyekezett megrajzolni a Szerző, így Pulszky Ágost egykori országgyűlési beszédei is szerves részét képezik a könyvnek. Ez az egyébként is örvendetes tény komoly erénye a műnek, hiszen - amint arra Kupa László a kötet előszavában maga is utal - valóban csonka lenne Pulszky politikaelméleti tevékenységének elemzése a sok vitát kiváltó, politikai tárgyú parlamenti felszólalások ismertetése nélkül.

A T. Házban elhangzott Pulszky-beszédek egyben kitűnő lehetőséget nyújtanak arra, hogy a Nyájas Olvasó betekinthesse a XIX. sz. második felének számos nagy politikai vihart kavarázó társadalmi-politikai feszültséggócába. Ennek keretében Kupa László részletesen taglalja Pulszkyt a nemzetiségi kérdéssel, a dzsentri-problémával, a munkáskérdéssel, az egyházpolitikai küzdelmekkel, a korabeli oktatásügy helyzetével és jövőjével, valamint a demokratikus kormányzás lehetőségeivel és perspektívájával kapcsolatos felszólalásait.

E szerteágazó témákat felölelő, nagyívű parlamenti beszédek elemzéséhez kitűnő történelmi háttérrel fest a könyv írója, aki a Bach-rezsimtől indítja korrajzát, s eljut egészen az 1899-es nevezetes fúzió megteremtéséig. Ennek a félévszázados időszaknak minden jelentősebb politikai rezdülése helyet kap a műben, beleértve a legkülönbözőbb ideológiai indíttatású áramlatoknak és azok vezéralakjainak bemutatását is. A kialakulatlan struktúrák köré szerveződő politikai erőcsoportoknak a jellemzésére megállapítja a szerző, hogy a kiegyezést követően azok sem homogén osztálpártnak

(a weberi tipológia értelmében), sem pedig ún. világnézeti pártnak nem voltak minősíthetők. Annál inkább így van ez, mivel egyik pártnak sem sajátja a többitől elütő eszmerendszer, lévén, hogy mindegyik akkori párt nézeteiben a liberalizmus alapelvei fogalmazódtak meg.

Kupa László könyvéből kiviláglik, hogy Pulszkynek lényegében két *szélsőséges áramlat Gólem-romboló indulatai ellen* kellett igazán védekeznie. Egyrészt a *realitásoktól messze elrugaszkodó, túlzó nacionalisták* érdemtelen támadásainak kereszttüzeiben állt, másfelől pedig a *parlamentari Pecoviccsok székértáborainak orvlövészei* irányítottak rá össztüzet.

Professzori működésének és politikai tevékenységének sajátos összekapcsolását figyelhetjük meg abban az 1889. május 24-én elhangzott képviselőházi beszédben, amelyet Fenyvessy Ferenc ellenzéki képviselő tartott. A *sajátosság* abban nyilvánult meg, hogy a jogbölcseleti-oktatói tevékenységét becsmérő, pocskondiázó rágalmak nem valamilyen tudományos agapén, szakmai rendezvényen hangzottak el és nem is tudományos kompetenciával bíró személytől, hanem a már jelzett Képviselői beszédekben, a Parlament falai között. Hiába lelkesedtek érte a rajongásig egykori tanítványai, az 5 perces emberkék (Ady), az „új undokok” akkor is előbújtak a tudatlanság békes-boldog paradicsomi állapotából, s múlt politikai és esztétikai módikból összetakolt kódos és csalóka fércműveiket akkor is felolvasták a T. Házban.

Pedig Pikler Gyula, a jeles tanítvány így idézte fel Pulszky jogbölcseleti előadásainak atmoszféráját: „egy másfajta levegő csapott meg bennünket az előadásain, mint a többiekén, a természettudományi felfogás levegője, a nagy egységes tudományos áramnak a levegője, mely mintegy itt hatolt bele a jurisprudentia álló levegőszigetébe...”

Az inkriminált parlamenti becsmérést figyelembe véve nem csoda hát, hogy jogbölcseleti tankönyvének megjelentetésekor már jó előre némi szorongást és megbánást érzett. Sejtette már, hogy *tanítása, mint minden tanítás, amelynek alapja a szilárd erkölcs, ha avatatlan kezekbe jut, amennyi áldást, ugyanannyi bajt is hozhat. (Mert mint a szellem akrobatája, Platón mondotta: „a MESTER maga választja meg tanítványát, de a könyve ezt nem teheti olvasójával...”)*

Sapienti sat!

CURRICULUM

Kupa László
egyetemi docens

Somló Bódog

Tudomány és politika kapcsolódásának, egymásra hatásának, nem utolsósorban a tudósi és politikusi szerepvállalás okozta konfliktusoknak gazdag tárházát kínálta a kiegyezést követő időszak. A negatív példák között egyaránt említhetjük a tudományos törekvések elsorvadását, a politikusi remények meghiúsulását, a kettős szerepvállalás okozta lelki meghasonlást és a politikai nyomás okozta „belső” és „külső” emigrációt. Egyéni balsorsok, emberi kapcsolatok felbomlása, tudományos műhelyek acsarkodása hangsúlyozzák a politika „veszélyes üzem” jellegét. A tragédiák sorában fájdalmasan előkelő hely illeti meg azt a kimagasló tehetségű társadalomtudóst, aki fiatalon önmaga teljesítette be tragikus végzetét, Somló Bódogot.

1873. július 21-én Pozsonyban született, otthon még németül beszélő zsidó családban. (Kezdeti cikke még f.f. szignóval jelennek meg, utalva - Fleischer Félix - az eredeti névre.) Édesapja az Osztrák-Magyar Vasutak tisztviselője volt, mely foglalkozás a család számára tisztességes megélhetést biztosított. Iskoláit - apja változó szolgálati helyei miatt - Budapesten, Zsolnán, Trencsén és Temesvároton végezte, egyetemi tanulmányait pedig Budapesten kezdte és Kolozsvároton fejezte be. Ezt követően német egyetemeken képezi tovább magát, egy-egy szemesztert hallgat Berlinben és Heidelbergben. 1895-ben megszerzi a jogi, 1896-ban pedig az államtudományi doktorátust. (Tanítómestere, a Társadalomtudományi Társaság későbbi elnöke Pikler Gyula volt.) Doktori értekezése megjelenik nyomtatásban is: „A parlamentarizmus a magyar jogban” címmel. Disszertációjában már érinti a fejlődés problémáját, amikor úgy véli, hogy „...a parlamentarizmus is csak egy bizonyos fejlődési foknak megfelelő kormányzat”. Ezt követően egyéves önkéntes katonai szolgálatot teljesített, majd néhány hónapig ügyvédkedett Kolozsváron.

Erős teoretikus érdeklődése dacára kénytelen gyakorlati pályára lépni. Nagyon elkeseríti, hogy nem tud elméleti felkészültségének megfelelő állást találni. „Kényszerítve nagyon kénytelen lemondani mindarról, amire törekedtem amióta csak az eszemet tudom - írja 1898-ban naplójában -, és kénytelen vagyok olyan pályára adni magam, amelyet utálok, amelyre nem vagyok való, s amely nekem soha sem fog örömet szerezni. Ha szüleim nem volnának, főbe lőném magam.”

A pályaválasztási kudarc okozta elkeseredését még csak elmélyíti, hogy 1898 nyarán megpályázza a pécsi püspöki lyceum jog- és államtudományi kara jogbölcselet és büntetőjog tanszékének megüresedett tanári állását. Somló tisztelgő láto-

gatást tesz Hetey Sámuel pécsi püspöknél is, aki kedvező benyomást tesz rá. A tanszéket azonban mégsem ő, hanem dr. Angyal Pál felsőkereskedelmi tanár nyerte el. Pályaválasztási kálváriája azonban ha lassan is, de véget ér. 1899-ben a kolozsvári jogi fakultáson lesz magántanár jogfilozófiából, majd négy év múlva politikatudományból. 1903-ban pedig végre kinevezik az államjog professzorának Kolozsvárotra.

A hazai közélet perondján Somló már a 90-es évek közepén, amikor kolozsvári fiatalok társaságában (Gratz Gusztáv, Kacsóh Pongrác, Kolosváry Bálint nevét említhetjük) az ellenzéki Erdélyi Híradó egyik munkatársa volt, ahol a kormánypolitikát ostromozó, nacionalista szellemű Apponyi Albertet magasztaló vezércikkei jelentek meg. Németországból hazatérve egy olyan jogtudományi folyóirat alapításának gondolatai foglalkoztatják, amely „...tiszán tudományos tanulmányokat hozna és érdekesebb külföldi híreket is közölne.” Ebből az elképzelésből született meg egy évvel később a Huszadik Század. Az alapító gárdához Somló kolozsvári körének tagjain túl két fiatal budapesti jogász, a későbbi miniszterelnök Berinkey Dénes és a híres büntetőjogász, Vámbéry Rusztem, valamint a Jászi-fivérek, Oszkár és Viktor tartoztak. Somló tudományszervezői tevékenysége kiterjed a Társadalomtudományi Társaság munkájában való részvételre is, két évig annak egyik titkára lesz. Mindkét tudományos fórum, vizsgálva saját közéleti szerepvállalásának lehetőségeit, tisztázni kívánta a politikához fűződő viszonyát.

A Huszadik Század - legalábbis kezdeti éveiben - elvetette Jászi Oszkárnak a radikális politika folytatására irányuló indítványát és helyette a különböző tudományos és politikai irányzatokat kifejező eklektizmus szempontját kívánta érvényre juttatni. A szemle, éppen eklektikus jellege miatt széleskörű elfogadtásra talált és viszonylagos népszerűsége tette szert. A Társadalomtudományi Társaság alakuló ülésén maga az elnök, Pulszky Ágost hangsúlyozta tudomány és politika helyes aritmetikájának fontosságát.

Somlót tudományos munkásságának kezdeti éveiben, melynek dokumentumai a Stampfel-féle zsebkönyvtárban megjelent kis füzetei (Szociológia, Jobbölcsélet, Ethika) voltak, a „törvénykereső” szociológia lehetőségei foglalkoztatták elsősorban. Elméleti tájékozódási pontjait Spencer evolucionista szociológiája, tanítómesterének, Pikler Gyulának a lélektani alapokon nyugvó ún. belátásos elmélete, valamint a marxizmus néhány tantétele képezték. A szellemi útkeresés éveit során két alapvető szilárdult meg Somló teóriájában: a természettudományos pozitivizmusa és az evolucionizmusé. 1900-ban pedig már olyan munkát publikál mesterével, Pikler Gyulával, melynek alcímében a „materialista történelemelmélet” kifejezés szerepel. 1902-ben pedig egy jogbölcseleti tanulmányában megállapítja, hogy „...nálunk is feltámadt az igazi filozófia igazi ellensége: az uralmon lévő érdekeknek az újítástól való féltelme...”, valamint, hogy „...a konzervatív tényezők, mint már annyiszor, újból ellenségei lettek a jogbölcseletnek.”

1903-ban, a Társadalomtudományi Társaságban tartott, „A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról” címet viselő előadásában pedig még határozottabban fogalmaz. Példák sorát említi a hazai oktatás, igazságszolgáltatás, közigazgatás területéről, amelyek álláspontja szerint a „reakció uralmát” bizonyítják.

Az előadásról egy másik nagyváradi, Ady Endre írt méltató sorokat a helyi Naplóban, mit sem sejtve, hogy ezzel a tettével országos botrány elindítójává válik. Ady írásának konklúziója különösen erős felháborodást válthatott ki: „A Somló Bódógok hatása erősebb volna mindjárt, erősebb a fejlődés gondolatának gyakorlati alkalmazása, könyvebben menne az osztálygóg, a csuha, a babona megtörése, és gyorsabban lehetne egy kis komolyságot hozni a mai magyar élet léha, barbár vásárába.” Somló jogakadémiai tanártársai az idézett Ady-cikkekből értesültek az előadás tartalmáról, majd a tanári kar olyan döntést hozott, hogy az inkriminált előadás szövegét felterjesztik a kultuszminiszterhez. Az immár botrányvá váló ügy további pikantériája az volt, hogy a Somló előadás szövegét a nagyváradi kollégák „elfelejtették” szétválasztani a saját kommentárjuktól, miért is a dolgozat „tudományos okfejtésből a fennálló monarchikus államforma elleni izgatással változott.” A jogakadémia tanári karának eme lépése ellen tiltakozott ismét Ady „Merénylet a nagyváradi jogakadémia ellen” című írásában. „Egy fiatal magyar tudóst - olvashatjuk a Nagyváradi Naplóban - el akarnak veszíteni, mert gondolkozott. A mai magyar életnek - úgy tűnik fel sokszor nekünk - titka, forrongása, célja: pör a gondolkozás ellen... Bűne, hogy Spencer evolúciótörvényében hisz, kíséri e nagy törvény kommentálóit, s az evolúció kiszámítható eredményeit siettetve világosságot hirdet.” Egy parlamenti interpelláció kapcsán Wlassics Gyula kultuszminiszter is kénytelen volt az ország nyilvánossága előtt foglalkozni a Somló-üggyel. A miniszter - a liberalizmus hagyományaihoz hűen - állást foglalt a tudományos meggyőződés és a gondolkodás szabadsága mellett, elutasította a Somló eltávolítására irányuló követelést, de a feljelentőket is megvédte. Somló védelmében persze nemcsak Ady emelt szót. Tiltakozik az eljárás ellen a Társadalomtudományi Társaság is, sőt a Huszadik Század szerkesztősege nyilvános állásfoglalást kér néhány európai hírű tudóstól és közéleti személyiségtől. A szellemi szabadság megsértéseként értékeli a történeteket és Somló mellett áll ki többek között G. Ferrero, C. Lombroso, A. Labriola, B. Croce, S. Webb és több más neves tudós és művész. Somló maga, a szerény és magába vonult, igazi tudós - ahogy őt Ady jellemzi - pedig távol tartja magát a botrány révén előtte megcsillant politikai és tudományos közéleti érvényesülési lehetőségektől. Elutasítja Ady többszöri nyilatkozattételre vonatkozó felkérését, mondván „ő nem tud a napi közönség ízlése szerint írni, s szólni aktuális kérdésekhez, ő csak a maga témái között, s e témák illő helyén van otthon. Az ügyvel kapcsolatban nem óhajtja, hogy a lapok nyilvánosan pertraktálják.”

Az 1903-as év azonban pozitív fejleményeket is tartogatott Somló számára. Ekkor jelenik meg ugyanis „Állami beavatkozás és individualizmus” című könyve. A mű alap gondolata szembenáll a

hazai szociológia fejlődését döntő mértékben inspiráló H. Spencer álláspontjával, hogy ti. az egyéni szabadság kiteljesítésének alapfeltétele az állam tevékenységi körének a minimumra szorítása. Somló ezzel szemben azt állítja, hogy a növekvő mértékű állami beavatkozás nyomán az individualizmus eszménye mind jobban kiteljesedik. A könyv éles bírálatokat váltott ki még a szerző elbarátai körében is. Egyesek arra hívták fel a figyelmet, hogy az állami beavatkozás centralizációt és bürokráciát eredményez, míg mások szerint pedig Somló a szocialista rendőrállam hívévé vált.

Már korábbi publikációiban is, de különösen most említett művében egyre erőteljesebben megjelenik a „társadalomnak természettudományos, monisztikus alapon álló bölcselete.” Ez a gondolat fogalmazódik meg a közzétett jogbölcseleti előadásainak tudományelméleti részében. Ez a fajta elméleti alapvetés készíti elő az 1907-ben közzétett tanulmányának alapgondolatát: a társadalmat az egyéni pszichére alapozó lélektani felfogása helyett objektív szociológiát követel. Ezáltal egyértelműen szakít korábbi mesterének, Pikler Gyulának az ún. belátásos elméleten nyugvó lélektani irányzatával. Cikkének megjelenését követően pedig kezdetét veszi a Pikler-Somló vita. A lélektani irányzaton túlmenően Somló alapvető szempontokat tekintve szembenáll a marxizmus tanaival is, jóllehet bizonyos vonatkozásban egyetértett velük. Az objektív szociológiát végülis olyan naturalista szemléletű társadalom-fogalomban vélte megtalálni - hazánkban ennek a felfogásnak Méray-Horváth Károly volt a képviselője -, mely szerint az anyagcsere folyamat képezi a társadalom lényegét, amelyre az összes szociális jelenség visszavezethető.

Somló hozzá is fogott, hogy a fenti elméleti kiindulópont történelmi alakváltozásait kutassa, mivel úgy vélte, hogy a mai társadalomnak, mint „emberközi anyagcsere folyamatnak” a tanulmányozását a primitív társadalmakon kell kezdeni. E munka jegyében javaslatot tesz egy olyan nemzetközi adatbank felállítására, amely lehetővé tenné azt, hogy az összes primitív társadalomra vonatkozó adatot gyorsan meg lehessen kapni. Egy évet maga is kutatómunkával tölt a bruxelles-i Solvay-intézetben, majd e témakörben németül tanulmányt publikál „A gazdaság őskorából” címmel. Bár a kutatást inspiráló alapgondolat eredetileg Méray-Horváth Károly hagyományosnak tűnő elképzeléséhez kapcsolódott, ez a most említett tanulmány tudományos színvonalán egyáltalán nem érezhető. Somló ugyanis a primitív népek gazdasági forgalmának elemzése kapcsán olyan elméleti fogalmakkal (ajándékcsere, leadási kötelezettség) operál, melyek jól dokumentált példáit majd csak 13 év múlva teszi közzé Br. Malinowski, illetve átfogó elméleti rendszerbe illesztésüket - az integrációs sémák formájában - majd Polányi Károly végzi el.

Somló felismerései tehát újabb kutatásokra inspirálhatták volna akár a nemzetközi társadalomnéprajz kutatóit is, azonban néhány szaktekintély hivatkozásán túlmenően nem befolyásolták az etnológiai tárgyú kutatásokat.

Alig telik el Somló megpróbáltatása óta két év, újabb válság rázta meg a hazai társadalomtudományt. A Huszadik Század és a Társadalomtudomány

mányi Társaság radikálisai, valamint a Szociáldemokrata Párt egyes tagjai között - sűrűlódásoktól sem mentes - együttműködés alakult ki. Ezek a folyamatok az említett szellemi műhelyekben egyre hevesebb vitákat és konfliktusokat váltottak ki. „A spencerizmus mindinkább háttérbe szorult - vonja meg ezeknek az éveknak a mérlegét Jászi Oszkár - és a gyakorlati szocializmus, valamint tudományos elmélete, a történelmi materializmus mind intenzívebben foglalkoztatta az elméket, úgyannyira, hogy az első szerkesztő színtelen oportunitizmusa egyre kevesebb támadásoknak volt kitéve, melyek ők 1904-ben végleges visszavonulásra bírták. Innen kezdve a Huszadik Század, Wildner Ödön lelkes és finom érzékű szerkesztésében, kifejezett ellentétbe jutott a hivatalos társadalomtudománnyal és politikával; az óvatosabb vagy konzervatív hajlandóságú elemek egymás után vonultak ki a szerkesztőségéből, hogy új harcos és intranzigens személyiségeknek adjanak tért.” A Jászi-féle orientáció egyik jelszava a tudományos politika volt, „mely nem utópia, hanem valóság”. Az ezzel a felfogással szembeni kritika megállapítása is arra irányult, hogy a Társaság politikál, de „szabad-e politizálnia”? Jászi a Társaságnak abból az alapszabályi passzusából, hogy annak egyik feladata „a gyakorlati szociálpolitikát úgy értelmezzük, mint annak a tudománya, hogyan lehet az egész népösszesség helyzetét, jólétét és fejlődés mentül magasabb fokára emelni...Mi a szociálpolitikát csak abból a szempontból ítélni meg, és ezért bátran vállaljuk a felelősséget, hogy nemcsak elméleteket csinálunk, hanem eszményeinknek keresztülviteléért is küzdünk.” Egyébként mások is a tudomány nevében politikát művelnek, csak ezzel a „rég liberális ideológiát erősítik.”

Ennek a liberális csoportnak az egyik tagja, a Huszadik Század első, Jászi által is említett szerkesztője, Gratz Gusztáv 1903 végén lemond a folyóirat szerkesztéséről, majd 1905-ben levélben kritizálja a szerkesztőbizottságot. „A lap nem a célhoz vezető irányban törekedett feladatának megvalósítására, mert az utóbbi években a haladás fogalmát azonosítani látszott egy bizonyos pártcsoport törekvéseivel, mert még csak az egész szociáldemokrata párttal sem azonos, hanem csak egy frakciójának, mégpedig legridegebb és legdoktrinerebb frakciójának nézeteit vallja egyedül üdvözítőnek.” Gratz szerint a folyóirat elidegeníti magától mindazokat, akik a haladást nem az idézett felfogás szerint képzelik el. A Huszadik Század a történetek hatására, a szociológatörténezmegállapítása szerint „egyértelműen a radikális-szocialista csoport irányítása alá került” a Társadalomtudományi Társaság viszont még 1906 közepéig a korábbi összetételben működött.

Az 1905-ös politikai válság közvetve hozzájárult a Társaságon belül kialakult konfliktusok további éleződéséhez. A merev választóvonalak a politikai színtéren ismét a „társadalmi haladás vagy nemzeti függetlenség” tragikus alternatívája mentén húzódtak. Jásziék 1905-ben résztvettek az Általános Titkos Választójog Ligájának létrehozásában, melyhez nemcsak a Társaság radikálisai, hanem többek között - a Gratz-féle szárny is csatlakozott. Ez az értelmiségi tömörülés az ún. darabontkormányt támogatta, melynek belügyminisztere

Kristóffy József kilátásba helyezte a demokratikus reformok megvalósítását. A Társaságon belüli szakadáshoz végülis az az esemény vezetett, amikor 1906-ban, a darabontkormány bukását követően Kristóffy-t választmányi tagként újraválasztották. Tiltakozásuk jeléül több tag, közöttük olyan hírességek, mint Balogh Jenő és Concha Győző is kiléptek. Később pedig csatlakozott hozzájuk Gratz Gusztáv is, aki a radikálisok eltávolításával gondolta megállítani a Társaság balratolódását és bomlását, a szervezet élére pedig a koalíciós kormány belügyminiszterét, Andrássy Gyulát tervezte állítani. Elképzeléseihez sikerült megnyernie Földes Béla közgazdászt, Apáthy István nemzetközi hírv zoológust, továbbá Farkas (Wolfner) Pál, ekkoriban még magát marxistának valló társadalomtudóst, valamint Hegedűs Lóránt közgazdászt. Közülük Farkas Pál - Jászi és Pikler külföldi tartózkodása idején - nyílt levélben fordult a Társaság tagjaihoz, melyben azt javasolta, hogy fosszák meg tisztségüktől a radikális csoport tagjait. Pikler és Jászi azonban váratlanul hazaérkeztek és a Társaság az 1906. augusztus 7-én megtartott rendkívüli közgyűlésen kizárta az akció tagjait a sorából. Ezt követően Andrássy is kénytelen volt lemondani elnöki tisztségéről. Az új elnök Pikler Gyula lett, aki elnöki programbeszédében hangsúlyozta: „Nekünk, úgy mind eddig, eszentül sem szabad működésünkkel a hatalmasok kegyeiért pályáznunk, a tudományt a hatalmasok cselédjévé és ezzel áltudománnyá lealáznunk...szociális politikánk kell, hogy legyen eszentül is: az elnyomottak és kitagadottak felemelése, egy megelégedett, jólétben élő magyar nép megteremtése a tudomány, a műveltség és a felvilágosodás segítségével.” A Társaság egyik alelnöke Somló, főtítkára pedig Jászi lett.

A történetek nagy port vertek fel a korabeli sajtóban. Az újságok saját világnézetüktől, politikai hitvallásuktól függően értelmezték az eseményeket. A nagymérvű véleményeltéréseknél csak a válság hatása volt jelentősebb. Vélhetően ugyanis ettől a periódustól datálható annak a tragikus szakadásnak a kialakulása, amely a hazai értelmiség két táborra osztottságát máig hatóan meghatározza. Az események sorsforduló jellegével a kortársak közül többen is tisztában voltak, jóllehet a folyamat tragikus végkifejletét nem látták. A következők ismeretében nyugton állíthatjuk: senki sem triumfálhatott.

Az ismertetett események jelentős változást hoztak Somló közéleti felfogásában és magatartásában egyaránt. A változás lényege pedig - leegyszerűsítve - abban ragadható meg, hogy Somló a tudományos és közéleti aktivitás között megosztó figyelmét egyértelműen az előbbire összpontosította. Ez a hangsúlypontáthelyezés egyúttal azzal a következménnyel is járt, hogy egyre erősebben eltávolodott korábbi elvbarátainak radikális politikai irányvonalától. Ez a gyökeres változás, mely nem előzmények nélkül való, ütközött a barát és harcostárs, Jászi Oszkár felfogásával. Jászi álláspontját jól illusztrálja 1904-ben keletkezett Somlónak írt levele. „Semmi parlamenti taktika vagy összeesküvés. Meg kell maradni forradalmi pártnak. S mi intellektuel-ek nem tehetünk egyebet, mint hirdetni és terjeszteni az új világnézet integrális képét. Eszményeket festeni, utópiákat csinál-

ni, tudományt csinálni, művészetet csinálni - szocialista szellemben és alapon. S ha bekerülünk a parlamentbe, folytatni kell ezt a politikát. Ostorozni a jelenlegi rendet. Kimutatni, hogy az szörnyű, orstoba és erkölcselen." Somló azonban a Társaságban történt eseményeket követően nemcsak a napi politikától átitatott közélettől, hanem a Huszadik Században történő publikálástól is tartózkodni kívánt, miertis Jászi a következőképpen korholja őt. "...Te jól tudod, hogy a mi törekvéseinket kortársaitól az különböztette meg, hogy mi ellentétben velük ... nem csupán békében kérőzni akartunk egy tudományos jászol mellett, nemcsak derék monográfiák létrehozására vágytunk, hanem fel akartunk rázni egy sötét, elmaradt ország lelki életét is. Minden akciónknak ez volt az oka és semmi más... Úgy a közérdek, mind a magánérdek azt követeli tehát, hogy vedd ki a részedet továbbra is abból a munkából, melyet elkezdettünk." Somló azonban nem változtat álláspontján és nem megy el a Szabadtanítás 1907. évi pécsi kongresszusára, ahol várhatóan erős összecsapásra lehet számítani a radikálisok tábora és ellenfelei között. Jászi, aki maga is fájlalta, hogy nála a tudomány művelése háttérbe szorult, ismét korholja őt emiatt. „Végül is téged kötelez a múltad, és most nem kezded el az „érdekmentes” tudományt hirdetni.” Somló válaszában kifogásolja, hogy Jászi áruházzal vádolta őt. Jászi pedig újabb levelében ismét kifejti álláspontját Somló felfogásával kapcsolatban. „Tény és realitás csak az, hogy ebben a szerencsétlen országban minden életbevágó elvi kérdésben kötelessége minden modern és becsületes embernek állást foglalnia. Pláne annak, akinek hivatalos állásánál fogva presztizs-ereje van ebben a társadalomban.” Egy év múlva, 1908-ban pedig elutasítja a Galilei-kör kolozsvári fiókegyesülete megalakításának támogatására vonatkozó felkérést. „Somló nyíltan kijelentette előttünk - írja a felkérést tolmácsoló Turnowsky Sándor -, hogy az a meghurcoltatás, amelyben pár évvel ezelőtt nagyváradi jogakadémiai tanársága idején része volt; bénítólag hatott tudományos munkásságára, s ezért nem hajlandó a mi mozgalmunkban aktív szerepet vállalni.”

Somlónál, aki a hazai közélet viharai elől az alkának jobban megfelelő tiszta tudomány békésebb területeire húzódik vissza, nemcsak életfelfogásában, hanem tudományos tevékenységét tekintve is jelentős fordulat figyelhető meg. A harcok szociológia helyett az erkölcs- és jogfilozófia kérdései foglalkoztatják immár. Elméletileg egyre kevésbé elégitik ki a naturalista jellegű megközelítések és a társadalomnéprajz területén tett rövid, de annál eredményesebb útkeresését követően, 1910-ben már neokantianus alapvetésű etikai tanulmányt publikál az Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára összeállított emlékkönyvben. Axiológiai problémák foglalkoztatják a szintén ebben az évben publikált „A jog értékmérői” című tanulmányában, melynek nyomán újabb vitája bontakozik ki a Huszadik Század hasábjain, ezúttal Rónai Zoltánnal. Ebben az írásban már bírálja korábbi, „szociológiai korszakának” axiómaszerű tételeit is; elutasítja a naturalista felfogást és kritizálja azt a nézetet, mely szerint a jövő fejlődési iránya értékmercéül szolgálhatna. Egy év múlva „Az érték problémája” című munkájában pedig már arra a következtetésre jut, hogy egyetlen abszolút érték

létezik, az igazság értéke. Ebben az időszakban - a tizes évek elején vagyunk - a szociológia és filozófia, a jogszociológia és jogfilozófia, az etika és filozófia egymáshoz való viszonyának kérdései foglalkoztatják. Ezt követően hozzáfog az ún. jogi alaptan (jogi fogalmak) kidolgozásához. Álláspontjából következően még a helyes jog problémájával foglalkozó jogi értéktan kidolgozása is tudományos tervei között szerepel. Jogi alaptana, részben korábbi tanítványának, Lukács Györgynek a közvetítésével és Hans Kelsen ajánlásával jelenik meg Lipcseben. A több mint ötszáz oldalas könyvben Somló a 20. század talán legnagyobb jogfilozófusával, az ekkor még szintén fiatal Hans Kelsennel vitatkozva fejti ki gondolatait. A jogi alaptant azonban nem a jogi értéktan követi - ezt a munkát Somló a későbbiekben sem végezte el -, mivel a jogi értéktan megírásához előbb az etika kidolgozása szükséges. Ez utóbbi feladatnak az elvégzéséhez Somlónak szüksége volt az ismeretelméleti filozófiai alapvetés kidolgozására, mely csak posztumusz munkaként jelent meg 1926-ban, „Gedanken zu einer Ersten Philosophie” címmel. Igen figyelemreméltó körülmény, hogy a századelő szociológus Somlója Bolzano és Husserl nyomán azt keresi, hogy mi a „feltétlen” és arra a következtetésre jut, hogy az semmiképpen sem lehetséges létszerűként, hanem csak egy kijelentés vagy mondat vagy értelem lehet.

Időközben azonban világméretű politikai fejlemények zajlanak, kitör az I. világháború, mely eseményről a következőket írja naplójába: „...A politikától még jobban elveheti a kedvét az embernek ez a háború...Hogy ide ne kerülhessen a sor, ez volna minden valamirevaló politikának egyetlen érdemes vezérével.” Egyre inkább undorodik a politikától. Az idézett naplóbejegyzését alig két hét múlva követi az alábbi gondolata. „Ha eddig is nem tudtam volna elég bizonyosan, most győződném meg róla, mennyire hivatásom nekem a tudomány, s mennyire nincsen egyéb, ami ennyire be tudna tölteni.” A háború éveiben új baráti köre alakul, melynek tagjai: a nyelvész Gombocz Zoltán, a filozófus Pauler Ákos, a közgazdász Navratil Ákos és a Magyar Figyelő vezető publicistája, Réz Mihály voltak. Ők enyhítették azt a magányát, amely hön szeretett édesanyjának halála és a „szép, de szeszélyes” Bánóczy Margittal kötött házasságának felbomlása miatt reá nehezedett. „Egyedül az egész házban 42 esztendőmmel” - írja 1915-ben naplójában. 1918 őszén felújítja kapcsolatát Jászi Oszkárral, akit korábban jelentős összegű kölcsönrel is kisegített. Október közepén történő találkozásuk rezüméjeként került be a következő bejegyzés naplójába. „A radikálisok nagy reményekkel eltele munkálkodnak.” Az őszirózsás forradalom kitörése után a politikai eseményektől még mindig visszahúzódó Somlót a kolozsvári szociáldemokraták főispáná akarják kineveztetni. Azonnal Pestre utazik, hogy ezt megakadályozza. „Megérkezem, Jászihoz megyek - írja az eseményről naplójában - s mintha valami forgószélbe kerültem volna, amely besodor a forgó boszorkánykonyhába. A nap eseménye a román ultimátum. Jászi Aradra készül, hív, hogy én is tartsak vele. Közben a minisztertanács egy ülésére is elhívják, hogy tájékoztassam őket a kolozsvári viszonyokról.” Ismét a magaspolitika vonzásába kerül át, és hivatalnoka lesz a Jászi vezette Nemzetiségügyi Minisztériumnak.

Közben Jászi és a későbbi miniszterelnök, Berinkay Dénes kezdeményezésére a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara egyhangúlag meghívja őt az „Általános jogtan és jogi enciklopédia”, külön az ő számára létesítendő tanszékére. A Kar 1918 novemberében Lovászy Márton kultuszminisztertől leiratot kapott, amelyben Somló meghívását kívánta a budapesti egyetemre, hangsúlyozva azt, hogy fontos állami érdek fűződik ahhoz, hogy Somló a nemzeti és nemzetközi ügyekben kifejtett tevékenységét Budapesten folytassa. A leirat azt is tartalmazta, hogy a miniszternek ez a kezdeményezése nem kívánja érinteni az egyetemi autonómiát, csupán a rendkívüli körülmények indokolják ezt a lépést. A Kar pedig Somlót „nemcsak mint kiváló tudóst, hanem mint kiváló jellemű embert és önfeláldozó, hűségese barátot” is ismerte, ezért őt titkos szavazás alapján és egyhangúlag meghívta az általános jogtan és enciklopédia tanszékére oly módon, hogy tanári működésének megszűnése esetén tanszéke is megszűnjék. Ennek megfelelően Somlót a kari ülés jegyzőkönyve szerint - „Minden szabályszerű eljárás mellőzésével, példa nélkül álló gyorsított eljárás mellett” nevezték ki.

Áttelepülését naplójában a bizonytalan erdélyi helyzettel is indokolja, ugyanakkor fájdalom és lelkiismeretfurdalás is gyötri Kolozsvár elhagyása miatt. De erősen bízik benne, hogy sikerül folytatnia megkezdett filozófiai munkáját. Ismét kapcsolatba kerül a Huszadik Század szerzői körével, a szilvesztert Vámbéryéknél tölti, január 2-án pedig a folyóirat szervezésében a bolsevizmus kérdéséről vitáznak. „A bolsevizmus óriási léptekkel közeleg - írja később naplójában -, minden tekintélyt sikerült már aláásni.” Nem fogadja el a Jogászszövetség által felkínált alelnöki széket sem: minden ilyen kérdést aszerint kíván megítélni, hogy az elősegíti vagy hátráltatja-e filozófiai munkáját. Tudatosan törekszik magát a politika viharától távontartani.

Alig néhány héttel kinevezését követően azonban újabb, talán minden eddiginél nagyobb, lelkiismereti konfliktus elé néz. A Berinkei-kormány kultuszminisztere, Kunfi Zsigmond a jog- és államtudományi karhoz intézett leiratában közölte, hogy „a forradalom szellemi vívmányainak biztosítása végett”, mellőzve a Kar hozzájárulását, hét új professzort nevezett ki a Karra. A kinevezettek között van két régi jóbarát, Jászi Oszkár és Vámbéry Ruzstem, valamint a Somló 1903-as meghurcoltatása idején mellette kiálló tanártársa, Ágoston Péter és egykori vitapartnere, Rónai Zoltán is. A Kar professzori gárdája Kunfi lépését az egyetemi autonómia semmibevételeként értékelte, ezért a kari ülésen egyhangúlag tiltakoztak a professzori kinevezések ellen. Kunfi válaszában hangsúlyozta, hogy a tudomány szabadsága iránt „mély és megilletődött tisztelettel viseltetik”, korábbi döntését azonban, amelyet „elkerülhetetlenül szükséges forradalmi ténynek” tekintett, változatlanul fenntartotta. (Megjegyzendő, hogy nemcsak Somló, hanem a kinevezendő professzorok némelyikének mestere, Pikler Gyula is tiltakozott a kinevezések ellen.) Somló naplójegyzései a további fejleményekről is tudósítanak. „Miután a tanács elutasította az esketést, teljes szakításra került sor a kormánnyal. Jászit kinevezték az egye-

tem kormánybiztosává ő pedig felfüggesztette a jogi és a bölcsészeti kar autonómiáját, a választott dékánok helyébe újakat nevezett ki, és új tanulmányi és vizsgaszabályzat kidolgozását készíti elő. Kijelentettem, hogy ilyen körülmények között semmiféle munkában nem vehetek részt, elhatároztam, hogy még az esetleg megtartandó kari ülésektől is távol tartom magam és visszatérek a filozófiához, boldogan, hogy vége a véget nem érő üléseknek és jegyzőkönyv készítésnek. Magatartásom a kormánykörökben, mint hallom, nem csekély megütközést keltett.” Másnap pedig átfogóbb értelmezési keretbe illesztve magatartását, a következő magyarázatot adja: „Az aktivitás, a cselekvés világa, a maga százféle követelményével, amelyet a benne élőkkel szemben támaszt... ez a világ az én legádázabb ellenségem, már a fuvallata is méreg az én számomra. Ez a világ a szellemi koncentráció, az elmélyedés és magábaszállás esküdt ellensége.”

Röviddel a Tanácsköztársaság hatalomra jutását követően, április közepén, véget érnek naplójegyzései. Hiába áhítja azonban a várva-várt nyugalmat, ezt nem kapja meg a sorstól. Nem folytatja filozófiai fő művét sem, helyette két kisebb értekezése jelenik meg, Platonról és Machiavelliről. Az elsősorban nem nehéz felismerni annak a történelmi folyamatnak az egyértelmű tagadását, amely a kommün ideje alatt teljesedett be. Elveti ugyanis a „tömeg uralmát”, amely a „legtávolabb áll az állam eszményétől.” A szabadságról pedig megállapítja, hogy annak „túlságba vitele” szolgágra vezet. A zsarnokság a demokráciából fejlődik...” Platonban pedig azt a gondolkodót dicséri, aki „lefektette a politika tudományának minden időkre helyes alapjait, kikerülve annak két fő hibáját: a vak utópizmust és a világtalan empirizmust.” Hevesen kritizálja azokat a társadalomkutatókat, de egyben korábbi önmagát is, akik „a társadalmi élet állítólagos természetéből megfelelő politikát követelnek”, akik „néhány egyszerű formára redukálnák az államok életét és a történelem útjait.”

Másik tanulmányában pedig Machiavelli politikai realizmusát mutatja. Már az elvesztett háború és a Trianon miatti fájdalom mondatja vele, hogy „csak a magunk vagy a mások imperializmusa között van választásunk. Üllőnek vagy kalapácsnak lenni ez a nemzetek választása.” A tragikus történelmi események hatására ismét, de immár utoljára, az állam intézménye kerül érdeklődésének középpontjába, és már-már állambölcséleti szentenciaként mondja ki: „Ha...adva van az a mindennél erősebb tény, hogy az állami tagoltság e világában csak az államon keresztül juthatunk a morál teljességéhez, úgy mindenekelőtt hűnek kell lennünk az államhoz és azt kell nagygyá tennem.”

Somló kálváriája azonban nem ért véget. Meg kellett élnie, hogy korábbi barátai közül azokat, akiket a Berinkei-kormány nevezett ki, a hatalomra kerülő Horthy-rezsim „örökre alkalmatlannak” nyilvánította, megfosztotta professzori katedrájától, miközben őt meghagyták eredeti pozíciójában. Somló döntő mértékben módosult felfogását, de egyben lelkiállapotát is jól tükrözi az a tény, miszerint minden vagyonát végrendeletileg a Területvédő Ligára hagyta, majd a románok megszállta Kolozsvárra utazik. A történelmi Magyarország

széthullásának következményeivel szembesülvén, vélhetően mardosó kétely lett úrrá a „finom lelkiismeretű” tudóson: vajon a fennálló intézmények támadása révén nem járult-e ő is hozzá ahhoz a történelmi folyamathoz (akaratlanul is), amely nemzeti tragédiába torkollott?

A feldúlt, csüggedt lélek azonban nem ösztökélte beható, de ezúttal (ön)vizsgálatra az „igazságkeresés szerelmesét”, hanem az utókorra hagyta a válaszadást. Somló Bódog ugyanis 1920. szeptember 28-án Kolozsvárott, szeretett édesanyja sírja felett önkezével véget vetett életének.

